

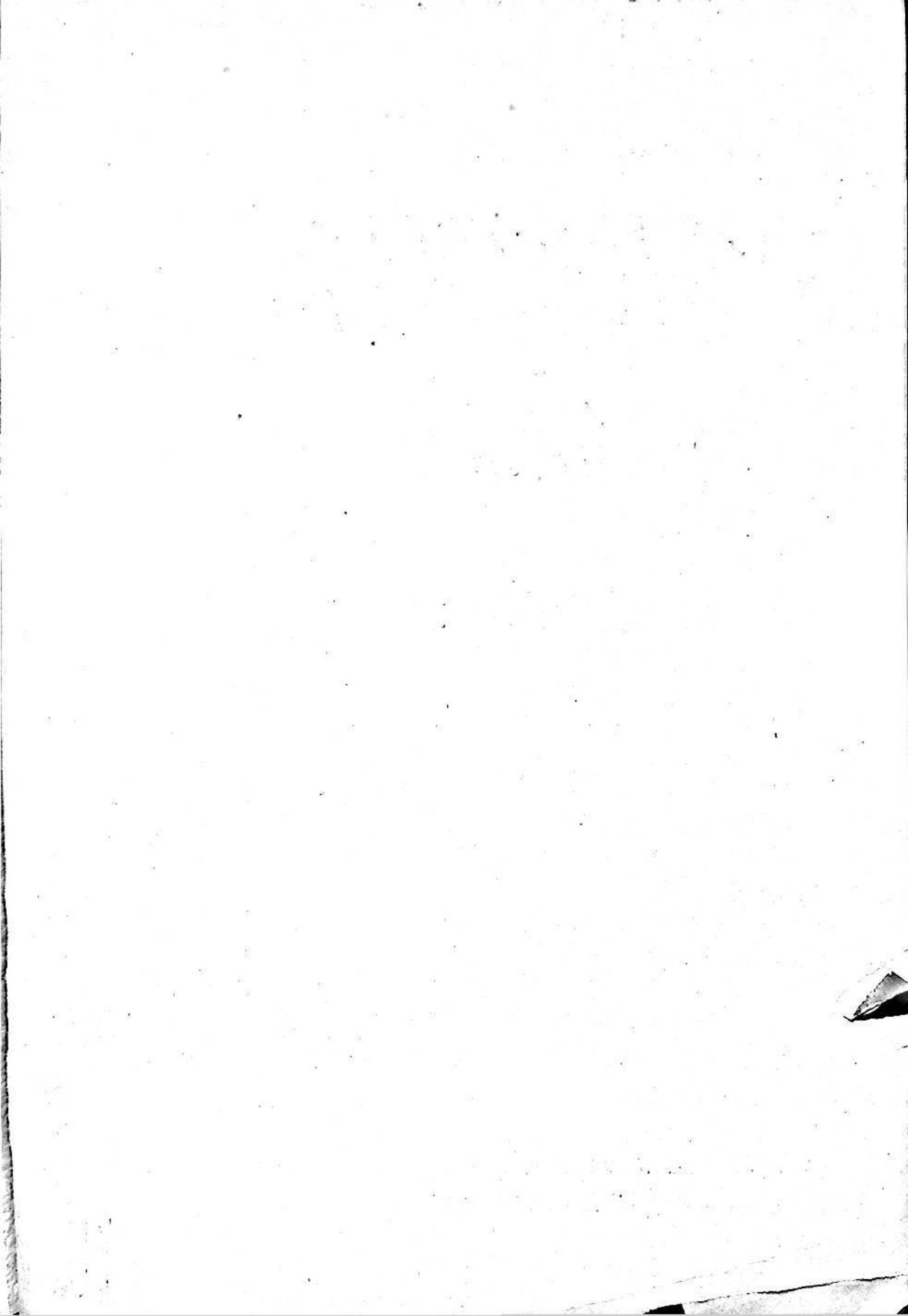
قەدىمكى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى

古籍研究通讯

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر نىك قەدىمكى كىتابلىرىنى
يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى نەشر قىلدى

1

1985

قەدىمقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى

(ئىچكى ماتىرىيال، دىققەت بىلەن ساقلانغۇن)

1 - سان

1985 - يىل

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى
يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى نەشر قىلدى
1985 - يىل 10 - ئاي

مۇندەرىجە

ئىسل مىللى مەدەنىيەت ئەنئەنىمىزگە ۋارىسلىق قىلايلى ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرايلى (بېغىشلىسا)

- 1 با دەي .....
- 2 تارىخىي رەشىدى (پارچە) ..... مرزا مۇھەممەت ھەيدەر قەشقەرى
- نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرىشىت سابىت ھاجىم
- 7 لىرىك شائىر ئەرشى ..... (ماقالە).....
- 9 ئەرشى شىئەرلىرىدىن نەمۇنەلەر ..... نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم سابىت، ئابدۇرېھىم قادىر
- 51 «شاھنامە» داستانى ھەزقىدە ..... تۇرغۇن ئالماس
- 72 مەرىپەت ئاسمىنىدىن ئېقىپ كەتكەن يۇلتۇز (ماقالە)..... ھاجى ئەخمەت
- 76 پىشقەدەم ئولمىسا، تارىخچى ۋە ئەدىب ئىسىر ھۈسۈيۇن قازى ھاجىم (ماقالە)..... ئابدۇرېھىم سابىت
- 82 شىئەرلەر..... ئىسىر ھۈسۈيۇن قازى ھاجىم
- نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم سابىت

ئۇيغۇر خەلق چوچەكلىرىدىن

- 123 زىرەك .....
- 125 رىسقىلىق قىز..... توپلاپ رەتلىگۈچى: سىيىت زۇنۇن

بۇ كىتابنى ئۇيغۇر خەلق چوچەكلىرىدىن تەرجىمە قىلىشقا ۋە نەشر قىلىشقا
 ئىشەنچ بىلەن تەسۋىت قىلىشقا ۋە نەشر قىلىشقا ۋە نەشر قىلىشقا
 ۋە نەشر قىلىشقا ۋە نەشر قىلىشقا ۋە نەشر قىلىشقا

ئېسىل مىللى مەدەنىيەت ئەنئەنىمىزگە ۋارىسلىق قىلايلى ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرايلى!

.. قەشقەر «قەدىمقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى» ژورنىلىنىڭ
نەشر قىلىنغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن -

قەشقەر — ئۇزۇن تارىخقا ئىگە مەدىنىي قەدىمقى شەھەر، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىقتىساد، مەدەنىيەت ۋە قاتناش ئىشلىرىدىكى مۇھىم مەركەز ھېساپلىنىدۇ. ئەمگەكچان، ئەقىل - پاراسەتلىك ئۇيغۇر خەلقى بۇ يەردە شانلىق تارىخىي مەدەنىيەتنى يارىتىپ، ئۇلۇق ۋە تىنىمىزنىڭ چىگرىسىنى كۆلەندۈرۈش ۋە قوغداش يولىدا قىممەتلىك توھپىلەرنى قوشقان. مىلادى 11 - ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرى، پەيلاسۇپ، تىل شۇناس ئالىمى مەھمۇد قەشقەرى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر، پەيلاسۇپ شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ قەشقەردە دۇنياغا كەلگەن. ئۇلار يازغان ۋە ئىجات قىلغان «تۈركى تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇبىلىك» تىن ئىبارەت قىممەتلىك، ئۇلۇق، كاتتا ئەسەرلەر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى مەرۋايىت بولۇپ، ئۇ تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر پارلاق نۇر چېچىپ تۇرماقتا. قەشقەر ۋىلايىتى دائىرىسىدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى ئەسەرلىرى ئىنتايىن كۆپ، بۇ ۋە تىنىمىزنىڭ قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ مۇھىم تەركىۋى قىسمى بولۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق مەنئىي بايلىقى ھېساپلىنىدۇ.

نوۋەتتە قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، بىر نىيەت، بىر مەقسەتكە كېلىپ، ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، توتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى غەلبىلىك ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى ئەسەرلەر خىزمىتى يەرلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ ئەھمىيەت بېرىشى ۋە غەمخورلۇقى، شۇنداقلا ھەر مىللەت قەدىمقى ئەسەرلەر خىزمىتى خادىملىرىنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇلماقتا. قەشقەر «قەدىمقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى» نىڭ نەشر قىلغانلىقى ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئىش. مەن بۇ ژورنالنىڭ بارغانسېرى ياخشى باشقۇرۇلۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى ئەسەرلىرى خىزمىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشى، ئېسىل مىللى مەدەنىيەت ئەنئەنىمىزگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش، سوتسىيالىستىك ماددى مەدەنىيەت ھەم مەنئىي مەدەنىيەت بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا ئۈزلۈكسىز تۈردە يېڭى توھپىلەر قوشۇشىنى تىلەيمەن!

ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ دائىمىي مەسئۇل ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمقى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىشنى بىلەنلاش رەھبەرلىك كۇرۇپىسىنىڭ باشلىقى

بادەي

تارىخىي رەشىدى

(پارچە)

مىرزا ھەيدەر قەشقەرى (گوراگان)

مۇقەددىمە

ئوتكۇر كوزلۇك، چۇققۇر بىلىملىك ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ رۇشەن كوڭۇللىرىگە ئاشكارا ئولغايمىم، ئۇلۇق تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئاسماندىن نازىل بولغان، ھەممىشە ھەممىنىڭ ماختاش ۋە مەدھىلىرىگە سازاۋەر بولغان «قۇرئان» — مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكى ۋە تەڭرىنىڭ بەندىلىرىگە ئەۋەتكەن ئەلچىسى ئىكەنلىكىنىڭ ئېنىق دەلىلى — ئىسپاتى سۈپىتىدە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ئەۋەتىلگەندۇر.

«قۇرئان» نىڭ سوزلىرى قىسقا، ئەمما مەنىسى ئىنتايىن كەڭ ۋە چۇققۇر بولۇپ، مەزمۇنى ئوۋەندىكىدەك ئۇچ قىسىمغا بۆلۈندۇ:

بىرىنچى: ئۇلۇق، قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ بارلىقى، مەڭگۈلىكى ۋە بىرلىكىنى ئىسپاتلايدىغان دەلىل، پاكىتلار.

ئىككىنچى: مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام تەرىپىدىن قانات يايدۇرۇلغان ئىسلام دىنىنىڭ شەرىئەت، قانۇن، ھۆكۈم، پەرمانلىرى.

ئۈچىنچى: پاك كىشىلەردىن باشقا ھەر قانداق كىشىنىڭ قول بىلەن تۇتۇشى مەنئى قىلىنغان ئۇلۇق قۇرئاننىڭ ئاساسى مەقسىدى. يەنى بۇرۇن ئوتكەنلەرنىڭ ئەھۋالاتىدىن كېيىنكىلەرگە مەلۇمات بېرىدىغان ھىكايەتلەردىن ئىبارەت.

ئۇلۇق قۇرئاننىڭ بۇ قىسمى تارىخ ئىلمىنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغۋار ئىلىم ئىكەنلىكىنى ئېنىق دەلىللەپ بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

ھەر گۈرۈھ، ھەر مىللەتنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرى تارىخ ئىلمىنىڭ ئۇلۇق ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن

① نازىل — چۈرۈلگەن، ئەۋەتمەگەن، دىگەن مەنىدە.

زورۇرلىقىنى بىردەك ئىپتىراپ قىلىپ، ۋە ئەمەل قىلىپ كەلمەكتە. بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭ ۋاتەنلىرى، ھايات تەجرىبىلىرىنى ھىكايەت ۋە رىۋايەت قىلىشماقتا. بولۇپمۇ تۈرك قەبىلىلىرى چوڭ - چوڭ ۋاتەن مۇھىم ئىشلارنى قىلغاندا، بەلكى پۈتۈن سوھبەت، سوز - ھەركەتلىرىدە (قۇرئاندىكى) ھىكايەت ۋە رىۋايەتلەرگە تەتقىق قىلىپ ئەمەل قىلىشماقتا.

ھەممىگە قانداق ئۇلۇق تەڭرىگە ھەمىشە مۇھتاج بولۇپ كېلىۋاتقان مەن كەمبە (مۇئەللىپ) نىڭ نامى - مۇھەممەت ھەيدەر بىنىنى مۇھەممەت ھۈسەيىن كوراگان بولۇپ، دوست - يارانلار ئارىسىدا ۋە مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر - دەپ ئاتىلىدۇ.

مەن كەمبە - تەڭرىنىڭ ئاجىز قولى، قابىلىيىتىنىڭ يولۇغى، بىلىم سەۋىيەسىنىڭ چەكلىكلىك كىگە قارىسا، ۋاتىنىنىڭ زورۇرىيىتى، زامانىنىڭ تەۋەزاسىغا ئاساسەن، ئىلاجسىزلىقتىن، بۇنداق ئۇلۇق، مەسئۇلىيەتلىك، قىيىن ئىشنى قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىم. چۈنكى ئۇزۇن مۇددەتتىن بېرى موغۇل خاقانلىرى بۇ مەملىكەتلەرنى ئىسلاھ قىلىش بىلەن چەكلىنىپ، ئۆز مەنپەئەتىنى كوزدە تۇتۇپ، تىج ۋە ئاباب ئوتۇشكەنلىرىگە قانائەت قىلىشتى. بۇنىڭ بىلەن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭ ئەھۋالاتى ھەققىدە ئاغزاكى رىۋايەت، ھىكايەتلەرنى ئىسلاھ قىلىش بىلەن چەكلىنىپ، ھىچكىم تارىخ يازمىدى. بۇ كۈنلەردە تارىخىي ھىجرىيىگە توغۇن يۈز ئەللىك بىر (مىلادى 1544 - 1545) بولۇپ قالدى. بۇ خاقانلار ۋە خەلق ئىچىدە ئۆتكەنكى ھىكايەت ۋە رىۋايەتلەرنى ئەينەن يادىدا ساقلاپ قالدۇغانلار قالسىدى، شۇخا مەندەك بىر ئاجىز بەدىئىيەت مۇشۇنداق ئۇلۇق زور ئىشقا تەدەم قويۇشقا جۈرئەت قىلىشىم تولىمۇ زورۇر بولۇپ قالدى. ئەگەر مەن جۈرئەت قىلماسام، موغۇل خاقانلىرىنىڭ ئۆتكەنلەرگە ۋەقە لىرى، قالدۇرغان ئىزلىرى، ھاياتلىق تارىخىدىن تامامەن ئوچۇپ كېتىش خەۋپى تۇغۇلاتتى. مەن ھەر - قانچە رىيارەت چېكىپ، ئەندىشە ئىچىدە زارلاپ، ئىجتىھات بىلەن تىرىشىپ، ئۆزلىكىمدىن ئىزدىنىپ، بۇ نۇرسىز كوزۇم بىلەن نەزەر سىلىپ كورگەن بولساممۇ، يالغۇز ئوزۇم ھەرقانچە قىلغان بىلەن (ئەھۋاللارنى) تولۇق ئىگەللەپ كېتەلمىدىم. بولۇپمۇ كىتابنىڭ بېشىدىكى ھەمدۇ - سانا، ئەئىت تەرىپلىرىنى جايدا كەلتۈرۈشنىڭ ھوددىسىدىن چىقالىدىم.

پارچە

بىچارە مەن ياددا، سەرتەردان مەن، تەڭرىنىڭ تەرىپىنى قانداق ئادا قىلاي. ئۇنىڭ بىرلىكىدىن ئېچىلسا، سوز، تىترەر ۋۇجۇدۇم، شۇنچىلىك سوزلەي، بەس كۇپايە قىلاي.

ئىلىم ئەھلى ۋە تەتقىق قىلغۇچىلارنىڭ باش پاناسى، ئىلىم ئىزدىگۈچىلەرنىڭ رەھىنىسى، بىلىم ۋە ئەقىلنىڭ مەنبەسى بولغان مەۋلانە شەرىفىدىن ئېلى يەزدى (تەڭرى رەھىمىتىگە چۈمۈلدۈرسۇن) ھەزرەتلىرى تەسنىپ قىلغان «زەپەر نامە» نىڭ مۇقەددىمىسىنى كېيىنكىلەرگە تەۋەرۈك بولسۇن ئۇچۇن ئەينى بويىچە بۇ كىتابىغا ئەۋزەل قىلىپ كۆچۈرۈپ ئالدىم. دېمەك، كىتابىمنىڭ باش مۇقەددىمىسى مۇشۇ زاتنىڭدۇر.

ئۆز سۆزۈمىزگە كەلسەك، چىڭگىزخاندىن تارتىپ تۇغلۇق تومۇرخانىغا كەلگىچە، موغۇللار ۋە موغۇل

خاقانلىرىنىڭ ئەھۋالى نۇرغۇن تارىخ كىتاپلىرىدا زىكرى قىلىنىپتۇ، لېكىن تۇغلۇق نومۇرخاندىن كې-
يىن ئوتكەن خاقانلارنىڭ ئەھۋالى ئېنىق يېزىلماپتۇ. مورىتى كېلىپ زورۇر تېپىلغاندا رېتى بويىچە
يېزىلغان بولسىمۇ تولۇق شەرھىلەنمەپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن كەمسە ئاجىز بەندە بۇ تارىخنى تۇغ-
لۇق نومۇرخاندىن باشلىدىم. مۇنداق قىلىشىمغا بۇ ئۇچ تۈرلۈك ۋاقە سەۋەپ بولدى.

بىرىنچى: تۇغلۇق نومۇرخاندىن بۇرۇنقى ئەھۋاللار تارىخ كىتاپلىرىدا زىكرى قىلىنغان بولسىمۇ،
ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەھۋاللار توغرىسىدا پەقەت ئىزاھات بىرىلمەپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تارىختا خاتىرە
قالدۇرۇلغان ئەھۋاللارنى يېزىپ چىقىشنى لايىق كوردۇم. ئەگەر مەشھۇر ۋە مۆتىۋەر تارىخ كىتاپ-
لىرىغا يېزىلىپ بولغان تۇغلۇق نومۇرخاندىن بۇرۇنقى ۋاقىلەرنى يازسام، خۇددى پىرات دەرياسى
ئىچىدىن قۇدۇق قازغاندەك ئىش بولاتتى.

ئىككىنچى: تۇغلۇق نومۇرخاندىن كېيىن ھېچقانداق خاقان تۇغلۇق نومۇرخاندىك ئالى مەز-
تۇگە ئېرىشىپ مەملىكەت دائىرىسىنى ئۇ قەدەر كېڭەيتەلمىدى.

ئۈچىنچى: موغۇل خاقانلىرى تۇغلۇق نومۇرخاننىڭ شارائىتى بىلەن ئىسلام دىنىغا مۇشەرىپ
بولۇپ گەدەنلىرىدىكى كۆپلىرىنىڭ زەنجىرلىرىدىن خالاس بولۇپ، ئىسلام ئازاتلىقى بىلەن ئەھلى
ئىسلام سېمىگە قوشۇلدى. شۇڭا بۇ تارىخنى ئۇ زاتنىڭ نامى ۋە قالدۇرۇپ كەتكەن يادىكارلىقلىرى
بىلەن باشلىدىم. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ تارىخ كىتابىنىڭ نامىنى «تارىخى رەشىدى» دەپ ئاتاش
نى مۇۋاپىق كوردۇم. چۈنكى بىرىنچىدىن، تۇغلۇق نومۇرخاننىڭ ئىسلام دىنىگە مۇشەرىپ بولۇشى
مەۋلانائەرزىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن بولغان. (بۇ ھەقتە كېيىن تەپسىلىي بايان قىلىمىز).
ئىككىنچىدىن، بۇراقخان ۋە كويوك خانلار تۇغلۇق نومۇرخاننىڭ ھوزۇرىدا مۇسۇلمان بولۇپ، بۇ مۇ-
بارەك خانلارنىڭ سانائەتلىك ئولۇس - جەمەتلىرىمۇ ئىسلام دىنىغا مۇشەرىپ بولۇش بەختىگە ئې-
رىشكەن ئىدى. ئەمما يەنە نورغۇنلىغان موغۇل خاقانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئولۇش - جەمەتلىرى ئىسلام
دىنىگە كىرمەي شۇم تەبىئىيەتنىڭ خاھىشى بويىچە ئارقىغا چىكىنىپ جەھەننەمگە يۈز تۇتتى. ئۈچىنچىدىن،
مۇشۇ كۈنلەردە موغۇل خاقانلىرىنىڭ ئاخىرقىسى بولغان ئابدۇرىشتخان خاقان ئىدى. شۇڭا بۇ تارىخقا
ئۇنىڭ نامىنى قويۇپ، شۇنىڭغا ئاتاپ يېزىلدى.

دېمەك، يۇقۇرىدىكى ئۇچ تۈرلۈك سەۋەپنى ئاساس قىلىپ، بۇ كىتابنىڭ نامى «تارىخى رە-
شىدى» دەپ ئاتالدى. بۇ تارىخنى ئىككى دەپتەرگە (ئىككى تومغا) بۆلۈپ يېزىپ چىقىمىز. بىرىنچى
دەپتەرگە تۇغلۇق نومۇرخاننىڭ ئەھۋالىدىن تارتىپ ئابدۇرىشتخانغا كەلگىچە ئوتكەن ۋاقىلەر،
ئەھۋاللار يېزىلدى. ئابدۇرىشتخان بولسا بۈگۈنكى كۈنلەردە خاندق تەختىگە زىننەت بېرىپ تۇرۇپتۇ.
ئىككىنچى دەپتەرگە، مەن كەمسە ئاجىز بەندىنىڭ ئەھۋال - سەرگۈزەشتىلىرى، ئوزبېك، چاغا
تاي خاقان - سۇلتانلىرىنىڭ ئەھۋالى، زامانداشلىرىدىن ئاڭلىغان، كۆرگەن، بىلگەنلىرىم ۋە ئۇلار-
نىڭ ۋاستىسى بىلەن ئازدۇر - كۆپتۇر توپلىغان ۋاقىلىكلىرىم يېزىلدى.

قايسى سەۋەپ بىلەن بولمىسۇن، ھەممىدىن پاك ۋە ھەممىگە كۈچى يەتكۈچى ئۇلۇق نەئىرىم
ئوز خەيرىخالىقى بىلەن ھېچبىر ئەۋەنسۇزلا مەن كەمسەنى موغۇللارنىڭ ئولۇس جەمەتلىرىدىن يىراق
قىلىپ، ئۇلارغا ھاجىتىم چۈشمەيدىغان قىلىپ قويغان ئىدى. موغۇل ئولۇس جەمەتلىرى بىلەن بىر
ئۇرۇق، قان - قىرىنداش بولساممۇ، ئۇلارنىڭ يامان قىلىق، ناچار ئىشلىرى مانا ياقمايتتى. بۇ
ئەھۋاللارنى ئىككىنچى دەپتەرگە قىستۇرۇپ ئوتۇشمۇ مۇمكىن. ئۇلار شۇنچە تاش يۈرەك بولغانلىقتىن،
مېنىڭ ھەققىمدە ئولۇمنى ئىختىيار قىلىشتى.

مىنىڭ نامىم «ھەيدەر» ① ئىكەن. بۇ نام ھاياتنىڭ مەن بىلەن بىللە ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدىكەن. بۇ مەنىنى تولۇق چۈشەنگىنىم ھالدا بۇ ئۇلۇق ئىشقا قەدەم قويدۇم.

شېئىر

گەرتۇ ئەزىمە بەھىشت خاھى كەرد،
دىگەران دەۋزەخ ئىختىيار كۈنەند.

X X X

تۈپكى دەردۇ غەمەت بار نا گۈزىرى مەنەست،
چاپاۋۇ ھەركەرەست ئەزتۈدىل پەزى مەنەست.
ھەمىن سائادەتى مەن بەسكى چۈن مارابىنى،
بىخا نەرەت گۈدەرەت كېيىن گۈداز سەيرى مەنەست.

(پەشمىسى: مەن بەھىشنى خالساڭ، باشقىلار دەۋزەختى ئىختىيار تىلىشىدۇ.

سەندىكى دەردۇ غەمەتنىڭ يۈكى ماڭلا بولسۇن. مانا چاپا قانچىلىك يەتسە، شۇنچە مېنىڭ كوڭلۈمگە يېقىپ تۇرىدۇ. سېنىڭ مانا بىر قاراپ قويغىنىڭ مانا بەخت ھىساپلانغاچ بۇ كۇپايە قىلىدۇ. خاتىرەڭ ئۈچۈن كۈلپەتلەردە كويۇپ ئوتتۇشۇم مەن ئۈچۈن تاماشادۇر).

مەن كەمىنە ئاجىز بەندىنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە بىرنەچچە بوغۇن قېرىنداشلىرى خاقانزادىلەر بىلەن ھەم نەسەپداش بولۇپ، ئۇلارغا يېقىن بولغانلىقتىن، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئون ئۈچ ياشلىق بالا ۋاتتىمدا سۇلتان سەئىدخاننىڭ ھوزۇرىدا خىزمەت قىلىش شەرىپىگە ئېرىشكەن ئىدىم. سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئاندىرچىلىغى ۋە مېھرى - شەپقىتى بىلەن يېتىملىكنىڭ دەرت - قەلەملىرىدىن قۇتۇلۇپ، سۇلتانزادىلەر بىلەن باراۋەر مەرتىۋىگە ئىگە بولدۇم. سۇلتاننىڭ مانا نىسبەتەن تۇققانچىلىق ۋە دوستلۇق رېشىسى كۈچىيىپ مېھرى شەپقىتى كۈنەندىن - كۈنگە زىيادە بولغانلىقتىن، تەختۇشلىرىمنىڭ ۋە سۇلتانزادىلەرنىڭ ھەسەد قىلىشىغا يولۇقتۇم.

سۇلتاننىڭ ھوزۇرىدا يېگىرمە تۆت يىل خىزمەت قىلىپ داغدۇغلۇق ۋە ھەشەمەتلىك تۇرمۇش ئىچىدە ھايات كەچۈرگەن بولساممۇ، سۇلتاننىڭ نۇرغۇن ئېسىل پەزىلەتلىرىنى ئۈزلەشتۈردۈم. كوڭۈل - لۈك ۋە ئەتراپلىق تەلىم تەربىيە - ئېلىپ، نۇرغۇن ماھارەتلەرنى ئىگەللىدىم. خەتتاتلىق، شائىرلىق، يازغۇچىلىق، رەسساملىق جەھەتلەردە شۇ ساھەنىڭ ئۈز ئەھلى بولۇپ قالدىم. جىمىيەگەرلىك، ئالتۇن سۈيى يالمتىش قاتارلىق ھۈنەر - سەنئەتتە ئۈز تەختۇشلىرىم ئارىسىدا ئالاھىدە كوزگە كورۇنۇپ، ماھىر ئۇستا بولۇپ قالدىم. بۇنىڭدىن باشقا زەگەرلىك، ئويىمچىلىق، سەراجچىلىق (ئات جابدۇقلىرىنى ياساش) ئوقيا، نەيزە، خەنجەر ياساش، ياغاچچىلىق، بىناكارلىق، نەيزىۋازلىق قاتارلىق سەنئەتلەرنى ئۈگىنىپ، پۇختا كەسىپ ئىككىسى بولدۇم (گەپنى ئۇزارتساق ئۈچۈن باشقىلىرىنى بايان قىلىدىم). يۇقۇرىدىكى ئىلىم - پەن، ھۈنەر - سەنئەتلەردە شۇ زاماننىڭ ئۇستازلىرى مەندەك ئاجىز بەندىنىڭ

① ھەيدەر - شەر دېگەن مەنىدە.

ئالدىدا شاگىرت قاتارىدا بولۇپ قالدى. بۇنداق قۇتلۇق ئىشلارنىڭ ماڭا مۇيەسسەر بولۇشى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ماڭا قارىتا بەركەتلىك شەپقىتى ۋە داۋاملىق تىرىشچانلىق كورسەتىشىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ئۇنىڭ سىرتىدا، مەملىكەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش، جەڭ - ئۇرۇش كېڭەشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش، قاراقچىلارغا قارشى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىش، كېچىلىك كۆزەت قىلىش قاتارلىق مەملىكەتنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرىدا كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى، ھەتتا ئوق ئېتىش، نەيزىۋازلىق، شىكار قىلىش ۋە شىكارغا باشچىلىق قىلىش قاتارلىق ئىشلاردا سۇلتان ماڭا ئۇستاز، مەن ئۇنىڭ شاگىرتى بولغان ئىدىم. يۇقۇرقىدەك ئىختىدار ۋە سەنئەتلەردە خاننىڭ پەرزەنتلىرىدىن ئۇستۇن بولغانلىقىدىن، ئۇلار بىلەن تەڭ باراۋەر تۇرالايتتىم.

بۇ قىسقىچە تارىخ كىتابىنى قوبۇل تۇتۇن ياكى قوبۇل تۇتمىسۇن، سۇلتان سەئىدخاننىڭ نامى بىلەن ئەمەس، ئۇنىڭ پەرزەنتى ئابدۇرېشىتخاننىڭ نامى بىلەن ئاتاپ، ئۇنىڭغا تەقدىم قىلىش ماقچى بولدىم. بۇنىڭدىن ئۇمىدىم شۇكى، مېنىڭدىن ئابدۇرېشىتخانغا يادىكار بولۇپ قالسا، ئۇ كەشەدىن جاھانغا يادىكار بولۇپ قالار، دىگەن ئارزۇدىن ئىبارەت. بۇ كىشىنىڭ قىسقىچە ئۇنۋانى توۋەندىكىدەك:

خاقاننىڭ ئوغلى خاقان، سۇلتاننىڭ ئوغلى سۇلتان، ھەقىقىي پادىشا بولغان شەپقەتلىك تەڭرىگە تەۋەككۈل قىلىدىغان غەلبە ئىگىسى بولغان ئابدۇرېشىتخان بولۇپ، (خەلققە) مەمۇرىيەت كورسەتكۈچى سۇلتان، تەڭرىم مەغپىرەت تىخۇچى خاقان، شەھىتلىك بەختىگە مۇشەررەپ بولغان، غالىپ سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئوغلى ئىدى.

شېئىر

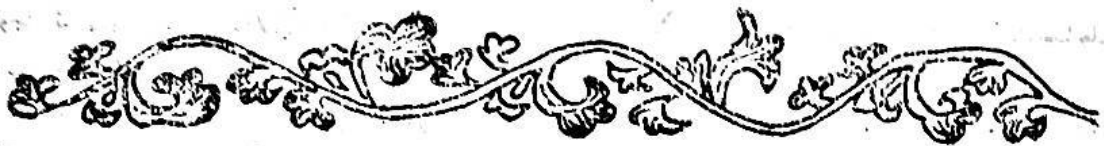
زەبان مە قالەت نە دارەم بەسى،
بى ھەيدەر چۇھەد مە قالەت بود.

مۇھىتى ئەزىم شاھ ئابدۇرەشىت،
كى ئۇ كۇھى قاپ جەلالەت بود.

زى جاھ ۋە جەلال تۇۋاي شەھرى يار،
ئەزى پىش كۇپتەن مالالەت بود.

(يەشىسى: شېئىرنىڭ ھەقىقىي ئىسمى ئېھتىمال ئېچىشقا ھېچكىمدە ئىمكان يوق. ھەيدەر ئىسمى يۇرت ئىسمىگە ئوخشاشمىسىمۇ، ئەمما ھەيدەر ئىسمى ئۇيغۇر تىلىدا كۆپىنچە ئىسىم بولۇپ، چۈنكى) ئابدۇرېشىتخان بولسا دېڭىزدەك چەكسىز، كويىقاپتەك مۇستەھكەم كەم پادىشا بۇر. بۇنداق دەپ ئاتاش ساڭا (ئابدۇرېشىتخانغا) خاس. بۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزلەش كورۇنسىزلىقتۇر.)

پارسىدىن تەرجىمە قىلىنۇچى: ئابدۇرېشىت سابىت ھاجىم

لېرىك شائىر - ئەرشى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

بىز XVIII ئەسىر ئۇيغۇر ئەدىبىياتىغا نەزەر سالغىنىمىزدا، مۇھەممەت ئىمىن خوجام قولى (خىرقىتى)، مۇھەممەت سىدىق زەلىلى، نوبىتى، بابا رەھىم مەشرەپ، گومنام، موللا ئەلەم شەھيارى، قۇسۇرى (ئەخمەت خوجام نىياز ئوغلى)، موللا نىياز، ئومەر باقى، موللا يۇنۇس يەركەندى، مۇھەممەت سىدىق بەرشىدى، موللا سىدىق يەركەندى، موللا مەھمەت تومۇر قەشقەرى، موللا مومىن يەركەندى، مەھمەت بىننى ئابدۇللا خاراباتى، ھاجى ئابدۇللا، قۇتۇمى قاتارلىق ئەدىبلىرىمىزنىڭ قاتارىدا «ئەرشى» تەخەللۇسلۇق بىر شائىرنى ئۇچرىتىمىز.

ئەرشى كىم؟ ئەرشى گەرچە مەخسۇس دىۋانى بولغان، شۇنداقلا خېلى بىر قىسىم شېئىرلىرى 19 - ئەسىردە تاشكەنتتە نەشر قىلىنىدىغان «باياز» لارغا تاللاپ ئېلىنغان، كوزگە كورۇنگەن تالانتلىق لېرىك شائىرلاردىن بىرى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ھايات پائالىيىتى ھەققىدە ئېنىق بىر مەلۇمات بولمىغانلىقتىن، ھازىرغا قەدەر بۇ توغرىلىق سېستىمىلىق بىر تەتقىقات نەتىجىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش مۇمكىنچىلىكى بولماي كەلگەن ئىدى. 19 - ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر تارىخچى ئالىم ۋە ئەدىب موللا مۇھەممەت سادىق قەشقەرى (1722 - 1850 - يىللار) ئۆزىنىڭ بۈيۈك تارىخى ئەسىرى «تەزكىرە ئەزىزان» دا بەلگىلىك مەلۇمات بېرىپ، بىزنى مۇشكۈلچىلىكتىن خالاس قىلىش بىلەن بىز ۋاند قىتتا، ئەرشى ھەققىدىكى تەتقىقاتىمىزنى مەلۇم يىپ ئۇچى بىلەن تەمىن ئەتتى.

ئەرشى، «تەزكىرە ئەزىزان»دىكى مەلۇماتتىن قارىغاندا، قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ ئاقساقلى

خوجا ئىسھاق (خوجا كالان) نىڭ نەۋرىسى دانىيال خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى خوجا ياقۇپ (خوجاچا - خان) دۇر. ①

خوجا ياقۇپ (خوجاچا خان) ھىجرىيە 1097 - يىلى (مىلادى 1685 - 1686 - يىللىرى) ھازىرقى سوۋېت ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا قاراشلىق خوجەنتتە تۇغۇلغان. چۈنكى خوجا ياقۇپ (خوجاچا خان) 1754 - يىلى ئۆزلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن جاۋخۇي قۇماندانلىقىدىكى مانجۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۇچتۇرپانغا كەلگەن ئاپپاق خوجىنىڭ نەۋرىسى خوجا بورھاندىنغا يازغان بىر خېتىدە ئۆز يېشىنىڭ يەتمىشتىن ئاشقانلىقىنى ئەسكەرتكەن. شۇنداقلا خوجاچا خان تۇغۇلۇشتىن 8 يىل ئىلگىرى يەكەن خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان خوجاھىدايتۇللا (ئاپپاق خوجا) ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىش بىلەنلا قارا تاغلىقلارنى دەھشەتلىك باستۇرغانلىقتىن، خوجاچا خاننىڭ بوۋىسى - خوجا شۇ ئەيىپ باشچىلىقىدىكى قارا تاغلىقلار كەشىمىگە قېچىپ كەتكەن. خوجاھىدايتۇللا بىر مەزگىل ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىۋالغاندىن كېيىن قارا تاغلىقلارنى تۇپ ئاساسىدىن قۇرۇتۇش مەقسىدىدە خوجا شۇ ئەيىپكە: «ئەلۋەتتە كەلگەنلەر، ھەر نەمەرسە بىساتىمىزدا باردۇر، دەرمايان كورگەيمىز، ئەۋەلىقىدىن خوپراق تۇرغايلا» - دەپ خەت يازغان. بۇنىڭغا ئىشەنگەن خوجا شۇ ئەيىپ بالا چاقىلىرىنى ئېلىپ يەكەن تۇپرىقىغا قەدەم قويغان بولسىمۇ، ئەمما بىرەر پىشكەللىككە ئۇچراپ نەسلىمىز قۇرۇپ كەتسۇن، دىگەننى ئويلاپ، ئوغلى خوجا دانىيالىنى كەلگەن يېرىدە قالدۇرۇپ، ئۆزى تىزناپ دەرياسى بويىغا كەلگەندە، ئاپپاق خوجا تەرىپىدىن ئالدىن بوكتۇرۇپ قويۇلغان توت يۈز نەپەر دىۋانە سوپىلار يوشۇرۇنغان جايىدىن سەكرەپ چىقىپ، خوجا شۇ ئەيىپنى ۋە بىللە كەلگۈچى مورىت - موخلىمىلىرىنى تۇتۇپ، تاغارغا سولاپ، دەرياغا تاشلاپ ئولتۇرگەن. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان دانىيال خوجا ئۇدۇل دەھىبتىكە قېچىپ بېرىپ، خوجا ئىسھاق ۋەلىيۇللا مازىرىدا بىر مەزگىل ئىستىقامەت قىلغاندىن كېيىن، ئاندىن خوجەنتكە كېلىپ ماكانلاشقان. خوجاچا خان مانا مۇشۇ ۋاقىتتا دۇنياغا كەلگەن، «تارىخى نادىرىيە» دىگەن كىتاپتىمۇ: «ھەزرىتى مەۋلانا خوجا ياقۇپ خوجام خوجەنتتە تەۋەلىلۇت تاپتىلار» دەپ يېزىلغان. خوجاچا خان ئەرشى دەسلەپكى مەلۇماتىنى خوجەنت مەدرىسلىرىدە ئالدى. ئاندىن ھەزرىتى خوجا شەيخ خوجەندىنىڭ مازىرىغا بېرىپ، ئىلىم تەلەپ قىلىپ، بىر مەزگىل ئىلىم تەھسىل قىلدى. «تارىخى نادىرىيە» دىكى مەلۇماتتىن قارىغاندا، ئۇنىڭ «تەھسىل ئىلىملىرى ئانچە بولدىكى، تەسىلىرىدە ھەر مۇشكۈل بولسا ھەل قىلۇر ئەردى. گامى سەمەرقەند، بۇخارغا بېرىپ، ئەھلى پەزىللەر بىلەن مەشرەپ تۇزۇپ، مۇنازىرە قىلمشۇر ئەردى». شۇنداق بولغاچقا ئۇنىڭ شان - شوھرىتى كۆپ ئۆتمەي ئوتتۇرا ئاسىياغا يېيىلدى.

خوجاچا خان ئەرشى ئۆز ئەقىل - پاراستىنى تازا نامايەندە قىلىپ، ئىلىم - مەرىپەتتە راسا يۇقۇرى ئورلەۋاتقان بىر پەيتتە ئائىلىسى بىلەن بىللە يەكەنگە قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى. چۈنكى ھىجرىيە 1108 - يىلى (مىلادى 1696 - 1697 - يىللىرى) ئاپپاق خوجا ئەۋلاتلىرى قولىدىن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋالغان مەھەممەت ئىمىن خاننىڭ ئىنىسى ئارىس

① خوجا ياقۇپنىڭ «خوجاچا خان» ئاتىلىشىدىكى ئاساسى سەۋەب شۇكى، ئۇ تۇغۇلۇپ مەلۇم ياشقا كەلگەندە قۇر-قەدازلار ئۇنىڭ بەختى - ئىقبالغا پال ئىچىپ، «بۇ خوجاچا خانىگەر (جاھاننى زەپتە قىلغۇچى) بولۇر، ئالەمى ھال، ئىلمى قەۋلىدە (سوز ئىلمىدە) زىرەك. ئەقىل - پاراسەتتە ئۆز ئەسىرىدە ھەم تېلى بولماس» دىگەن ھۆكۈمنى چىقىرىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان دانىيال خوجا: «مانا بۇ بوۋىمىز خوجا كالانىڭ ئىملىرىنىڭ قايتا رىۋاچ تېپىشقا قىلىنغان بىشارەت» دەپ تونۇپ، شۇندىن ئېتىۋارەن ئۇنى «خوجاچا خان» دەپ ئاتايدىغان بولدى.

لانغان (ئاقباشخان) خوجادانىيالغا؛ دەزىرتى خوجا دانيال خوجام، بىزنىڭ ئاتا - بوۋىسى بۇرۇندىن سىزلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىغا بەيئەت ۋە ئىناۋەت قىلىپ، دۇئالىرىنىڭ بەركاتى بىلەن مەملىكەتنى باشقۇرۇپ كەلگەن ئىدى. ھازىر بىزنىڭ ۋاقتىمىزدىمۇ سىزنىڭ ئەلۋەتتە بۇ يەرلەرگە كېلىپ، بىز گۇمراھلارغا ھىدايەت قىلغايلىقىمىز (تارىخىي نادىرىيە دىن) دىگەن مەزمۇندا خەت ئېۋەتكەن ئىدى. ئۇ ھىجرىيە 1120 - يىلى (مىلادى 1708 - 1709 - يىللار) ئارىسلانخان ھاكىمىيىتى يېمىرغانچە ئارىلىقتا يەكەن مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى. ئاتىسى دانيال خوجا ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۇ ئاتىسىنىڭ ئەلنى ئىدارە قىلىش، شەرىئەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە يېقىندىن يار - بولەكتە بولدى، ھىجرىيە 1128 - يىلى (مىلادى 1715 - 1716 - يىلى - لىرى) يەكەننى مەركەز قىلغان ① خوجا دانيال باشچىلىقىدىكى قارا تاغلىقلار بىلەن قەشقەرنى مەركەز قىلغان ئاپپاق خوجىنىڭ نەۋرىسى ئەخمەت خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇندىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان زىددىيەتنىڭ ئىنتايىن كەسكىنلىشىپ يۇقۇرى باسقۇچقا كۆتىرىلگەنلىكىدىن پايدىلانغان سۇننا ئارا بىدان ھۆكۈمرانلىقىدىكى جۇڭغارىيە خانلىقى يەكەنگە چوڭ قوشۇن ئېۋەتىپ، ئۇرۇشتا ھالسىزلانغان يەكەن خانلىقى بىلەن قەشقەر ھاكىمىيىتىنى يېمىرىپ تاشلاپ، دانيال خوجا بىلەن ئەخمەت خوجىنى ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنى ئەسىر قىلىپ؛ ئىلىغا ئېلىپ كەتتى. خوجا جاھان ئەرشى ئاتىسى بىلەن بىللە 14 يىل ئىلىدا، جۇڭغارلارنىڭ نازارىتى ئاستىدا، ئەسىر سۈپىتىدە ياشىدى.

ھىجرىيە 1142 - يىلى (مىلادى 1730 - يىلى) ئاتىسى دانيال خوجىنىڭ ۋاپات بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇ ئەسىرلىكتىن قۇتۇلۇپ ئازاتلىققا ئېرىشىش ۋە ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

ھىجرىيە 1140 - يىلى (مىلادى 1727 - يىلى) سۇانارابدان ئولۇپ، ئورنىغا ئوغلى غالدان سىرىن چىقتى، ئۇ ئاتا - بوۋا، ئەجداتلىرىنىڭ قول ئاستىدىكى جايلارنى بىۋاسىتە ئەمەس، بەلكى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ۋاسىتىلىق باشقۇرۇشتەك قەنئەنەنى ئۇسۇلغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئاپپاق خوجا ۋاقتىدا بېكىتىلگەن باج - خىراجەتنى ئەينەن تاپشۇرۇش شەرتى بىلەن دانيال خوجىنى ئالتە شەھەرگە خان قىلىپ ئېۋەتىپ، خوجا جاھاننى يەنىلا كۆرە ئورنىدا ئىلىدا تۇتۇپ قالدى. بىراق ئارىدىن ئانچە كۆپ ئۆتمەي دانيال خوجا يەكەندە ۋاپات بولدى. ئالتە شەھەرنى ئىدارە قىلىپ ئوز قول ئاستىدا تۇتۇشقا بۇلادىمۇ قابىلىيەتلىك، ئىختىدارلىق كىشىلەرنى تېپىشقا كۆزى يەتمىگەن غالدان سىرىن خوجا جاھاننى كۆرەدىن ② بوشىتىپ، ئۇنى يەكەنگە، ئىلىغا

① يەكەن خانلىقى دانيال خوجا دەۋرىگە يەكەن، خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچارنى ئوز ئىچىگە ئالغان بىر پۈتۈن خانلىق بولسىمۇ، بىراق قەشقەردىكى ئاق تاغلىقلار ئارىسلانخان (ئاقباشخان) ئۆستىدىن ئىسيان كۆتىرىپ، ئۇنىڭ قولىدىن قەشقەرنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش بىلەن بىر پۈتۈن ھاكىمىيەت قەشقەر ئانۇشىنى مەركەز قىلغان ئەخمەت خوجا باشچىلىقىدىكى ئاق تاغلىقلار ھاكىمىيىتىگە بولۇنۇپ كېتىدۇ.

② غالدان سىرىن خوجا جاھاننىڭ ئورنىغا دانيال خوجىنىڭ تۆتىنچى ئوغلى خوجانزىمىدىن (خوجاخامۇش)نى كۆرەگە تۇتۇپ قالغان بولسىمۇ، بىراق، خوجانزىمىدىن ھىجرىيە 1148 - يىلى (مىلادى 1735 - يىلى) كېيىنكى سەۋەبى بىلەن ئازا قىلغانلىقتىن، ئورنىغا خوجا يۇسۇپنى يۆتكەپ ئىلىغا ئەۋەتىۋالدى. شۇ ئارىلىقتا خوجا ئەيمىۋىپ ۋاپات بولغانلىقتىن ئۇنىڭ ئورنىغا ئاقسۇغا خوجا ئابدۇللا، قەشقەرگە خۇش كېيەك بەگ ئى. خوتەنگە خوجانزىمىدىننىڭ ئوغلى خوجا شەمىددىن ئى خان قىلىپ تەيىنلىدى. خوجا يۇسۇپ تاكى ھىجرىيە 1158 - يىلى (مىلادى 1745 - يىلى) غالدان سىرىن ئۆلگەچە ئىلىدا كۆرەدە تۇردى.

لىرى. خوجا يۈسۈپى فەستەزگە، خوجا ئەييۈپىنى ئاقسۇغا، خوجا ئابدۇلئىلى خان خوتەندىگە خان قىلىپ تەيىنلەشكە مەجبۇر بولدى.

خوجا جاھان غالىداننىڭ يارلىغى بويىچە يالغۇز يەكەننىڭ سۇلتانى قىلىپ بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، بىراق ئەمىلىيەتتە ئۇ، ئالتە شەھەرنىڭ ھوقۇقىنى كونتۇرول قىلىپ ئوز قولىدا تۇتۇشقا مۇۋەپپەق بولدى. چۈنكى دانىيال خوجىنىڭ ئوغۇللىرى ئىچىدە ھەممىدىن چوڭ، شۇنداقلا ئەقىللىق، زىرەك، شان - شوھرەت، ئىناۋەتتىمۇ يۇقۇرى ھىساپلانغان خوجا جاھان ئاتىسىنىڭ جان ئۇزۇش ئالدىدىكى ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ئىشلىرىنى ئاتا ئورنىدا مەسئۇل بولۇپ تەربىيە قىلغان بولغاچقا، ئىشلىرى ئۇنى ئوزلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك ئەمەلدار دەپ قارىماي، بەلبى ئاتا يوللۇق كىشى ساناپ، ئوز دائىرىسىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى ئۇنىڭ يوليۇرۇغى بىلەن باشقۇردى. خوجا جاھانمۇ كوكلى يۇمشاق، ئاقكۆڭۈل، ساددە، خەلقپەرۋەر كىشى بولغاچقا ھوكۇمەت ئىشلىرىنى خەلق رايىغا قاراپ بېجىردى. شۇنداق بولغاچقا خوجا جاھان دەۋرىدە خەلق خاتىرجەم ياشىدى. ئۇ شەرىئەت ھوكۇمىنى مىزان قىلىپ تۇرۇپ يۇرتنى ئەدلۇ - ئادالەت بىلەن سوردى. پۇخرالارنىڭ مەنپەئەتى ۋە تىنىچ - ئامانلىغىنى قوغدىدى. ھەر ھەپتىدە بىر كۈن دەرت - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگۈچىلەرنى بىۋاسىتە قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئاھۇ - زارىغا يەتتى. پۇخرالارغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈپ، ئازار بەرگۈچىلەرنى قاتتىق جازالىدى. بازارلارغا نازارەتچى قويۇپ، جېڭ، تارازىلارنىڭ توغرا بېجىرىلىشىنى تەمىن ئەتتى. ئاپپاق خوجىنىڭ زۇلۇم - سىتەملىرىگە تاقەت قىلالماي كەشمىر، ئافغانىستان، پەرغانە تەرەپلەرگە مۇساپىر بولۇپ چىقىپ كەتكەنلەرنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ، ئوي - ماكان، پەر - جاي، مال - مۈلۈك بېرىپ ئورۇنلاشتۇردى. شەھەر تەمىراتىنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭ قىياپىتىنى يېڭىلاپ، كۈزەل ۋە ئاۋات قىلدى. خوتەن بىلەن يەكەن ۋە يەكەن بىلەن يېڭىسار ئارىلىقىدىكى چولاق ھەم ھەممىنىڭ سېپىغا قۇدۇق كۆلتىپ، لەنگەر (قونالغۇ) سالدۇرۇپ، شۇنداقلا بۇ يوللارنى پايناپلىق قاراتقچىلاردىن تەزىلاپ، يولۇچىلارغا ئاسانلىق ۋە ئاسايىشلىق تۇغدۇرۇپ بەردى. يېڭىسار بىلەن قاتنايدىغان مىڭ يول مۇشۇ دەۋردە ۋۇجۇتقا چىقتى. خوجا جاھان تەرەققىيپەررەر، ئىلىم - مەرىپەتنى قىزغىن سۆيىدىغان، ئىلىم ئەھلىنى قوللايدىغان كىشى بولغاچقا ئۇ مۇھەممەت سىدىق زەلىلى، نوپىتى، ھاجى ئابدۇللا، خوجا سىدىق (فوتوھى)غا ئوخشاش ئالىم، ئولما، ئەھلى دانىشلارنى ئەتراپىغا توپلاپ، ئۇلارغا يېقىندىن يار - يولەكتە بولدى. يەكەن شەھرىنىڭ شەرق تەرىپىگە - توت پاتمانلىق - يەرگە ئوز نامدا بەھىشتىن نىشان بېرىدىغان مىسلى. كۈزەل، كاتتا بىر باغ ئەھيا قىلدۇرۇپ، ياز كۈنلىرى ئالىم، ئولمىلارنى يىغىپ، مەشرەپ، بەزمىلەرنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولدى. تارىختا ئوت كەن پادىشاھلار، پەيغەمبەرلەر ۋە مەشھۇر كىشىلەرنىڭ ئەھۋاللىرى يېزىلغان «سىيەر»، «تارىخى ئەنە بىيا»، «ئەنئىيائى ئىزام ۋە ئەۋلىيائى ساھىپ كىرام»، «پادىشانى مۇتەۋەدەملەرنىڭ قىسسى» دېگەنگە ئوخشاش كىتاپلارنى ئەدرەپ ۋە پارسچىدىن تەرجىمە قىلدۇرۇپ، ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ، مۇتالىپە ھەم مۇنازىرىلەرگە ئۇيۇشتۇردى. يازغۇچى، شائىرلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولغان كۈنلىرىدە ئوزمۇ يازغانلىرىنى ئوقۇپ، ياخشى يازغانلارنى خانلىق نامىدىن مۇكاپاتلاپ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىگە ئىلھام بەردى. مۇھەممەت سىدىق زەلىلىنىڭ خوجا جاھاننى ئوزىگە ئەڭ يېقىن دوست تۇتۇشى ھەمدە مانجۇلارنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئۇنىڭ قولىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان خوجا بورھانىدىننى قاقىق قىر يىپلەپ، خوجا جاھان ھاكىمىيىتىنى ھىمايە قىلىشى بىكار ئەمەستۇر.

ئى خوجا جاھان خۇدا ھەمىشە يارىڭ بولسۇن،
 گەردۇن قەدىمىگىدىكى غۇبارىڭ بولسۇن.
 دۈشمەن ئىلە تۇغ - ئەلەم جىلۋىگەر ئولدى،
 ھىمىت ئىلكىگىدە زۇلپىقارىڭ بولسۇن.
 بورھاندىن غورۇر نەسەپ ئول سەكى ئەبلەخ،
 ئىسلام ئېلىگە قىلغان غەمخورلۇغۇڭ مۇبارەك بولسۇن.
 بىچارە زەلىلى خوجا جاھاننىڭ ئولپىتى ئەردى،
 دۈشمەنلىرىڭ دۈشمەن قولىدا خارۇر زارىڭ بولسۇن.

«تەزكىرە ئەزىزان» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

خوجا جاھان شۇنداقلا يەنە مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇپ، شەرىئەت ئىشلىرىنى كۈچەيتىش يۈز-
 سىدىن ھەرقايسى شەھەرلەردە جامە، مەدرىس، خانىقالارنى بىنا قىلدۇردى. ① ھەمدە ھەر ھەپتىنىڭ
 چاشەمبە، پەيشەنبە كۈنلىرى يەكەن شەھەر ئىچىدىكى بەزى مەدرىسلەرگە بېرىپ، دەرس ئاڭلاپ،
 ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى كوزدىن كەچۈرۈپ، تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىغا زور مەدەت بەردى. پىشقەدەم،
 قابىلىيەتلىك مۇدەرىسلەرنى، تىرىشچان، زىرەك تالىپلارنى ئاممىغا رىغبەتلەندۈرۈش يۈزىدىن پات -
 پات مۇكاپاتلاپ تۇردى. ياقا يۇرتلاردىن كەلگەن تالىپلارنىڭ تۇرمۇشىدىن ھەر ئايدا قارارلىق خەۋەر
 ئېلىپ، ئۇلارنىڭ خاتىرجەم ئۆگىنىشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى.

دېمەك، شاھزادە خوجا جاھان 25 يىل يۇرت سوراھ جەريانىدا ئۆزىنىڭ چەكسىز قەقىل -
 پاراستىنى، تالانت ۋە خىزمەت ئىقتىدارىنى ئىشقا سېلىپ، يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەم ئىنسانپەر-
 ۋەرلىك روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، پۇخرالارنى جۇڭغارلارنىڭ قىرغىنچىلىقى ۋە بۇلاڭ - تالىڭدىن
 خالى ھالدا تىنچ، ئاسايىشلىقتا ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئىلىم - مەرىپەتتىكى گۈللەندۈرۈپ،
 مەدىنىيەتنى تەرەققى قىلدۇردى. شەرىئەت ھۆكۈمىنى جارى ئەتتۈرۈپ، ئىسلامنى راۋاجلاندۇردى.
 شۇنداق قىلىپ خوجا جاھان خوجىلار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ بىرلەشە ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن بۇيان
 قى 77 يىل مابەينىدە مىلى كورۇلمىگەن، مىرزا ھۈسەيىن بايقاراننىڭ دەۋرىدىنمۇ ئۈستۈن بولغان بىر
 ئالتۇن دەۋرنى ياراتتى. بىراق بۇ دەۋر ئۇزاق داۋام قىلالىدى. ھىجرىيە 1168 - يىلى (مىلادى
 1754 - 1755 - يىللىرى) جۇڭغار خانلىقىنى يوقىتىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولغان مانجۇلار ئالتە شەھەرنىمۇ
 قولغا كىرگۈزۈش كويىدا بولدى. ئەمما بۇ ئۇيغۇر شەھەرلىرىنى قولغا ئېلىش، جۇڭغارىيىنى قولغا ئې-
 لىشتەك ئۇنداق ئاسان بولمايدىغانلىقىنى ھىس قىلغان مانجۇلار ئاقسۇ ھاكىمى ئابدۇۋاھاب بەگكە

① يەكەندىكى «ئالتۇن مەدرىسە»، قەشقەردىكى «كەنجازا مەدرىسە» مۇشۇ دەۋردە بىنا قىلىنغان. يەكەن ئالتۇنلۇق مازارنىڭ يېنى-
 دىكى «ئالتۇن مەدرىسە» نى ئەسلىدە ئابدۇرۇشتخان بىنا قىلدۇرغانلىقتىن ئۆز دەۋرىدە «رەشىدىيە مەدرىسە» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر
 بولغان بولسىمۇ، بىراق ئاپپاق خوجا دەۋرىگە كەلگەندە ئاپپاق خوجىنى ھىمايە قىلىپ كەلگەن جۇڭغار لەشكەرلىرى ئاپپاق خوجىنىڭ
 سوپىلىرى بىلەن بىرلىشىپ، قىرغىنچىلىقتىن قورقۇپ كىرىۋالغان ھەمدىن ئارتۇق ئادەمنى تىرىك تۇتۇشقا كوزى يەتمەي، ئۇلارنى
 ئىككى قەۋەتلىك مۇنچا ۋە مۇستەھەپپانلىرى خېلى زامانمۇ بىلىشقا ئىگە 360 ھوجىرلىق بۇ مەدرىسە بىلەن بىللە قوشۇپ
 كويىدۇرۇۋەتكەن. خوجا جاھان قايتا تەئىمىر قىلغۇچى ئارمىيىتىكى 70 يىل جەريانىدا بۇ يەردىن ئوتتۇرىچى كىشىلەرنىڭ
 قۇلىمىغا ئوتتا كويىگەن كىشىلەرنىڭ يىغا - زارلىرى، بوۋاقلارنىڭ قىما - چىيالىرى، ئاڭلانغاندەك بولغاچقا، كىشىلەر كېيىن
 پۇجاينى «چىن مەدرىسە» دەپ ئاتىغان.

ئوخشاش بەزى سېتىملىقلارنىڭ مەسلەھەتكە ئاساسەن ① ئاپپاق خوجىنىڭ نەۋرىسى، ئەخمەت خوجىنىڭ ئوغلى خوجا بورھاندىننى ئەسرلىكتىن ئازات قىلىپ، ئالتە شەھەرگە «جىسەن تۇڭلۇڭ»، جاۋ-خۇينى ھەربى قۇماندان قىلىپ بېكىتتى. مانجۇلارنىڭ ھىماتى بىلەن خانلىق مەنسۇبىگە ئېرىشىپ، خوجا ياقۇبتىن زەربە يىگەن بىر قىسىم سېتىلما ئەمەلدارلارنى، بەگلەرنى، خەلىپىلەرنى، سۈپى - ئىشانلارنى ئوز ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇشقا مۇۋەپپەقىيەت بولغان خوجا بورھاندىن 80 مىڭ كىشىلىك مانجۇ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئۇچتۇرپانغا يېتىپ كېلىپلا، ئىنتايىن كۆرەڭلىگەن ھالدا ھەربى كۈچىنى كوز - كوز قىلىپ، خوجا جاھانغا، ئالتە شەھەرنىڭ ئىگىدارچىلىقى ئۈزىگە بۇيرۇپ بېرىلگەنلىكى ئۈچۈن تېزدىن شەھەرنى بوشتىشنىڭ لازىملىغىنى، بولمىسا بۇنچىۋالا زور قوشۇن بىلەن ئۇلارنى ھەش - پەش دېگىچە يۇغۇشتۇرۇۋېتىدىغانلىغىنى ئەسكەرتىپ خەت يازدى. بۇنى كورۇپ خوجا جاھاننىڭ ئوغلى سى راسا قايناپ - تاشقان بولسىمۇ، بىراق ئۇ ۋەتەننىڭ ئازاتلىقى ھەم ئەركىنلىكىنى، خەلقنىڭ تىچ - ئامانلىقى ۋە خاتىرجەملىكىنى ھەممىدىن ئەلا بەلگەنلىكتىن خوجا بورھاندىنغا: «بىزىلەر بولساق ئەۋلادى پەيغەمبەردۇرمىز، بىزىلەرگە ئەھلى كۇپپارنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ قاننى توكمەك جايىز ئەمەس، باباخىز ھەزرىتى ئاپپاقمۇ دۇنيادىن ناشايان ئىشلارنى قىلىپ ئوتتى. بۇ يۇرتقا مۇڭغۇللارنى باشلاپ كېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ قانلىرىنى تۈكۈپ، مۇسۇلمانلارغا ھىچبىر كاپىر سالىمغان زۇلۇملارنى سالىدى. ئاقمۇت خۇدانىڭ قەھرى غەزىۋىگە دۇچار بولۇپ دۇنيادىن كەتتى. تا ھازىرغىچە خەلق نەپرەت قىلماقتا. ھازىر بىز ھەم باباخىزنىڭ ماڭغان يولىغا مىراسخور بولۇپ ماڭدىڭىز. مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىگە كاپىرلارنى باشلاپ كەلدىڭىز، ئالەم خەلقىدىن ئۇيالىمىدۇمىز، خۇدادىن قورقىمىدىڭىز، ھېلى ھەم بولسا پۇرسەت باردۇر. كاپىرلاردىن يۈز ئورۇپ قايتىپ كەلسىڭىز، بىز ئاكا - سىز ئىنى، ئەگەر مۇشۇ سوزىمىزنى قوبۇل قىلسىڭىز مانا تەخت - سەلتەنەت. بىز تەخت - سەلتەنەتنى سىزگە تاپشۇرۇپ، سىزگە مۇبارەك بادلىق قىلورمىز. بىز بىر بۇلۇڭدا جانابى ھەقىقەتنىڭ ئىبادىتىنى قىلىپ ئومۇر ئۆتكۈزۈشكە رازىدۇرمىز. مېنىڭ يېشىم يەتتە، ئاشتىن ئاشتى. ئەگەر شەيتاننىڭ نۇقتىسىدىن ئىجارىمى، شەقىلىق بىلەن تۇرسىڭىز، ئۇرۇشمەن دىسىڭىز بۇمۇ ئوزىڭىزنىڭ ئىختىيارىدۇر. بىزمۇ تەييار. ئەركىشنى ئاللاتائالا جەڭ ئۈچۈن ياراتقان. ۋاللا ھۇ يەدئۇ ئىلا دارىسلام» دەپ خەت يېزىپ، ئىنتىپاقلىقنى تەشەببۇس قىلدى. بىراق بۇ خەت ئۇچۇشنى بىلىپ، چۈشۈشنى بىلمەگەن، شوھ رەتپەرەس خوجا بورھاندىننىڭ رەت قىلىشىغا ئۇچرىدى. خوجا بورھاندىن خوجا جاھان تەرەپ - دارلىرىنى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلايدىغانلىغىنى، قىلچە رەھىم قىلمايدىغانلىغىنى ئېيتىپ ھەم خەتنى ئېلىپ كەلگەن ئەلچى نىياز بەگنى ۋالىلىق ئەمىلى بىلەن سېتىۋېلىپ يولغا سالىدى. ئىلاجىمىز ئەھۋالدا قالغان خوجا جاھان خوجا بورھاندىن بىلەن ئۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ ئىنسى، خوجا يۇسۇپنىڭ مەسلەھەتىنى قىلچە قۇلاتتا تۇتماستىن غەزەپ ئىلچىسىدا ئۇچتۇرپانغا ئەسكەر باشلاپ بېرىپ خوجا بورھاندىننىڭ ياللانما قوشۇنلىرى بىلەن ئۈچ كېچە - كۈندۈز قاتتىق

① ئابدۇۋاھاپ قاتارلىقلار ھازىر ئېلىدا ھەزرىتى ئاپپاقنىڭ خوجا بورھاندىن ۋە خان خوجا ئىملىك ئىككى نەۋرىسى بار. بىز مۇشۇ خوجىلارنى كورۇشقا باش قىلغان بولۇپ، يۈرۈشتە بىلەن ئېلىپ ماڭمىز، مۇشۇنداق قىلماق خەلق «ۋاي بىزنىڭ خوجامىز تورە بولۇپتۇر، دەپ، چەك قىلماستىن بىزگە تەسلىم بولمىدۇ. شەھەرنى ئېلىپ بولغاندىن كېيىن بۇلارنى ئورنىدا قويۇش، قويسالىق خاننىڭ ئىختىيارىدا بولمىدۇ» دەپ مەسلىھەت بېرىدۇ. بۇ مەسلىھەت مانجۇلارغا ئىنتايىن يازاپ كەتكەنلىكتىن، چوڭ - كىچىك خوجىلارنى ئەسرلىكتىن ئازات قىلىپ، كىچىك خوجا - خوجا جاھان (خان خوجا)نى كورە ئورنىدا ئېلىدا دىنى ئىشلارنى باشقۇرۇشقا قويىدۇ. خوجا بورھاندىننى بولسا ئالتە شەھەرگە «خان» دەپ ئېلان قىلىپ، 80 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىنى بويىدۇرۇشقا ئېۋەتىدۇ.

ئۇرۇشتى. بىراق بۇ ۋاقىتتا بىرى، خوجا جاھاننىڭ ئىسمى، — قەشقەر ھاكىمى — خوجا يۈسۈپنىڭ ۋاپات قىلغانلىقى، ئىككىنچىدىن، يەكەن بەگلىرىدىن نىياز بەگ، توختى بەگ، خۇدا بەردى بەگ (ماسىڭكۆز) قاتارلىق بىر قىسىم بەگلەرنىڭ خوجا بورھاندىغا سېتىلىپ كېتىشى، ئۈچىنچىدىن، قىرغىز قوشۇنلىرىدىن 3000، تۇڭگانلاردىن 300 كىشىنىڭ قارشى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشى نەتىجىسىدە خوجا جاھان ئوز قوشۇنلىرىنى يەكەنگە چېكىندۈرۈپ كېلىشكە مەجبۇر بولدى. بۇنىڭدىن پايدىلانغان خوجا بورھاندىن ھىچبىر قارشىلىقسىزلا ئۈدۈل قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەر ۋە ئاتۇشتىكى ئۇزۇندىن بۇيان پۇرسەت كۈتۈپ يوشۇرۇپ ياتقان ئاق تاغلىقلارنىڭ ياردىمى ئارقىلىق قەشقەرنى ئالدى. ئاندىن يەكەنگە يۈرۈش قىلىپ ئۇنى مۇھاسىرىگە ئالدى. بىراق شەھەرنىڭ مۇدا-پىئەسى ئىنتايىن مۇستەھكەم بولغاچقا 30 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئۈچ كېچە - كۈندۈز ھۇجۇم قىلىپمۇ شەھەرنى ئالالمىدى. شەھەر ئالتە ئاي قامالدا تۇردى. بۇ جەرياندا شەھەرگە كىرىد-غان ئاشلىق، ماي، ئوتۇن، تۇز قاتارلىق خەلق تۇرمۇشىغا كېرەكلىك ماددى بۇيۇملارنىڭ كېلىشى مەنبىئى پۈتۈنلەي ئۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما خەلق ئاممىسى ئاچارچىلىق ۋە قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىپ، خوجا بورھاندىن قوشۇنغا قارشى يەكەنلىك بىلەن ئۇرۇشتى. خوجا جاھان سەركەردىلىرىدىن سەيد مەھمۇدخان، خوجا شەھىدىن، خوجا ئىنايەتۇللا قاتارلىقلار ئۇرۇش جەريانىدا قۇربان بولدى. خەلق خوجا جاھانغا باشتىن ئاخىر ساداقەتەن بولۇپ، چىن دىلىدىن قىزغىن ھىمايە قىلغانلىقتىن، خوجا بورھاندىن بىلەن ئىچكى جەھەتتىن تىل بېرىكتۈرۈپ، خەزىنىدىكى ئالتۇن، كۈمۈش، مال - دۇنيا، قورال - ياراق، ھەربى تەسلىھەلەرنى ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولغان، شۇنداقلا تۇرمىدىكى جىنايەتچىلەرنى مەخپى ھالدا قويۇپ بەرگەن خەزىنىچى ھوشۇر قوزغا ئوخشاش ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا يوشۇرۇنۇۋالغان بىر قىسىم خائىنلارنىڭ شۇملۇق قىلمىشلىرىنى پاش قىلدى. بىراق خوجا بورھاندىنغا ئاقسۇ، كۇچار، باي، سايرام قاتارلىق جايلاردىن باي قولى بەگ، ئابدۇۋاھاب بەگ، خوجاس بەگ دىگەنلەرنىڭ باشچىلىقىدا 20 مىڭ كىشىلىك قوشۇن ياردەمگە كەلگەنلىكى ۋە خوجا بورھاندىن قوشۇنى «چىلانلىق بارىگاھ» دىگەن جايغا ئورۇنلاشقان سەيد مەھمۇد خان قوشۇنى ئۈستىدىن غەلبە قىلىپ، خوجا جاھان كۈچىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى تار - مار قىلىشقا مۇۋەپپەقىيەت بولغانلىقى، ئەڭ مۇھىمى شەھەر ئىچىدە ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ، ۋابا كېسەللىكى تارقاپ، خەلق قىرىلىشقا باشلىغانلىقى ئۈچۈن، بۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقان خوجا جاھان بىر مىڭ 500 دەك كىشىنىڭ ھىمايىسىدا شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭغا يەنە «ئەڭ يېقىن، ئىشەنچىلىك ئادىمى» دەپ ھىساپلاپ يۈرگەن نۇرۇللا بەگ خىيانەت قىلدى. نۇرۇللا بەگ ئىچكى جەھەتتىن ئاللا قاچان خوجا بورھاندىنغا سېتىلغانلىقتىن، ئۇ يول باشلاش باھانىسى بىلەن خوجا جاھاننى كاچۇننىڭ «قارا يانتاق» دىگەن جايىدىكى جەھانلىققا باشلاپ قويۇپ، ئۇزى قېچىپ، خوجا بورھاندىنغا مەلۇمات يەتكۈزدى. خوجا بورھاندىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ شەھەرگە بېسىپ كىردى. ھەمدە خوجا جاھاننى تۇتۇشقا بىر بولۇك قىرغىز ۋە تۇڭگانلارنى ئېۋەتتى. بولار خوجا جاھان بىلەن يەكەن دەرياسى بويىدا ئۇچراشتى. ئوتتۇرىدا قاتتىق جەڭ بولۇپ، ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. خوجا جاھاننىڭ ئادەملىرى دەريادىن كېچىپ ئۆتۈش ئارقىلىق مۇھاسىرىنى بوسۇشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بىراق، بىرى 11 -، 12 - ئايلاردىكى ئەمدىلەتنى تۇتۇپ كېلىۋاتقان نېپىز مۇز قاتلىمى ئۇلارنىڭ دەسسىپ ياكى ئۇزۇپ ئۆتۈشىگە كاشلا تۇغدۇرۇپ، مۇمكىنچىلىك بەرمەگەنلىكى، ئىككىنچىدىن، كۈچ جەھەتتىن خېلى كۆپ يال-رىدەمگە ئىگە بولغان قىرغىز ۋە تۇڭگانلارنىڭ دەريانىڭ ئەپلىك يېرىدە تۇرۇۋېلىپ، كېچىپ ئۆتۈشكە

ئۇرۇنغان خوجا جاھاننىڭ ئادەملىرىنى قىرىپ تاشلىغانلىقى، ئۈچىنچىدىن، جان قايغۇسىدا قالغان ئادىل شاھ، دارىخان باشلىق تاشقورغان ۋە سېرىق قول تاجىكىلىرىنىڭ بولىشى چىقىپ، قىزغىز ۋە تۇڭگانلارغا قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە خوجا جاھان كۈچ جەھەتتىن ئاجىزلاپ ئائىلە تاۋاباتلىرى بىلەن بىللە ئەسرگە چۈشۈپ قالدى. قىزغىز ۋە تۇڭگانلار بۇ ئەسرلەرنى پۈت - قولىدىن باغلاپ، «تۇمشۇق ساراي» دىگەن جايغا ئېلىپ كېلىپ، جوجا جاھان باشلىق 17 كىشىدىن باشقا بارلىق ئەسرلەرنى، بەزىلىرىنىڭ پۈت - قولىنى ۋە باشقا ئەزالىرىنى كېسىپ، بەزىلىرىنىڭ كوزىنى ئويۇپ، ئىنان قېلىپىدىن چىققان ھالدا ئىنتايىن ۋەھشىلىك بىلەن دەشەتلىك قىيىناپ ئولتۇردى، خوجا جاھان باشلىق 17 نەپەر كىشىنى بولسا يەكەنگە يالاپ ئېپكەلىپ، بىر قاراڭغۇ ئويىگە سولاپ، ئىشىك، دەرىزە، تۇڭلۇكلىرىنى لاي بىلەن سۇۋاپ تاشلىدى. ۋەتەنپەرۋەر شائىر خوجا جاھان ئەرشى ھىجرىيە 1272 - يىلى (مىلادى 1855 - 1856 - يىللىرى) قەھرىتان قىش ئايلىرىدا (12 - ئايلاردا) 17 نەپەر ھەمراھى بىلەن مۇشۇ ئويىدە ئاچلىقتىن سوغاقتا مۇزلاپ ئولدى.

خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئولىمى تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدا تېنچ - ئاسايىشلىق بىلەن ياشاۋاتقان 19 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بەخت سانائىتى، ئازاتلىق، ئەركىنلىكى ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولۇپلا قالماستىن، شۇنداقلا راۋاجلىنىۋاتقان ئىسلام شەرىئىتى ئۈچۈنمۇ چوڭ چىكىنىش بولدى. ئاق تاغلىقلارنىڭ چۈشكۈن ۋە ئەخلاقى، بۇزۇقچىلىق بىلەن تولغان سوفىزم ئېقىمى فايتا باش كوتەردى. ئىلىم - مەرىپەت ئۈچۈن ئېيتقاندا چارەك ئەسىردەك ۋاقىت جاھالەت تۇمانلىرىنى يېرىپ ئوتۇپ كۆك ئاسماندا چاقناۋاتقان بىر يورۇق يۇلتۇز ئەبىدى ئۆچكەندەك، ئىلىم - مەرىپەت ئاسمىنى فايتا جاھالەت تۇمانلىرى قاپلىغاندەك بولدى. چۈنكى خوجا جاھان ئەرشى: «شۇئەرالر ① بىلەن مىللە ئولتۇرۇپ شېر ۋە ئەدەبىياتلارنى ئىلغار پىكىرلىك شائىرلارغا ئىلتىپات ئەيلەپ، شاھانە لىباسلارنى كەيدۈرۈپ، سەر ئەپراز ② قىلىغان» ۋە ئۆزىمۇ: «نەزىم دۇرلىرىنى ③ مەشققە ئېلىپ، كۆڭۈللەر خىر مەنىگە ئوت سالغۇدەك قەسىدە، ئەشئارلارنى ④ توققان ⑤» تالانتلىق، لېرىك شائىر ئىدى.

خوجا جاھان ئەرشى ياش ۋاقىتلىرىدىن باشلاپلا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشكەن، ئۇ بالىلىق دەۋرىدىلا ئەدەبىياتقا قىزغىن ئىشتىياق باغلىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر كىلاسسىكىلىرىغا ھۆرمەت بىلەن قاراپ ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى بولۇپمۇ ئۇلۇق مۇتەپەككۈر شائىر ئەلشىم ناۋابىنىڭ ئەسەرلىرىنى تېرىشىپ ئۆگەنگەن. ناۋايىنى ئۇستاز تۇتقان ھالدا ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى چوڭقۇر ۋە ئەستايىدىل تەتقىق قىلغان. ناۋايى شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي جەھەتتىكى بەزى ئالاھىدىلىكلىرىنى بۇختا ئۆزلەشتۈرگەن. ئۇ بۇ توغرىلىق «كۆرۈپ» رادىئالىق بىر غەزىلىدە:

«بىنەۋا ئەرشى تىلەر، روھى ناۋايىدىن پۈتۈر،

مۇرغىزارى نەزم ئارا مۇرغ خۇش ئەلھانى كۆرۈپ»

دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ ناۋايىنىڭ «مەنئىقۇتتەبىر» (قۇشلار تىلى) ئەسىرىدىن چوڭقۇر تەسىر ۋە ئىلھام ئالغانلىقىنى بايان قىلسا، «چەكتى» رادىئالىق يەنە بىر غەزىلىدە ناۋايىغا بولغان يۈكسەك ھۆرمىتىنى ۋە ئۆزىنىڭمۇ ناۋايى ئىزىدىن ماھىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىدۇ.

① شۇ ئەرالار — شائىرلار.

② بەرئەپراز — ياساپ جابدۇش، زىنەتلەش.

③ دۇرلىرىنى — گوھەرلىرىنى، ئۆنچە.

④ ئەشئارلارنى — شېئىرلارنى.

⑤ بۇ ئابزاس «تارىخىي نادىرىيە» دىن ئېلىندى.

دىيارى نەزم ئارا شاھلىغ ناۋايى گەرچە كوپ سۇردى،
گەدا ئەرشمۇ ھەم، سوز مۈلكىدە يىللەر قەدەم چەكتى.

ئەرشى شېرلىرىدا ناۋايىغا سېغىنغان مۇنداق مىسرالارنى يەنە خېلى كوپ جايدا ئۇچرىتىش مۇمكىن.
ئەرشى شېرلىرىنىڭ ئاساسى مەزمۇنى ئىشقى مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان بولۇپ، ئاپتور
بۇ تېمىنى بىردە ئۆزىنىڭ مۇھەببەتكە بولغان ۋاپادارلىق، ساداقەتلىك تۇيغۇلىرىنى، ياردىن جۇدا
بولغاندىن كېيىنقى ھىجران قاينغۇسىنى، يار ۋىسالغا يېتىش يولىدىكى تەلپۈنۈش ھەم ئىنتىزارلىقلىرىنى
چىرايلىق ئوخشىتىش شەكلى بىلەن ئوبرازلىق قىلىپ، گۈزەل بىر تۈستە ئەكس ئەتتۈرسە، بىردە
بۇ تېمىنى ۋاپاسزلىق، ساداقەتسىزلىكنى كەسكىن تەنقىت قىلىش، ئەيىپلەش ئارقىلىق گەۋدىلەندۈرىدۇ.

مەسلەن:

سالبان كوخلۇمگە مېھرىڭ مېھرىبانىم قايدىسەن،
جانىم ئارامىن ئېلىپ ئارامى جانىم قايدىسەن.
جاننى نىتىكۇم ① جان ئارا چۈشكەن ئېلىمىتەك قامەتلىك،
بولمىسا گەر ۋەسلى ئانىڭ ئاھى جانىم قايدىسەن.
گەرچە مەن پەرھاد ئىمەسمەن دەردىم ئاندىن كەم ئىمەس،
يوقسە ئوز شېرىن ۋەلى شېرىن زەبانىم قايدىسەن؟ ②

ياكى:

سەيلى ئەشكىم لالە گۈندۈز لەئلى بەدەخشانى كورۇپ، ③
خاتىرىم ئاشۇپتە دۇر زۇلپى پەرىشانى كورۇپ. ④

مانا بۇ مىسرالاردا شائىر ئۆزىنىڭ يارغا بولغان كۈچلۈك تەلپۈنۈشىنى، يار ۋىسالغا يېتىش
يولىدىكى ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى، شۇنداقلا ئىنتىزارلىق كەيپىياتلىرىنى ھەمدە يار ۋىسالغا يەتكەندىن
كېيىنكى چەكسىز خۇشاللىقىنى بايان قىلغان بولسا، تۆۋەندىكى مىسرالاردا ۋاپاسزلىق، ساداقەتسىزلىكنى
ئەيىپلەپ، ئۇنىڭدىن زارلىنىدۇ.

ئەبەس مەھبۇبلىرىدىن ئەمدى ئۇمىد ۋەپا قىلماق،
ئەسەرى دەردى ھىجران ئەيلە بان ئول بىۋەپا كەتتى.

① جاننى نىتىكۇم — بۇ جاننى قانداق قىلاي.

② شىرىن بىلەن ئوخشاشمىقتا سوز يوق. ھەي شىرىن سوزلۇكۇم قايدىسەن

③ بەدەخشان ياقۇتتى (بەدەخشان ياقۇتى بۇ يەردە يارىنىڭ كۈزەللىكىگە تەسەل قىلىنغان) كورۇپ، يېشىم قىزىل

مەيدەك (قىزىل مەي قانغا تەسەل قىلىنغان) بولۇپ ئاقتى.

④ يەلپۈنگەن قارا چاپنى كورۇپ، ئەس - ھۇشۇم، كوخلۇم بۇزۇلدى.

ئىتتى ئەمدىكى چارەم نەدۇر بۇ نەۋىنى تەقدىرىم،
كەمەندى زۇلفى بەند ئەيلەپ مېنى، ئول بىمۇپا كەتتى.
نەچە بىر بىمۇپا بى رەھىمە زالم شوخ ئىدى يارەب،
تۇمەن دەرد ئىلە ئەرشىنى ئەيلەپ بىنەۋا كەتتى.

ئەرشى شېرىلىرىدا يانا ئىشقى مۇھەببەت تېمىسىغا زىچ بىرىكتۈرۈلگەن ھالدا تەبىئەت مەنزىرىسى
سىمۇ ئانچە - مۇنچە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، شائىر قەلىمى ئاستىدىكى بۇ خىل مەنزىرە تەسۋىرى
يارنىڭ كۆزەللىكىنى سۈرەتلەش، ئىشقى مۇھەببەت ھىسسىياتىنىڭ تىل بىلەن ئىپادىلەش مۇمكىنچىلىكى
بولمىغان نازۇك تەرەپلىرىنى ئوبرازلىق قىلىپ گەۋدىلەندۈرۈش جەھەتلەردە مەلۇم ۋاستىلىق
رول ئوينىغان.

مەسلەن:

يوشۇرۇپ گۈلدەك يۈزىن دەستارى ئىچىرە ئاي،
گويىا بولمىش قىزىل ئەبرى ئىچىرە پىنھان تولۇن ئاي.

شۆئلىدىن سالمىش يۈزىگە پەردە ئانداغىم قوياش،
بولمادى مۇمكىن دەسەم كىم تىڭلايىپ بىردەم تۇراي.

مانا بۇ مىسرالاردا شائىر ئاينىڭ سۈبىي يۇرۇش ئالدىدىكى كۆرىنىشىنى خۇددى سەللە يۈگەل
گەن باشقا، ئاينىڭ ئولتۇرۇش ھالىتىنى بولسا كۆزلىرىدىن تارام - تارام قىزىل ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ،
گۈلدەك يۈزىنى پىنھانلىققا يۇشۇرۇۋاتقان غەمكىن كۆرۈنۈشكە، قۇياشنىڭ تاڭ سەھەردىكى ئۇپۇقىنى
يېرىپ، ئەمدى قىزىرىپ چىقىۋاتقان ھالىتىنى بولسا يۈزىنى نېپىز پەردە بىلەن نىقاپلىغان كۆرۈنۈشكە
ئوخشاتقان. مانا بۇ شائىرنىڭ ئەدىبى ماھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكىدىن دېرەك بېرىدىغان بىر
ئاددى ئالاھىتتۇر.

ئەرشى شېرىلىرىنىڭ ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭ شېرىلىرى ھەممىسى دىگىدەك
شېرىيەت ژانىرىنىڭ لېرىك تۈرىنى ئاساس قىلىپ يېزىلغان بولۇپ، بۇ شېرىلار ئوزىنىڭ ھىسسىياتقا باي
لىقى، تەسەۋۋۇر كۈچىنىڭ موللىقى، ئوي - پىكىرنىڭ چۇتقۇر، ئوبرازلىق بايان قىلىنىشى، تىلنىڭ
راۋان، ئوتكۇر، كۆزەللىكى، ۋەزىنىڭ خىلىمۇ - خىل، شەكىلىنىڭ رەھىمدارلىقى بىلەن ئالاھىدە
كوزىگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ.

شائىر ئەرشى ئوز ئوي - پىكىرىنى ئەركىن ۋە راۋان بايان قىلىش ئۈچۈن كىلاسسىك شېرىيەت
نىڭ ئاساسى شەكىللىرىدىن بولغان قەسەدە، غەزەل، مەسنۇى، روبائى قاتارلىق تۈرلىرىدىن ۋە ئۇنىڭ
ۋەزىن جەھەتتىكى ئوخشىمىغان بەھرى خىللىرىدىن تولۇق پايدىلانغانىدىن باشقا، شېرى مەزمۇنىنىڭ
ھىسسىياتلىق، تەسىرلىك، ئوبرازلىق بولۇشىنى كوزدە تۇتۇپ، مەجازى ۋاستىلارنى ئورۇنلۇق ۋە دەل
جايدا ئىشلەتكەن.

مەسلەن:

يۇلتۇز دەك چىرايلىق كورمىدۇ. قايسى پاك ئالەم ئەھلى ئۇنىڭغا ئاشىنى شەيدا بولۇپ كۆڭۈل بېرىدەكەن، ياكى بۇ يولغا قەدەم باسدەكەن، ئۇنى ئورتەپ سورۇۋېتىدۇ دىمەكچى بولىدۇ.

ئۈچىنچى مىسرادىكى «ئىش» ھەرىپى «ئىش» سوزىنىڭ ئىككىنچى ھەرىپى «ش» نى كورسىتىدۇ. شائىر بۇ يەردە ئىشنى يولغا تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرگەنەرى، ئۇ جانغا جاپا كەلتۈرىدۇ. بولۇپمۇ «ئىش» نىڭ ئۈچ چېكىتى جانغا قالدغان ئۈچ بالادۇر، دىمەكچى بولىدۇ.

بەشىنچى مىسرادىكى «ق» - «ئىش» سوزىنىڭ ئاخىرقى ھەرىپى «ق» نى كورسىتىدۇ. شائىر بۇ يەردە ئىشنى سەۋدالىنى ئاخىرقى چېكىگە يەتكەندە ئۇ ئاشنى بولغۇچىنى يا مۇرات مەقسىدىگە يېتىشتۈرىدۇ، يا بولمىسا كۆڭۈلگە ئەندىشە دىشۋارچىلىق سالىدۇ. ئەڭ موھىمى «ق» ھەرىپىنىڭ ئۇس-تىدىكى ئىككى چېكىت خۇددى قونۇۋالغان ئىككى قاغما ئوخشايدۇ. بۇ ئىككى قاغا يوق بولسىدىكەن كۆڭۈلگە داغ چۈشۈپ ئەبىدى يارا قىلىدۇ، دىمەكچى بولىدۇ.

دىمەك، ئاپتور «ئىش» سوزىنى سوز ئويۇنى قىلىش ئارقىلىق ئىشنى مۇھەببەت مەسلىسىنىڭ ئىنتايىن جاپالىق، مۇشكۈل ئىش ئىكەنلىكىنى كورسىتىپ، بۇ يولغا قەدەم قويغۇچىنىڭ باشتىن - ئاياققىچە تەۋرەنمەي ساداقەتلىك بىلەن تىرىشچانلىق كورسىتىشىنىڭ لازىملىقىنى، شۇنداق قىلغاندىلا مۇرات - مەقسەتكە يېتەلەيدىغانلىقىنى تەكىتلەمەكچى بولىدۇ.

ئۇندىن باشقا شائىر يەنە:

«يەنجىڭنى كورەر ئىسەم بەنە گاھ،

قىلغۇم دۇر خىيال زاتى ئاللاھ»

دېگەن مىسرالاردىمۇ سوز ئويۇنى ئىشلىتىپ پەنج (بەش بارماق) نىڭ ئىچىلىپ تۇرۇش ھالىتىنى «ئاللا» (الله) سوزىنىڭ يېزىلىش شەكلىگە تەمىل قىلىدۇ ۋە باشقىلار... شائىر يەنە: «ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئەرشى شېرىلىرى سوز تاللاش ۋە سوز ئىشلىتىش، ئوي - پىكىرنى ھەسسىياتلىق ھەم ئوبرازلىق ئىپادىلەشنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىلىرىدىن بولۇپ، بىز ئۇنىڭدىن خوجا جاھان ئەر - شىنىڭ بەدىئى تالانتىنىڭ نەقەدەر يۈكسەكلىكىنى كورۇۋالالايمىز. ئەرشى شېرىلىرى 19 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدىبىياتىنىڭ شېرىيەت مۇنبىرىدە بىر ياخشى نامايەندە سۈپىتىدە خۇددى تاڭدىكى چولپان دەك ئەبىدى پار - لاپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ كلاسسىك ئەدىبىيات خەزىنىمىزگە قوشقان بۇ توھپىلىرى ئەبىدى ئۇنتۇلمايدۇ.

توۋەندە خوجا جاھان ئەرشىنىڭ بىر قىسىم شېرىلىرىنى نەشىرگە بەردۇق. بۇ شېرىلار يولداش قادىر بۇلاق 1985 - يىلى 2 - ئايدا ۋىلايەتلىك مەدەنىي يادىكارلىق ئورنىغا تەقدىم قىلغان ئۇزۇنلىقى 20 س. م، كەڭلىكى 13 س. م، بولغان 42 بەتلىك بىر مەجمۇئەدىن تاللاپ ئېلىندى. مەجمۇئەنىڭ باش ئاخىرى بولمىغانلىقتىن ۋە ئارىلىقتا بىر نەچچە بەتلەر يوقالغانلىقتىن مەجمۇئەنىڭ ئىسمىنى، كوچۇر كۆچمىسىنى ئېنىقلاش مۇمكىنچىلىكى بولمىدى. ھازىر قولمىزدا بار نۇسخىغا خوجا جاھان ئەرشىنىڭ 41 پارچە، پۈتۈھنىنىڭ توت پارچە شېرى تاللاپ ئېلىنغان بولۇپ، بۇنىڭدىن ئەرشىنىڭ 38 پارچە شېرى تولۇق، 3 پارچە شېرىنىڭ بېشى يادى ئاخىرى يوقالغان. تۆت پارچە شېرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بەش مىسرا كام قالغان. پۈتۈھى شېرىلىرىدىن بولسا توت پارچىسى تولۇق، بىر پارچىسىنىڭ ئاخىرى يوقالغان. قولمىزدىكى بۇ قوليازما مەجمۇئە ئەرشى ئىجادىيىتىنى تەلتۈكۈنى يورۇتۇپ بىرلەشمە، ئەمما ھازىر شىنجاڭ مۇزىيىدا قوليازما ھالىتىدە ساقلىنىۋاتقان ئۇيغۇر تىلىدىكى 116 بەتلىك «دېۋان شەرى» ناملىق توپلامغا تولۇقلىما بولار دىگەن مەقسەتتە نەشىرگە تەييارلىنىدۇ. خاتا جايلىرى بولسا كىتاپخانلارنىڭ تەنقىدىي - پىكىر بېرىپ، ياردەمدە بولۇشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئەرشى شېئىرلىرىدىن نەۋىنىلەر

مەسنۇۋى

قەدىگدۇر مەسال سەرۋۇ ئازاد،
گۈلدەستەنى يەنىدىمال شەۋنەد،
نازۇك زار خىيال قىلغۇم،
جان رىشتەسىمگە مەسال قىلغۇم،
قىلساڭ مەگەر ئى خىرام جانىم،
مەيىل ئەتكۈسى ھەققە بى رەۋانىم،
پەنجىگىنى كورەر ئىسەم بەنە گاھ،
قىلغۇمدۇر خىيال زاتى ئاللا،
ئورىيان قىلغان پۇتۇڭنى ھەر شام،
فەرىز ئەيلەدىم ئەنى نۇترەنى خام،
كەيدىڭ نەچچە كۈن لىباس كۈلگۈن،
تۇنىدىن بارى كۈزلەر ئولدى پىر خۇن،
سەندەك يەنە يوقتۇرۇر نازغانى،
خۇرشىدلىققا مەھبۇبەسىنى،
خۇش ئىشۋە نەما دىلرايا سىن،
ئەمماكى نىيىدىن بىۋەپا سەن؟
ۋەسلىڭ تەمەشئە زارىدۇر مەن،
سەرگەشتەنى بى قارار دۇر مەن،
ئىشقىڭ ئىلە گەر مۇتەئەھەمەن،
ۋەسلىڭدىن ھەمىشە بىبەھەمەن.

سەھروم جامالى نىچە قىلغۇڭ،
 ئۈمىد ۋەسالى نىچە قىلغۇڭ.

غەيرىڭ كۆڭۈل ئىچىرە يوقتۇرور ۋاھ،
 بەلكىم يادىڭدا بولسا ۋاللاھ.

گەر دەر دىسەڭكى بى ناۋا مەن،
 زۇلفۇڭ گەر، راھىغا مۇپتىلا مەن.

ھەر چەندە تىلىڭدا مۇپتىلا سەن،
 كۆڭلۈڭدە رەقىبىمە ئاشىنا سەن.

بۇ سوزدىن ئېتەرمە كوكسۇمە چاك،
 ئورتەرمە جانىمنى مىسلى خا شاك.

مۇنچە نىگە ئەيلەدىڭ دىلى ئەپكار،
 يوقتۇر يەنە سەن كەبى بىر سىتەمكار.

كىمگە ئىبتىئاي مەن بۇ ماجرانى،
 كۆڭلۈمدىكى داغ ئىلە يارانى.

يا رەب نىگە مۇنچە زار قىلدىڭ،
 ئىشىق ئىچىرە زەبۇن خار قىلدىڭ.

ھەر نىچە بولۇپ يۇرۇر ئىسەم زار،
 ھالىمنى بىلمەيدۇر ئول سىتەمكار.

ھەر چەندە ئىشىتىمىسەم مالاھەت،
 جانىمغا نىتەر تۈمەن خالاۋەت.

دەرد ئىلە فىراق تۇر سەرىشتىم،
 مېھر ئىلە ۋەپادۇر سەر نەۋىشتىم.

ھىجرە ئىلە خاراپ فەرقەتتىم مەن،
 مەخۇر شاراپ شەققەتتىم مەن.

ئەۋزەسى پۇر بولۇپ جاھانغە،
ۋەسىنى داغى سىغايىمىن بايانغە.

دەرد ئىچرە كۆڭۈل خاراپ ئاندىن،
جاننىڭ داغى ئىزىراپ ئاندىن.

ئاندىن ئېرور ئەھلى دىل فەخانى،
بەلكىم بارى مېھرى قوزغىلانى.

ئىشقى ئەھلىغە دۇر ئاھ ئاندىن،
مەئشۇ قىغە ئىززۇ جاھ ئاندىن.

بىرىنى قىلىپ ئەزىز ۋە خۇررەم،
بىرىنى ئاغا زار ناتىۋان ھەم.

بىر كىمە سېنى بىرىگە ئاشىق ئەيلەپ،
ئىشقى ئىچرە ئاتىنى سادىق ئەيلەپ.

بىرىنى ياساپ ئاپەت زامان ھەم،
بىرىگە نەسىپ ئەتمىنى نىغان ھەم.

بىردە كورۇنۇپ بۇد پەرىيۇەش،
زاھىر يەنە بىردە بىر بالا كەش.

گەر ئىلىگە شىۋە ئىشقىبازى،
نازى ۋە ئەگەر بىرى نىيازى.

شەمى ئىچرە ئىچىلدۇرۇپ گەھى كۆل،
پەرۋانەنى كويدۇرۇپ چۇ بۇلىۋول.

.....

.....

.....

.....

غەزەلمەر

× × ×

ئىشۇ تىغ بىرلە جانىم دەر مېنى قۇربان ئەيلىسە،
بولسا جان يۈز بولماسۇن ھەر كۈندە قۇرباندىن خالاس.

كىم سېنىڭ ئىشكىڭنى ياستانماقدىن ئولەشكۈر مولۇل،
ھىجر ئىلە تا روزى مەھشەر قىلما ئەرماندىن خالاس،
ئەرشىنى قەددىگاھىڭدىن خالاس ئەتكىل دىسەم.

دىدى قىلما بولسا گەر ھوكىمى سۇلتاندىن خالاس.

× × ×

باش ئاياغىمدىن نشان بەرمەككە گەر يېزىلسا خەت،
ئول خەت مۇھۈمدەك باشدىن ئاياغ بولغاي غەلەت.

سەجدە ئەيلەپ قاشلارنىڭ ئوتراسىدا ئولمان باشىم،
نە ئۇچۇن مەتلۇبۇم ئېرىشىدۇرئىنگاھى ھەددى سەت.

نېچە غەم چەكسەم خېتىڭدىن بولدى چىۋىرىم زىننەت،
لەۋھى زەررىدىن ئۇزرە ئانداغىكىم ياراشقاندىن سەمەت.

بىر دەرەم چاغلىق زاكاتىدىن ماڭا قىلمىش دەرەغ،
دۇررە ئەشكىمدىن تەلەپ كويىدا ساچام يۈز نەمەد.

كوزلارنىڭ مۇردەم لارنى كوزگە ئافەتمۇدەيىن،
يا مەگەر كەلدى جەفا جىسمىدا يازىلغان نوقەد.

بار مەلەك خەلىفە گەردۇن زۇررەتى نىلىن ئېرور،
ھىجرىدىن تا كوككە تىگۈر سۇنئۇل ئىشكىم بولدى شەد.

زەر قىزى ھەنگا مەسىدىن ئەرشى ئانداغ بولدىكىم،
كوزلارم شەكلى موھىت مۇردەمى دىنارغا بەت.

× × ×

پەرىلارگە شىئار ئولمىش ئەگەرچە بەۋەيا بولماق،
ماڭا موئتاد ئىرور كويىدا ئانىڭ بى ئەۋا بولماق.

مىسلى ئەردىكى ئادەمگە پەرى ۋەسىلى ئەمەس مۇمكىن،
ۋەلى بولدى ساڭا يۈز ئانچە مۇشكۈل ئاشىنا بولماق.

فالاس پەقربىنى ھەركىم كورەر زەر باپىدىن ئەئلا،
مۇبەسسەر بولسە گەر ئول شوخ كويىدا گەدا بولماق.

ھاۋايى سۇنپۇل ئەز كوخۇل پۇتغە بەند ئولمىش،
نە ھاجەت ئول سەنەمنىڭ تارى مويدىن رىدا بولماق.

ئەزەلدىن ئوق كوخۇل نەقدى ئىسار ئىشقى بولغاندۇر،
ئەمەس ھاجەت پەرىلەرگە كىم ئولدى دىلرەيا بولماق.

خىرامىڭ چاغى لوتىنى ئەيلەپ نە بولغاي پايىمال ئەتسەڭ،
ماڭا بەس كىم تەمەننادۇر كويۇڭدا خاكسار بولماق.

نە مۇمكىن جان قۇشى تاپماق .....
كى باشىدىن ئوق ئانغا قىسمەت ئىمشدۇر مۇپتىلا بولماق.

بۇ جان باشىغە ئەي زالىم دەمى تىغىڭ تەمەننا دۇر،
زەبىس جان باشىغە مىسراج تىغىڭغە پىدا بولماق.

جەۋھەرى ئوت ئىچرە سالغىل سالما ھىجران ئوتىغا يارەپ،
بەسى مۇشكۈل دورۇر مەئشۇق ئاشىقتىن جۇدا بولماق.

ئەگەرچە بى نىشان بولماق ساڭا مەتلۇبىدۇر ئېرىشى،
ۋەلى مەرغۇپىدۇر مەھرەۋىلارغا خۇد نەما بولماق،

× × ×
بۇ ئايى ۋەلىنى ئاشىقتىن ئاشىقتە رەببە دۇر.

يۈز كەررەدۇر ئاندىن ئولغاچ ئەيلەنىش كوخۇم قەلەق،
شايدە ئەتگەي رەپىقى بۇ مۇشكۈللارم رەببىم نەلەق.

مۇنچىمۇ بولغاي سىتەم چۇن زۇلمى شىپە سەنگىدىل،
ھەردەمى يۇز جەۋرى قىلسا ھەم قىلۇر ئول نازىلىق.

سارغىمىپ غۇرۇشىد كۆكتە يەردە گۈللەپ ھەسرىتىڭ،
مۇنچە ھەم بولمىش ساڭا ھوسنى ئىچرە ئەيگىل شازىلىق.

ئات ئاياغىدا قالدۇر نەھاد مەجنۇن پۇتلاشىپ،
ئىشق مەيدانىدا قىلام نەچچە تەركى بازىلىق.

چەرىخ ئارا غۇرۇشىدىدەك بارمەن جاھان ئىچرە غېرىپ،
دەرد مەندى تاپمادىم قىلغاي مانا ھەم رازىلىق.

شامىدا ئەرشىغە مەئنى كەيدۇرۇپ تۇرلۇك لىباس،
كوزگۇزەي ھەمدى خىرەد ئەھلىغە سۇپەت سازىلىق.

سارىغ كۇلاھ ئىلە ئول شوخ گۈلى قاباغە باقىڭ،
كۇلاھى ئۇزۇرە ساچىلغان داغى چىلاغە باقىڭ.

سانانى ئىلكىدە بىرگە زەرەر سوراغنى سىز،
قارا مۇزۇرە بىرلە كوزى قاراغە باقىڭ.

زوھۇر زاتىدىن ئەيلەپ نەچچە قارا كاكۇل،
بۇرەك رەمۇز ئىلە سەنئىتى خۇداغە باقىڭ.

نەمۇد زۇلنى يۇزىگە يەتتىلەر سىز تەشەببۇھ،
قارا تۇن ئۇيقۇ قوپۇ بان سەھەر ساباغە باقىڭ.

بۇ شىۋە بىرلە مەگەر غازەت جاھان قىلماس،
خىلايىق ئىچرە سەبى شىۋا تالاغا باقىڭ.

ساداغى ئۇچىدا ئاسرايدۇر بىر بولەك قاتىل،
جاھان خارا بىغە ئول كافىر بالاغە باقىڭ.

ۋەپا ئېلىگە ئۇرار دەم بەدەم جافا تېمىن،
فەلەك ئىشىنى كورۇڭ شوخ بىۋەپاغە باقىڭ.

ناۋايى گەرچە نەۋا تاپمايىن ئوتتۇپ سىزدىن،
كېلىڭكى ئەمدى سىز ئەرشى بى: نەۋاغە باقىڭ.

X X X

ئاتەشىن لەئلىڭكىم ئوت لەبىدىن نەمۇدار ئەيلەمەك،
دەل ئەجەپ كىم ئوتىدىن ئوتنى گەرچە ئىزھار ئەيلەمەك.

زەلىنى ئاڭاڭم دەفتەرى ھوسىن كوخۇل قىلما ھەۋەتى،
يەلدە سورۇلغان ۋەرەقلاردىنمۇ ئەنكار ئەيلەمەك.

دىمەسە بىلمەس كوخۇل دەردىنى دىسە قەھر ئېتەر،
مۇشكۇل ئولدى ئارساغلىق تا ھەم ئىزھار ئەيلەمەك.

بىلمەدەم ۋەجھەن نىدىندۇر ئەيلە بان قەتتى نىزار،
زارە كوخۇلۇم زار ئەيلەپ زار ئۇزرە زار ئەيلەمەك.

يوق ماڭا خىلۋەت ۋەلى يار ئوزگەلەرگە توزفەكىم،
يارىنى ئەغبار دەپ ئەغبارنى يار ئەيلەمەك.

ئاچما كوز كوستاخ ئولۇپ ئۇيقۇ چاغدا ئانى كىم،
خوپ ئەمەس كىرىك ساداسى بىرلە بىدار ئەيلەمەك.

يۇقسە جان قەسىدى ئاڭا ئەزىشىنى نىدىن دەرسەن بۇ كىم،
لەبنى بىر ئەنۇن كىرۇ كوزلەرنى ئەبىيار ئەيلەمەك.

X X X

نە مۇمكىن سەئى ئىلە كويى سارىغە نەچچە ئورسام تەك،
تەمەننا ھالقىسىدۇر ئول قوياش ئىشكىدە سالىنچەك.

كويۇپ ۋەسلىدە ھەم ھىجرىدە سارغارماقلىم كويما،
ئىرۇر كەپكەنگە ئوخشا ئەستەردىن ياقراغىدىن كوخلەك.

ئوللۇۋى دەرىگەھىڭگە تىكىلىنىپ بىردەم بەقا ئالماي،
ئاتىڭ سۇنغان ساپالىدىن ياسارمەن كوزۇمە ئەينەك.

ئېلىپ تەمسىلى كىم جانلار ئارا قاش ياسىدىن ئاتقان،
خەدىڭ تار مېزگان پارەسىدۇر دىمەڭىز ناۋەك.

مۇھەببەت غەيرىتى كۈلگۈن غەرىدىن قىلمىشى ئانداغىكم،
تۇن ئاخشام تىكىمە جەيىغە ئەگەر مەھكىم ئېرور. ئىلمەك.

نەئەد زۇلفۇڭ ساداسىن قىلغايىمەن ... ..

ئېنىڭ بويىغە تاناپىدىن ئالاي زىنار ئۇچۇن ئولمەك.

لىمىڭدا ئۇستۇن ئاستىن ئىككى خالىڭ جانفا ئىككى داغ،
نەئىمىكان بولغاي سەئى ئەيلا گەي نۇقتىسىدەك ھەك.

بولۇپ ھەم سەئى ھالەت بولمىغاي ھىجران بالاسىدىن،
خۇشا ئىككى كوڭۇللۇك بولسا ۋەسلى ئاخشامدا بىزلەك.

لەبى لوتقى بىلە ئوتلۇغ ئازار شەۋەسىن بىلدىم،
بىرىگە قەبىد تىرگۈزمەك ئىكەندۇر بىرنى كويىدۇرمەك.

فىراق ئەندۇھىدىن ئومۇر ئىچرە بىردەم بولمادىم پارىغ،
كىچىكىدىن ئوق ماڭا ۋەرزىش ئىكەن كەمرى ئەمگەك.

فىراق ئوتدا ئەرشى ئورتەنىپ ئولسەك سائادەت بىل،
يەھەم بولماي كىشىگە كويىدا بۇرەك ئولمەك.

× × ×

ساچا گەر ئەندەك زاكاتى ھوسنى ئول كانى نەمەك،
تۇزغا قانىشتۇر جاھان ئەھلى سامادىن تاپمەك.

پارىغ ئولماس ئالتەدىن رەندانە يۈركىم باك ئەمەس،
خاھى ئوك ۋە خاھى بول چورۇلسە گەر پەتتە فەلەك.

كوزۇم شەۋقى سالىپ كوتلۇمگە ئوتلار نىچەكم كورگەچ،
ماھانى كويدۇرۇپ كۈل قماھۇسىدۇر سوز ئەفغانىم.

ماھا بەس كۈشەئى خاتىر ئېرور ئول شاھى خۇباندىن،
ئەجەپ ئېرمەس ئەگەر ئىشقى ئەھلى بولسا بەندە فەرمانىم.

مۇزىك چۈن ناۋەكى جاندىر داغى تەلغ غۇنچىدىن ئاغزىك،
بىلىك چۈن خۇپىچەئى كۈلدۈر تەددىك سەرۋى خىرامانىم.

تەلەپ ئولدۇركى ئەرشىنى ئۇنۇتما گاھى ياد ئەتكىل،
بەسى كوخلۇمنى ئالدىك بىر نىگاھى بىرلە ئەي جانىم.

× × ×

زەھى تۈرلۈك ناۋا قۇشلار تىلىدىن ھەدىك ئايانى،
مەللون باغ ئارا كۈل ياغراغىدا سۇنئىك ئىسپاتى.

جاھان مەھرۇ ھلارغا ئوزلىگىدىن يۇد ئەمەس مۇمكىن،
كى بىل ھوسنىك زوھۇرىغا ئېرۇرلار بارچە مەرراتى.

بىرەر قەھرىك ھىراسىدىن كەمەر تەقۇغا ئەيلەپ ھەد،
كى مەن لوتقۇغا ئەيلەپ تەكپە بولمىشەن خاراباتى.

خىرەد پىرىغا نەھەد زاتىك ئەۋساپىدا دەم ئۇرغاي،
ئاشار كوك تاقىدىن ئول دەم مەگەر ھەيھاتى - ھەيھاتى.

كىشى بىھەد سۇپاتىك مەزھەرىنىك ھىكمەتلىن بىامەس،
بولۇپ بەئزى خارابات ئەھلىدىن بەئزى مۇناجاتى.

مازاھىرىدا ئەتتىم لېكىن نىگە بىر نازىش ئەتمەسىز،
قۇياش نۇرىدىن ئولسا زەررەلارنىك كوپ مۇناجاتى.

سەفاتى ۋە سەئىدە ھەركىمگە ھەد ئېتەر ئىشىش ھەددىدىن،
تۈگۈنمەس مىگدە بىرى مىك يىل بولسا ئومۇر ئەۋقاتى.

ئاقانماق قەسدى ئېتەرسەن دەھر ئاراكىم ناملىق ئىستە،
كىشى يوق ئەيلەپ ئاتىن قانۇر باقى ئەنىك ئاتى.

نەھد نەرشى ساغا ۋەسىپىن دىمەككە چەك قارا تىلىنى،
بايان ۋەسىپىدە چۈنكىم مۇتەددەسىدۇر ئۇنىك زاتى.

.....

بۇ ئالەم مۈلكىدۇر يەل ئۈزرە بەرباد،
كېتەر ئاندىن بارى بىردەمدە بەرباد.

بۈزەك بەرباد بولماغلىق بىلىپ ئىل،
ھەجەپ ئولتۇرگى ئولتايىلار ئاغا شاد.

ئېرور تەمكىنى ئېنىك زەررە مانەندە،
ئەمەس مۇمكىن ئېنىك ئەۋزىدە بۇنىياد.

تېرىكلىك قۇشلارنى تۇتماققا بارىپ،
ئەجەل سىررىشتەسىن مانىدە سەيپاد.

سىنان كىرىپكىلاردىن تارتىيان يۈز،
قىلىچلار قاشىدىن ئەيلەپ مەلى جەللات.

.....

.....

ئارزىن زۇلفى قىلدىم مېھرى پىرتاپ ئارزۇ،
تاك ئەمەس خۇفاش قىلسا تۈندە مەھتاپ ئارزۇ.

بۈكى مەجنۇنلۇقتا چۈشتى كۆڭلۈمە سەۋدايى زۇلى،
نىگە قىلغاي مەندە ..... ئارزۇ.

ئوشدا تاپماي تۇشتە كۆرگەچ ئارزىك ھەر تۇن كوزۇم،
قىلدى كوزلار ... مۇنداغ شېئىر خۇپ ئارزۇ.

چىلىنىڭ ئول بۇتا ھىلالىن كورگەچ ئاق باش ئۇندۇردۇلۇك،
كەئبەدە گەر سىزگە دەۋرى شەيخ مەھراپ ئارزۇ.

قاتە ئولماي كويەدا ئىتتىبلەر ئاياغى قانغە،
تەشە ئولگەيمەن گەر ئەتسەم يادەئى ناپ ئارزۇ.

نەۋكى مىزگان نىسى نۇشىن ئەرشى گەر قىلسا ھەۋەس
باۋەر ئەتسە چىن دىبان قىلدى جورا ناپ ئارزۇ.

X X X

كورمىدىم كوكۇلۇمنى ئالۇرغا سەن كەبى يارنى يەنە،
خەستە جاننى تىرگۈزۈرگە لەئلى دەريايى يەنە.

جەننەتى فىردەۋسى ئارا گەر ھورى رىزۋان ئىستەسەم،
تاپمىغايمەن بىر سېنىڭدەك ساھىبى ئەسىرار يەنە.

ئاي، كۈن پەيكەر يەدى بئىزاغا پەرتۇ سالدۇ،
كىم كورۇپتۇر بۇ كەبى دەھرى ئىچرە دىدارى يەنە.

تىشلارنىڭ يادىدا ھەردەم دۇررە غىلغان يىغلادىم،
بولماي ئىشقىدا مۇنداغ چەشمە خۇنبارى يەنە.

ۋەسىپ ئىبتاي دەپ گەر ئىتىك تۇتسام زىبانىڭ ئورتەنۇر،
يوقتۇرۇر ئالەمدە بىر مەندەك گىرىفتارى يەنە.

تاغ ئارا غەم تىشەسەن ئۇرماققا فەرھاد ئەيلەدىڭ،
كورمەس ئېرىشى ھېچكىم سەندەك سىتەمكارى يەنە.

گەر ھەقىقەت ئىستەسەڭ بىلىكم ئاجايىپ دىباھەرى،
تۇرغە مۇنداغ بولمىغاى بىر مەست خۇنخارى يەنە.

بىرە قىلغان روزىگارىمنى بۇ كوزى قارا دۇر،
مەئلوم ئولكىم يوقتۇرۇر مەندەك دىل ئەنگار يەنە.

بىناۋادۇر گەرچە كويۇندا تۈمەنىلىك شاھلار،
بارمۇ دۇر ئەرشى كەبى بىر ئاشمى زارى يەنە.

× × ×

كەتپەنى رۇم ئېيتىدۇر ئارزىنىڭ خاتاسىنى،
ھىندۇ، ھەبەش بېغىشلايىن كوزلارنىڭ قاراسىنى.

ناۋۇكىن ئاتسە ھەر زامان جان كوئۇلگەبى دەرىخ،
كوز قاراسىن قىدا قىلاي ئوقلارنىڭ ياراسىنى.

رەمىزى رەمۇز نازىغە يوق بارىمىنى نىياز ئېتىپ،
جان كوئۇل كۆرۈ قىلاي شەۋەنى خۇش ئاداسىنى.

نەچچە كويىدا يۈرسەم ئاھ بېقىلىپ ئاھ قوپۇپ،
بىر نەزەرىنى سالمىدى ئاشمى بىناۋاسىنى.

ئورتەسە گەر خىيالكىم ئېيتۇرمىش ئەچەپ دۇرۇر،
ۋەسلى چاغى ئەگەر كىشى ئەرزىنى دىلرە باسنى.

خالۇخېتى يۈزىدە دۇر جەۋھەرىدىن ساچىپ ئاغا،
لەئلى ئوزرە لەئلى توككەيمەن لەئلى زاۋان ماراسىنى.

ئولگۈچە ئەرشى، يۈز بىر كۈن ئولسە نەتەككەي ئول،
زالىمى شوخ پۇر چاچا بىر يولى مۇددىئاسىنى.

× × ×

خىلانى رەسپى ئۈچۈن بۇ رەمزەدىن بولماس كىشى ئال،
پەرىزادى پەرى ئاسىپىدىن تەۋىزى تاپقاي ۋە.

قەنغان ھىجرىدا چەككەم ۋەسلىدە ئاندىن مۇھەم ئوزتەر،
نەچچۈككىم گۈل ۋەسلىن تاپسا بۇلۇل كۆپ چېكەر ھەم.

مەنۇ زاھىد چېكەرمىز ناھۇ ۋاھ بۇ دەھرى ئارا ھەرچەند،
كى بىر باغ ئىچرە گويانا نالە بۇلۇل چۇغزە ئۇزار قەھقەم.

نەسىم گەر ئەمەستۇر گۈلشەنى ۋەسىلىك تاماشاشى،
ئېرۇر باغۇ ئىرەم دەۋزەخ ماڭا ئىردەۋىس ئاتەشكە.

كوزۇم جاي مەي ۋەسىلىڭدىن مەرۇملۇق كورسە،
ئېرۇر كەۋسەر سۈيىن نۇشى ئەيلىسەك كوخلۇمگە مۇستەكرە.

گادايى كويۇك ئولناچ نەچچە يىللار غەررە دەرگاھىم،
قويار تاش باشقا ھەردەم مۇرەسسە تاج قويغان شەھ.

سۇنۇق كوخلۇم ئۇزارىن شەۋىدىن تاپىش بۇلتۇقكىم،
ھىلال ئانداغكى ئولەش مېھرىدىن ئون توت كۈنلۈك مەھ.

كوخۇللار يۇسقىن ھەردەم ئەسىر ئەتەك ئۇچۇن ھەييات،
زىنەختانى ئارا كۈن چەشەسىدەك كۈلكى قازىش چەھ.

ماڭا مەتلۇبۇر سوز ئېرۇر زاھىدغا ئاسايىش،
نەچۈككىم مەن ئېرۇرمەن ئاشىق ئول مەردەم ئىرىپ ئەيلەھ.

نەچچە ئوتلار باشىڭدىن دۇد ھىجران ئەرشى بىلمەيكم،
قارا پىر باشقا چەككەن پىرى بولماس نەچۈك ئالەھ.

X X X

ئىشىق ئارا مەن ئولدۇم ئەغيار ئولدى ... كام ئىلە،
تورەپەككىم ئول جان تاپىپ گەر ئولسا مەن بەدنام ئىلە.

خۇش ئېرۇر كىم نازىنىدەك چۈنكىم تېتىپ ئاچچىق سۇچۇك،
لۇتقى بىرلە سورىسا گەر ھالىمى ھەممە دەشنام ئىلە.

سارغارىپ تىش، باش ئاقارىپ پىشمادى ئاخىر ئاشىم،
چۈنكى يۇردۇم ۋەسىلىن ئىزدەپ كوپ ئىۋەيدىم خام ئىلە.

نەچچە ئىچىك ئەتكەسەن ئى ساقى بەيدەر پەي تۇتۇپ،
بىر يولى ياغۇ يىقىت ياياز خۇمارىم جام ئىلە.

بىر كۈن ئولغاچ سۇفلىر سەۋتى سامايىدىن مۇلول،

چالدۇرۇپ جەك ئويىنىدىن ... ئىلە.

گاھى بېھىرىم ئۈزۈرە ئول باش شەھرى ھال ئەيلەپ تۇرۇپ،
ئەيلىگەيمەن ئەررى ھالىنى نىچۈك ئەڭلام ئىلە.

زاھىد ئەھلىن قۇيىكى ھەر بەند نۇش ئېتەر كەۋسەر سۇيىن.
بىر دەمەتتە بولسە ھەم بۇلبۇل ... ئاشام ئىلە.

كويدۇرۇپ كۈل ئەيلىدى جىسمىنى ئانداغ ئىشقى كىم،
ئومۇر ئىچى بولدۇم نەبىر ئاغاز نە بىر ئەنجام ئىلە.

ئىشقى ئارا بۇدۇر مۇسەللەم ئەرشى ئۈزلۈك تەرەكن ئىت،
ئولگۈچە رەسۋالىق ئىستەپ ئول بۇنىڭدەك نام ئىلە.

X X X

كۈلۈپ ئاچتى جامالىن بىر كۈن ئول ماھ ئوزگىچە،
دەرمەن ئوز ھالىغا بۇ دەم شۇكرىلىلا ئوزگىچە.

چىن ھوسىندىن ئېلىپ ئول دەم ئاچىلسا گۈل كەبى،
بولمىغاي يارەپ بۇ ئاپەت پىشە ناگاھ ئوزگىچە.

ئوھىرى ئىچى سەئى ئەيلا بان بىر شوخ ھالىن تاپمادىم،
بۇ نە ھالەت كىم بولۇر گاھى تۈزۈك گاھ ئوزگىچە.

خاھىشىن گەرچە نەدە ئىزدەپ خاھىشىغا سەمئادىم،
بارمۇ بۇ ئاپەتكە بىلىنەن ياكى دىلخاھ ئوزگىچە.

ئەي قەلەك كوكسىڭدە زىمىن گەرچە كويدۇرۇ قىل ھەزەر،
تىرە دىلرۇز ئوزگىچە بۇ ناۋەكى ئاھ ئوزگىچە.

يوق. بارىن تەرك قىلمىبان تاكە تاپىباق يوقتۇرۇر،
تورقە تۇركىم بۇ زاماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئوزگىچە.

ئەرشىنى ياستان فەقىر كويىن قىلما شەۋكەت ئارزۇ،
شەۋەنى كۆلخان بولەكتۇر شائىنى خەرگاھ ئوزگىچە.

× × ×
قەدەر يەنىمىز بۇ زاماندىن ئىزدەر ئەل خاھ ئوزگىچە.

دەھرىنىڭ ھالىن كورۇڭ كىم بولدى ھالى ئوزگىچە،
بىلىمىن ئايا بارمىدۇر ئېنىڭ خىيالى ئوزگىچە.

تەقۋايى ئەيلەپ دەھر ئارا يول تاپمىدۇق كەل ئى رەنىق،
مەست ئولۇپ مەيخانلار يەڭلىغ بارايلى ئوزگىچە.

ئەي مۇسەۋۋەر سەھۋە ئەيلەپ قىلما تەشۋىرنىڭ خىيال،
كوزى قاشى ئوزگىچە ئېنىڭ خەتتى خالى ئوزگىچە.

بۆلەۋىسلەر غەپىتى ئاڭلاپ كېلىڭ ئەھبابىكىم،
تەلمۇرۇپ ئوتراىدا ئېنىڭ تۇرالى ئوزگىچە.

تابى كەلتۈرمەس غەزەر ھوسنى جاھان ئاراسىغا،
ياشۇرۇن كوپ پەردە ئىكى نىن قارالى ئوزگىچە.

سارغارىپ گاھى قىزارىپ مېھرى مە بىر ھال ئەمەس،
ئەيلەيش ئېنىڭ ئۇزارى ئىنتىھالى ئوزگىچە.

ئىشقى ئارا قەدر ئىستەسەڭ بىياڭ بولكىم ئوزگىدۈر،
ئەھدى تەقۋا ئاندەلارلا ئابالىنى ئوزگىچە.

قىلسا كوز غارەت كوڭخۇلنى يۈز قىلۇرگە جەھد،
زۇلفى ئاڭا تەقۋا ئىلە ئەيلەپ جىم دالا ئوزگىچە.

دەھرى ھەر چەند كەلسە ئەرشى سەن سەرى بىل زەھرى چەند،
بار دىجان قەسدىن ئالۇردىن ئەھتىمالى ئوزگىچە.

× × ×

ۋىسالى ھىجرىدىن ئالان كورەرمەن جانىزارمىنى،
ماڭا يارەب نەسپ ئەتسەڭ نە بولغاي گۈلئۇزارمىنى.

نىچە بى رەھىمى ئىلكىگە بولۇپمەن مۇپتىلا ئاخىر،
ساۋرۇشلار ھاۋاغا ھەر كۈنى غەمكىن غۇبارمىنى.

تاپىپ ئىشقىم كامال ئانداغكى روھى ۋامۇقۇ پەرھاد،
كېلىپ پەرۋانە يەڭلىغ ئويۇنلۇز شەمى مازارمىنى.

كورۇپ ئەھلى تاماشا نەۋ باھار لالەزار دەرلەر،
باغرى قانن شەفەق كۈن ئەيلاگان گامى ئۇزارمىنى.

دىگىل بۇ ئومرى ئالەمدىن ۋاپايى كورمىدىم ھەرگىز،
بۇ دەھرى ئىچرە ئەنەس ئالغۇنچە بىلمەسەن تۇرارمىنى.

ئەگەر گۈل پەردەدە بولسا نىچۈك ئارام ئالۇر بۇلبۇل،
يۈز ئاچقىل بىر قاراپ ئوتكىل بۇ جان بى قارارمىنى.

نىچەكىم تەشەنە جاندىۋرمەن مەيى لەئلىگىنە ئەي ساقى،
تەبەسسۇم جامىنى پۇر ئەيلىگىل دەقتى ئەت خۇمارمىنى.

جامالىڭدىن نەچچە مەھرۇم ئولۇپ مەھزۇن يۇرۇپ بۇلبۇل،
ۋىسالىڭ بىرلە مەنۇن ئەيلەگىل ئۇمىدۋارمىنى.

بولۇپمەن شاد كوڭلۇم داغىنى قايقۇدىن ئالغايەن،
كورۇپ خۇرسەند ئالۇر بى رەھىم ئاچمىغان لالەزارىنى.

ئەگەر ئەنقا ئالۇر بولسا نىشان مەندىن نىشان تاپماس،
فەنا دەشتىدە نەپەيدا كورەرمەن مەرضۇردىنى.
لىقا مۇمكىن ئەمەس تەجرىد، ھاسىل قىلمايدىن ئەرشى،
خازان بەرگى كەبى بەرباد ئەيلەر ھەرنە بارىنى.

X X X

دەرىخكە مېنى تاشلاپ بۇكۇن ئول دىلرەبا كەتتى،
قالپ دەرد ئىچرە ئانچە ئاشىنلار ئاشىنا كەتتى.

نەزەردىن كەتتى ئاتىن ئويناتىپ ئول چابىكى چالاك،
ئىزنىمك تۇفراغىن كوزۇمگە ئەيلەپ تۇتيا كەتتى.

نەسۇدا ئەندى ئەگەرچە بولسا چۇن جۇز مېھرىلەر پەيدا،
نەتەي ئەمدى ئىككى ئالەمدە دوررە بى باھا كەتتى.

خۇشا بەزىمى ۋىسالىك دىن نەچچە كۇن كامران ئىردىم،
بۇكۇن ماھتاپ ئەينىم تىرە ئەيلەپ مەھلىقا كەتتى.

كەبەس مەھبۇبلاردىن ئەمدى ئۇمىدى ۋەپا قىلماق،
ئەسىزى دەردى ھىجران ئەيلەبان ئول بىۋەپا كەتتى.

نەتەي ئەمدى كە چارەم نەدۇر بۇ نەۋىي تەقدىرىم،
كەمەندى زۇلفى بەند ئەيلەپ مېنى ئول بىۋەپا كەتتى.

نەچچە بىر بىۋەفا بىرەھمە زالىم شوخ ئىدى يارەپ،
تۇمەن دەرد ئىلە ئەرشمى ئەيلەپ بى ناۋا كەتتى.

X X X

سەھەر خۇرشىدى شاھى تاغ ئۇزىد زەرىن ئەلەم چەكتى،
داغى بەرتۇ ساچىپ كەردۇن ئارا تۇرلۇك رەقەم چەكتى.

ياد قىلسۇن بەرقى ئەيىن ئەسەس ئەسسى سۇنلرە
دەسگەر ئەھلى ۋەلى، ھەرلەھزە ئوزۇمدىن باراي.

جان سەمەندىن سۈرىمە ئىشقى ئەھلى نىچە ۋەسلىن تىلەپ،
قۇيرۇغىن مەھكەم سۈزۈپ مەن ئەلدىن ئىلگەرىمەك باراي.

كۆكۈم ئاچغايىمەن بىل چاك ئىتەي جان پەردەسىن،
دەسەكم سىدقىم تىلەپ كۆكۈڭنى ئاچغىل جان بېرەي.

ئىشقىلارنىڭ سىنغان ساپالىن گەر نىسبەم ئەيلىسەك،
ئەشەكلىكتىن قارىن ئانداغ نەقىشى بىرلان سىبقاراي.

نىچە تەسكىنىم تىلەرسەن ئال جامالىڭدىن نىقاپ،
ئارمۇزىڭ مەرىدىن ئانداغ زەررىلەردەك ئالدىراي.

ئەرشى جانان يادى بىرلە بىر قەدەر نۇش ئەيلىگىل،
گەر دەسەك ئوزۇڭنى ئوزلۇڭدىن ھەمىشە تۇتقاراي.

× مەشەقەتلىك × مەشەقەتلىك × مەشەقەتلىك

× مەشەقەتلىك × مەشەقەتلىك × مەشەقەتلىك

بېرىپ زەم گاداھە سەجدە ئاشمقانە قىلاي،

كېي مەنىنى ئەيلىشە زاھىد مەن ئائىلە قىلاي،

قەدەر سەھىپە ئىللىق قەدەر سەھىپە ئىللىق

قاشىڭ قىلىچ دەمىگە فىدا قىلاي بۇ كۆڭۈل،

قوبۇل ئەقىبە ... .. باشىن ئاستانە قىلاي.

كۆڭۈل ئويىن غەم شۇخىغە ئەيلىباي مەئۇل

كۆزۈم قاراغىن ئېنىڭ ئوقىغا نىشانە قىلاي،

خىيالى زۇلۇن پەرىشانىدىن ئىتىپ تارى ماڭ

كۆڭۈل زامانىسىدا سەۋنە ئاشمقانە قىلاي،

مۇبەھەر ئولسا مۇتادا ئىلكىگە سۈيىكە ئۇيىكە،

كۆزۈڭگە سۈرمە ئىتىپ بەلكى مېڭ باھانە قىلاي.

قاچان كوكۇلدىكى جانان ئەرشىنى ئىزدەپ ئىسەقە
تەلەپنى دەھرى ئىلىدىن بەخىپى غايىبانە قىلاي.

X X X

قايدا ئوز يارىغا ئوخشار بولسا گەر نۇرى مېڭى،
با، ئېرۇر روھى مۇجەسسەم پامالائىك شەھىرى،
بەرقەدەك جەۋلان قىلىپ ئوتلار ساچلىدۇرغان چاغ،
نەخىرى رازى بولسا بۇ دەم بولغاي ئېردى ئارزى.

نەچچە ھوسن تەھلى كېلىپ ئاندا شىبە ئانداغ بىلكۇرۇر،
بىر تىزىق خىزمەن ئىچرە كۇيا بىر ئول گەتەھىرى،
قىمىتى ھوسنىڭنى مەندەك ئوزگىلەر نەھە ئەيلەمەس،
ئاڭلاماس گەۋھەر باھاسىن گەر ئەمەسىدۇر جەۋھەرى،
ئول يىگىت ئەزمەن كورۇپ تاكى يۇگۇردى كوپ يىگىت،
ئول يىگىتلەردىنمۇ ھەم ئارتۇق يۇگۇردۇم مەن قارى.

دۇررەنى خەت ئارزى دۇررىدە ئانداغىم ئېرۇر
مېھرى ئەتراپىدا نىل رەڭ چەرخ كۈلكۈن خەبرى.

ھوسن ئىقبالغا لەۋھى ئارزى دىندۇر سەبەق،
ئاينا تەلقىن ئەيلەگەندەك شۇئە مېھرى خاۋەرى.

ئادىمىلىق پىشە ئەيلەپ ئىشقى ئەفزۇن ئەيلەگىل،
ئۈمكىن شىرمەس ئول پەرىگە گەرچە ئاشىق پەرۋەرى،
ئول گۈلى سايراپ ئىشنىڭ ئىزلارنى ئۇپ ئەرشى كىم،
ئۈپەك ئىستەرمەن جاھاندىن نەپچە كۈل بەرگى تىرى.

X X X

ئارزىڭ ئۈستىدە قاشلار كوك ئېنىڭ ئەفكەندەسى،
ئاي يۇكۇنۇپ كۈن پىقىنىپ سەجىدە ئەيلەر پەندەسى.

قامشنىڭ سەۋداسىدىن بولغاچ قەلەندەر سەرۋەكمە،
باشدا مۇشكۈل كۈلاھ بەرگىدىن ئولدى زەندەسى.

ئاغزى تەھقىقىدا كۈندىن باز ئىدى كۆڭلۈمدە شەك،
ناگمەن شەك چىقارپ لوتى بىرلە خەندەسى.

فەرەش ئولغان خەستىلار كىم كويىدا قىلغان بەدەل،
ئەبەسە گەر ئەر ز ئوزىن كوكىنىڭ ماھ رەخشەندەسى.

ئىپنى شېمىن شاھدەلىك كورگەچ زۇمۇرەت تەخت ئۈزە،
كەركىدە تەرزىدە گۈلخان ئىچرەدۇر جۈيەندىسى.

كىمەنى گەر زەرماتقا بىر كەمتەرىن قۇل تۇغدىكىم،
قايسى تالىنى بۇرچىدىن بۇ ئەختەرى فەررەندەسى.

يار ئەكىستى ئەرشى دە كورگەچ ئو بولدى باغ ئارا،
سارغارىپ گاه قىزارىپ نەستەرەن شەرەندەسى.

X X X

جىنى ئادەمدىنمۇ بۇيا ھورى جەننەت يا پەرى،
يا ئېرۇر روھى مۇجەسسەم ..... شەھپەرى.

بەرقىدەك جەۋلان قىلىپ ئوتلار ساچىلغان دەۋران چاغى،
فەخرى رازى بولسا بۇ دەم بولغاي ئېردى ئارىزى.

چەرخ ھەركىز كورمىگەن ئومىر ئىچرە مۇنداغ چەرخكىم،
چەرخ ئۈستۈن چەرخ ئۇرغاي ئاندىن ئارتۇق مەن قارىسى.

نازغىشىپ ئەردەم نەھان ئىشقى دەك قىلغاچ خۇرام،
مەست ئولۇپ تاۋۇسى جەننەت مەھۋى ئولۇر كەبەكدىرى.

تورفە جەۋلان بۇ چىمەندە قىلغاچ ئول گۈل پەردىن،
پەر ئۈزە گۈل بەركى تىترەر كۆكتە مېھرى خاۋەرى.

...
...
...

× × ×

كوزدىن ئۈچتى ئولپەرى تەندىن يا جانمۇ دەيمىن،
جان. ئاراسىدىن ئەلنى يا تاج ئىمانمۇ دەيمىن.
ئاندىن جانسىز كورەرمەن گەر تىنىم جانلىغ ئېرۇر،
يا ماڭا جان بەرگۈچى يا جانغا دەرماتمۇ دەيمىن.
قامەتن ياد ئەيلەسەم ئورلەردىنباغدىن تۇتۇن،
چەككەن ئاھىم دۇرمۇ يا يادۇد ھىجران مۇ دەيمىن.

كويدۇرۇپ ئوتدەك مېنى ئوتدەك ئوزى كوزدىن يۇتەر،
ئاۋەتى دەۋرانمۇ. بۇيا بەرق پەردانمۇ دەيمىن.

ئوت سالىپ كوزدىن نەپەس تىرگۈزگىلى لەپىدىن شورار،
ئورتىگەچ جانلار بالاسى ياكى جانمۇ دەيمىن.

نەچچە سەنئەتلەر كورۇپ نەزىم ئارا ھەر كۈن بولەك،
ھىكمىتى يۇنانمۇ يايە تەبىئى ئىرانمۇ دەيمىن.

ئەرشنى قۇشلار تىلى بىرلە بۇ يەڭلىغ سايراغاج،
بۇلبۇلى ئالان مۇ يا مۇرغ خۇشخانمۇ دەيمىن.

× × ×

ۋەنە خۇرىشندۇر خۇش نىگاھىم باقتا نەرگەس زارىدىن،
ئىشقى بىرلە ھال سورسا ئاشقى بىمارىدىن.

سەمەرلەر كورگۈزدى ئول يۇز غەمزەنى جادۇ بىلە،
مەن نىچۈك جان ئىلتەيمىن بىر غەمزەنى خۇنخارىدىن.

لەئلىلى يەڭلىغ رەڭلىغ چىقىش ئويىدىن ئاقتاپ،
پادەئى رەڭگىن كىم ئىچتى لەپ مەي نەرشارىدىن.

مەن جامالغا ئاچارمەن ھەر تاماشا كوزىنى،
خۇش قىلۇر كوڭلىنى زاھىد ھورلەر دىدارىدىن.

مەن شارلېۋ لىلىدىن سەرشاردۇر مەن ئى رەھىپ،
سەن يۇرۇرسەن تىشەلەپ ئىچىمەي مەيى رۇخسارىدىن.

مەندە تەيىنە شائىرى يوق تۇر نىشانى ئاشقان،
ھەرنە فەيزى تاپمىسام مەن مەھزىنى ئەسرارىدىن.

با ماللىك نىشانى دۇرلار ئىشىق زاتىدىن تائام،
ئەرشىيا كەل جام مەي ئىچ كەل مۇھەببەت سارىدىن.

X X X

ئىككى بۇت بىر كېچە كوڭلۇمنى پەرىشان ئەيلە بان،
ئالدىلەر ئىمانى دىنىم ئانچە ئىكەن ئەيلا بان.

بىرى لوتقى ئەيلەپ ھەمىشە تىرە كوڭلۇم تىرەدۇر،
شۇئەئى نەركەسلەردىن شەمشى شىبستان ئەيلە بان.

بىرى گەھى قالپاقىن ئەگىرى قويۇپ كى سۇندۇرۇر،
سۇندۇرۇر جانۇ كوڭۇل مۇلكىنى ۋەيران ئەيلا بان.

بىرى خەتتى بىرلە چەكتى گۈل ئۈزە تۇرلۇك رەقەم،
لالەئى رەيھانىنى كىم رەشىك كۈلىستان ئەيلا بان.

بىرى ئىشىق ئەھلىنى قەيە ئەتمەككە دام سۇنىۋىلىن،
كوزگە مەۋجىدەك ئازار ئۈزەر پەرىشان ئەيلا بان.

بىرى ئەفزەر تون كېيىپ باشقا ھەم كۈلنارى بوك،
گويىا باشىدا بوك كۈل سەرو خىرامان ئەيلا بان.

بىرى كەينى قىرمىزى تون ئەستەرنى رەق ئىتىپ،
كوزگو ھالەدەك كۈلى رەئىئانى ھەيران ئەيلا بان.

بىرى شىددەت بىلگۈرۈر بىرى جامالان كودسە تۇرۇپ
بىرى گەر ئولتۇرسا بىرى لوتقى ئىمان ئەيلايان.

بىرى قاش ياسى. بىنا كىرىپك ئوقنى كوزلا تىپە
ئاتتى ئولكىم ئول ئىگەۋگە جاننى قۇربان ئەيلايان.

بىرى نۇشى لەپ بىلە گەر دىسە كامۇ جان بىرەي،
رەشكىدەك ئولتۇردىش ئول تىرە باران ئەيلايان.

ئەرشى ئول دانىن نەھەد تۇتقىل ناۋايى داسىن،
نەيلا كۆك نايابى ئىش ئىستەپ ئىستان ئەيلايان.

× × × × × × ×

بۇ باشۇ تاش ئارا ھەر كۈن نە چاغ يارەپ تالاش ئولسۇن،
قالاقىن گەر ئاتار ئول باش تاش ئورنىغا بۇ باش ئولسۇن.

سەمەند نەقىش بابىن يەر ئۈزرە كورگەچ بەدەل قىلماق،
تۇلۇن ئاي شوتلەلغ چولپان ۋە يا كۆكتە قوياش ئولسۇن.

مامۇق ھەر نەچچە ئوقنى توكسە كوخۇلدە شەررار ئارتار،
نە چاغ مەخپى قىلۇرسەن ئىشقى ئوتىن پاش ئوليا پاش ئولسۇن.

مۇسبەتلەرگە سالىدى كوخلۇمە ھىجران تۇنى گەردۇن،
يۈزى لىمەد يارالغ بۇ كوخۇل دىن خۇراش ئولسۇن.

قوياش كىم مېھرى ئەمەس ناز ئەۋجىدە ئولنەۋ ئىكىم يەتمەس،
دەمى ئەيسا ئىلە ئاھىم ئورۇچى گەر قوياش ئولسۇن.

بولەكلەر زۇلىمى ھەددىدىن ئول ئىكەۋگە يەتكۈزەلمەسەن،
جانانلىق ھوسنى گەر كورۈگە سەتەملىك باشى تاش ئولسۇن.

سۇغارىپ بۇ كوخۇل قاندا پەيكايىن يەنە ئالتمىش،
چىقىپ ئول يول ئىلە ئەمدى بۇ كوزلەر ئىچرە ياش ئولسۇن.

كۆڭۈل، ۋەھىسنى تول بىر زۇلىق دامغا ئەسىر ئەتسە،
نە چاغ سەيپادلارغا بىر كىمىك ئۈزرە تالاش ئولسۇن.

تەرەھمۇم يۈزىدىن تارتىپ ئاتازدا قىلمىغىل تەئىمىر،
ئىككى ئوقۇغغا مەئۇ ئىككى كوز ۋە ئىككى قاش ئولسۇن.

نە سۇد ئازا بولسا زار ئەۋراقىدىن شەھلارغا كوپ مەئىرەس،
گاداغا پادشاھ ئولغاندا تەخدىۈرگەر نىراش ئولسۇن.

ئاۋايى دەك نىشان ئورنىغا باشىن تۇتار ئەرشى،
گەر ئىشقىلغا جاۋاسىدىن ياغار ھەر ھالە تاش ئولسۇن.

× × × × ×

كامالۇ ھوسنىگە ئەلەمدۇ دۇئا قىلايىن،
يۈزۈڭ سىفاتىنى ۋەششەسى ئىلە ئادا قىلايىن.

ساۋدى ساينى شىررۇ تەدىك ئەگەر تۇشسە،
ئىككى جاھاندا ئىككى يۈزۈمە قارا قىلايىن.

ھاۋايى كاكۈلۈ كۈنرۇقىنى ئەيلابان زۇننار،
ساجىڭ سۇۋادى خىيالىنى مەن رىدا قىلايىن.

بۇ دەپىر ئىچرە نەچچە يۈرگەيىمەن خۇمار ئالۇر،
شارابى شەۋق ئىچىپ زەۋقىنى راسا قىلايىن.

مېنى لەبىدىن ئەگەر ئەيلىسە راۋا كامم،
كى جانۇ جاھاننى ئانجا پىدا قىلايىن.

بۇ شۇرۇش ئىلە سالاى ئەلەم ئىچرە يۈز غەۋغا،
ئىسمازكى تىرە ئاھ ئىلە كوك، كوكسىنى يارا قىلايىن.

نىتەي بۇزاھىد رىيانى مەسجىد ئىچرە مادام،
بارىپ خەمكىدەغە زىكرى رەببىنا قىلايىن.

مۇيەسسەر ئولسا ئەگەر ئىشتلەرنىڭ ئىزىدىن ئۇيىمەك،
ئۇيۇپ كوزۇمگە غۇبارىنى تۇتسيا قىلايىن.

بۇ ئەزىم تارىخا مەئنانى دۇررەن تىزىپ ئەرشى،
سۇخەن سارالار يۇزىن مىسلى كەھرىبا قىلايىن.

X X X

ئاتىپ ئىردى غەمزە ئوقىن جانمە قاش، ياسىدىن،
يارلىغ قۇشمەك ئۇچۇپ كەتتى كوئۇل مەئناسىدىن.

مەن نىچۇك شاد ئەيلەي ئەمدى بەسكىم ئول كۈلزۇنىڭ،
خاتىرى گەر ئۇزۇرە بولمىش بۇلۇلى شەيداسىدىن.

كۈشۈمى ۋەيراندا تۇرسام نەسەدىن نى ئەجىپ،
خاتىرىم ئاسمىتەدۇر چۈنكىم ئولوس غەۋغىلىدىن.

پىر تويىن ھوسىنىن كوزۇپ مەجلىس ئارا خورشىدى چەرخ،
چورۇلۇپ پەرۋانە يەڭلىغ شەمى بەزم ئارانىدىن.

تۇتمى گەر نەقىل شۇكرىدىن ئىرۇر شىرىن دەھەن،
كىم بۇ جان كامىگە خۇش ئولمىش لەئلى شەكەر خاسىدىن.

ئولسا گەر زۇلتۇك خىيالى بۇ كوئۇلدا جىلۋەگەر،
شانە يەڭلىغ چاكى چاك ئولمىش كوئۇل سەۋداسىدىن.

سەرەنگۈندۇر باغ ئاراشەمشاد بوستان ئىچرە سەردىن،
كورسە گەر رەنگىن خىرامى قامىتى زىياسىدىن.

زەر قىزىنىڭ ھەسرىتىدە تەشنا كەلدىم ساقىيا،
نىشائى بەر يارەب لىبى لەئلى فەرەھ ئەفراسىدىن.

قىلغۇسىدۇر ئەرشى كۈندىن كۈنگە جۈنۈنن فۇزۇن،
كورسە گەرچە بەۋاپالىق شوخ يى پەرۋاسىدىن.

× قاتنىڭ بىر قىسمى × جەننەتتە ×

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

سالىبان كۆڭلۈمگە مېھرىڭ مېھرىبانىم قايدىسەن،

جانىم ئارامىن ئېلىپ ئارامى جانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

جاننى نىتكۈم جان ئارا چۇشكان ئىلىپتاك قامەتلىك،

بولمىسا گەر ۋەسلى ئانىڭ ئامى جانىم قايدىسەن.

گەرچە مەن پەرھات ئىماسىمەن دەردىم ئاندىن كام ئەمەس،

يوقسە سوز شىرىن ۋەلى شىرىن زابانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

كۆرگەلى كاپىر كۆزۈڭنى ئال، ساق ئەندى كۆڭۈل،

كىتكۈدەك بولدى كۆڭۈلدىن دەلىتاتىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

سەنسىز نى كۈندۈز ماڭا ھەم تۇندىن ئارتۇق تېرە تۈن،

رۇشەن ئەيلەرگە ئانى ماھى جاھانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

گەرچە ياش نادانلىدەك قەدرىمنى ھەرگىز بىلمەيدىك،

بىلكىلى قەدرىمنى ئەمدى تەدرىدانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

سەرۋ ئىلە شەمشادى تۈرلۈك چىمەنلەر ئالدىدا،

قىل خىرام ئەيلەپ خىجىل سەرۋى راۋانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

كۆزلىرىمگە سايە ئەيلەپ مۇردەمنى تەخت ئەيلىدىك،

ئەندى ئولتۇرساڭ بۇ تەختىڭ ئۈزرە جانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

كۈندە يۈز ئۈلكۈنچە پۇرقەت ئىچرە ئولتۇر بىر يولى،

ئەرشىمنى ئەندى ھىلالى ئاگاھانىم قايدىسەن.

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

رۇبائىلار

بۇ قاتنىڭ بىر قىسمى جەننەتتە بولۇپ،

ئولدەم كى مېنى زار نىزار ئەيلىدى ئىشقى،

غەم تىخدا كۆڭلۈمنى فىكار ئەيلىدى ئىشقى.

ھەي - ھەي قىلاي ئەمدى كۆڭۈل ئەسرايم،
بىر يولى بارىنى، ئاشكار ئەيلىدى ئىشقى.

II

كەلكىل زەمما قۇچۇپ دۇداغىڭغا ئۇفاي،
مەخزىڭنى شوراپ - شوراپ قاپاغىڭغا ئۇفاي،
ئەسلەپ - ئەسلەپ داغى ساقالڭغا ئۇفاي،
بەس ئەمدى دىسەڭ تۇشۇپ ئاياغىڭغا ئۇفاي.

III

ئول كىمىگە كىم يار ئاغا چىندۇر،
يوق چىنى كى بىر نىگار ماچىندۇر،
كۆلشەن ئارا بەزىم ئىتەرگە ئول ئىلە ساغىرەم،
مەغرۇپ ئاغا جاي ئىلە چىندۇر.

IV

دەۋران قىزىنىڭ ھوسنىدە بىر چىنى يوق،
گەر كۆپ دىسە ئەل بېرىدە ھەم چىنى يوق،
بۇ غۇسەنى دەنشى ئېتەرگە سەئىي ئەتسە كىشى،
مۇشكۈلدۇر ئاغا جاي بىلە چىنى يوق.

V

خۇش ئول كىشىم مەشرەپىمدۇر شاھەنە،
ئوردىسى بولۇپ لايىق ئاغا مەيجانە،
مەي ئوردىدا چاي ئولسا پەيمانە،
نى بولغۇسى مۇندىن ئوزگە ئىشەت يانە.

VI

بۇ شىۋەنى مەئزۇر تۇت ئەي يارەندىم،
كۆرگىل بۇنچە نەمەت ئەزىمىي ئەزىم،
قىسمەت ماڭا ئەيىلەپ ئېرىمىش ئول ھەيىۋ قەدىم،
چىنى بىللە چاي داغى جايۇ جۇش چىلىم.

VII

خۇش ئۇ كىشىگە دىلبىرى دىلچۇي ئولسا،
كافۇرى چىنىدە چاي خۇشبۇي ئولسا.
ئالدىدا چىنى سارايسى ئىلگىدە چىلىم،
بۇ شەرت ئومۇرى ئىچى تەربى خۇي ئولسا.

VIII

بىر جۇزۇ ئىچىپ مادام مەست ئولسا كىشى،
مەست ئولسا يەئنى مەي پەرەست ئولسا كىشى.
ئۇرپان بولۇبان خاھىش ئېتىپ رەسۋاللىق،
دەۋراننى بۇزۇپ مەست ئالەست ئولسا كىشى.

(داۋامى بار)

نەشىرگە تەييارلىغۇچىلار:

ئابدۇرىھىم سابىت - ئابدۇرىھىم قادىر.

«شاھنامە» داستانى ھەققىدە

تۇرغۇن ئالماس

داستانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى

قەدىمقى چاغدىكى ئىنتايىن چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە تارىخىي ۋەقەلەرنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، ئاتاقلىق قەھرىمانلار ئوبرازلىرى يارىتىلغان، قۇرۇلمىسى غايەت چوڭ، نانتازىيە ۋە رىۋايەتلەر بىلەن تولۇپ - تاشقان ئۆلمەس ئەسەرلەر داستان دىيىلىدۇ.

بىر تارىخىي دەۋردىكى جەمئىيەتنىڭ ھالىتى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ كۆپ تەرەپلىملىك ھاياتىنى بىر قەدەر مۇكەممەل بايان قىلىدىغان ئوبدان رومانلارمۇ داستان ياكى داستان خاراكتىرلىك ئەسەر دەپ ئاتىلىدۇ.

داستانلار قەدىمقى چاغلاردىكى نۇرغۇنلىغان مىللەتلەر بېشىدىن كەچۈرگەن چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر يۈز بەرگەندىن كېيىن پەيدا بولىدۇ. بىز قەدىمقى چاغدىكى دۇنيا ئەدىبىياتى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا، يونانلىقلارنىڭ «ئىلىئادا»، «ئودىسسە» سى، گىرمانلارنىڭ «نىبىلوئىغا» ھەققىدە ناخشا، فرانسۇزلارنىڭ «رولات ھەققىدە ناخشا»، ھىندۇلارنىڭ «رامايانا»، «ماخاپىرانا»، ئىرانلىقلارنىڭ «شاھنامە» سى قاتارلىق داستانلىرىنى تىلغا ئېلىش بىلەن تەڭ شۇ قاتاردا يەنە قىرغىزلارنىڭ ئۇلۇغ داستانى «ماناس»، ئۇيغۇرلارنىڭ «ئوغۇز نامە» سىنىمۇ تىلغا ئالىمىز.

داستانلار قەدىمقى چاغدىكى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەرنى ھەمدە قەبىلە، ئۇرۇقلار چوقۇنىدىغان قەھرىمانلارنىڭ كارامەتلىك ئىشلىرىنى ئاساس قىلىپ يارىتىلىدۇ.

مىلادىدىن ۋ ئەسىر بۇرۇن (ھازىرقى كۈندىن 3 مىڭ يىل بۇرۇن) ياشىغان كىچىك ئاسىيا-لىق يونان شائىرى گومەر (ئېپىئىشلارغا قارىغاندا ئۇ، قارىغۇ ئىكەن) تەرىپىدىن يارىتىلغان «ئىلىئادا» داستانى 15 مىڭ 693 قۇر بولغان بولسا، «ئودىسسە» داستانى 12 مىڭ 111 قۇر بولغان. مەن ئاساسەن چۈشەنچە بەرمەكچى بولغان «شاھنامە» داستانى 120 مىڭ قۇر شېئىردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ھەجىمى جەھەتتىن بولسۇن، ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىخىي ۋاقىئەلەرنىڭ كۆپلۈكى، خىلمۇ - خىل

لىشى، مۇرەككەپلىكى، مەزمۇنىنىڭ چۇڭقۇرلۇقى، يارىتىلغان ئىجابى ۋە سەلبى قەھرىمانلارنىڭ كويلىكى، بەدەنلىكىنىڭ يۈكسەكلىكى، بايان قىلىنغان تارىخىي دەۋرلەرنىڭ ناھايىتى ئۇزۇنلۇقى قاتارلىق تەرەپلەردىن بولسۇن، ھېچقانداق تارىخىي داستانلار ئۇنىڭ ئالدىغا تۆتلىكەسلىكى مۇمكىن. داستانلارنىڭ قانداق تارىخىي ۋاقىتلەر ئاساسىدا ژۇجۇتقا كېلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن يونانلىقلارنىڭ «ئىلىئادا»، «ئودىسسە» داستانلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى مىسال ئورنىدا قىسقىچە بايان قىلىۋاتقىمەن.

مىلادىدىن 12 ئەسىر بۇرۇن يۇنانلىقلار بىلەن كىچىك ئاسىيادىكى تروياقلار ئارىسىدا، 10 يىلغا سوزۇلغان ئۇرۇش يۈز بەرگەن. مىلادىدىن 9 ئەسىر بۇرۇن گومىر، ۋەقە ئاممىچىلارنىڭ شۇ ئۇرۇش توغرىسىدىكى ئەپسانە ۋە رىۋايەتلىرىنى، شۇنىڭدەك قەھرىمانلارنىڭ ئاجايىمپ موجدلىق ئىشلىرىنى ئېيتىپ بېرىشكە ئاساسلىنىپ، ئۇنى تىزىلاپ، رەتلەپ، دۇنياغا مەشھۇر بولغان «ئىلىئادا»، «ئودىسسە» داستانلىرىنى ياراتقان.

ترويا شەھرى كىچىك ئاسىيانىڭ غەربىي شىمال دېڭىز قىرغىقىدىكى خىللىس پونت بوغۇزىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان شەھەر. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىلىوس ئاتلىق شاھزادە تەڭرىدىن كەلگەن ۋەھى بويىچە شۇ جايغا مۇستەھكەم قورغان سالدۇرغان ئىكەن! گومىرنىڭ داستانىدا ئۇ، رەمۇقەددەس ئىلىون دەپ ئاتالغان. رىلىئادا ئاتالغۇسىمۇ ئەنە شۇنىڭدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئۇ «ئىلىون ناخشىلىرى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ①

تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا ② قەدىمقى يۇنانلىقلارنىڭ تروياقلار ئۈستىدە قىلغان يۈرۈشلىرى ھەققىدىكى رىۋايەت مۇنداق:

يۇنانىستاندىكى فىسالىيە پادىشاسى پىللىيە... قىتىدۇر بىلەن توي قىلىدىغان چاغدا، يۇناننى تانىنىڭ قەدىمقى چاغدىكى ئولۇمىيە تېغىدا تۇرىدىغان خۇدالارنى تەكلىپ قىپتۇ. پەتەت جەڭ خۇداسى ئىرىرا ئۇتۇلۇپ قاپتىكەن. جەڭ خۇداسى ئىرىرا تويغا ئوزى كېلىپ، «دۇنيادا ھەممىدىن چىرايلىق گۈزەلگە» دىگەن خەت يېزىلغان ئاداۋەت ئالىمىنى سورۇندا ئولتۇرغانلار ئارىسىغا تاللاپتۇ. بۇ ۋەقە يۈز بەرگەندە، زىۋىنىڭ خۇتۇنى گىرا، ئەقىل - پاراسەت خۇداسى ئافىنا، گۈزەللىك خۇداسى ئافىرودىتالار ئالىمىنى تاللىشىپ قاپتۇ. بۇلار جىدەللىشىپ، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن زىۋىنى ئالدىغا بېرىپتۇ. زىۋىنى (يۇناندىكى خۇدالارنىڭ سەردارى ئىش) بۇ ئىشقا ھۆكۈم قىلالماي، ئۇلارنى ترويا پادىشاسى پىرىئامانىڭ ئوغلى پاروسىنىڭ ئالدىغا ئېۋەتىپتۇ. زىۋىنىنىڭ خوتۇنى گىرا ئەگەر پاروس ئالىمىنى ئوزىگە بۇيرۇپ بېرىدىغان بولسا، پاروسنى پۈتۈن دۇنياغا ھۆكۈمران قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئافىنا پاروسنى ئۇلۇغ قەھرىمان ۋە دانىشمەن قىلىشقا ۋەدە بېرىپتۇ. ئافىرودىتالار بولسا ئەڭ گۈزەل ئايالنى پاروسقا ئانا قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ، ياش پاروس ئالىمىنى ئافىرودىتتا بۇيرۇپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ گىرا ۋە ئافىنا پاروس بىلەن تروياقلارغا قاتتىق ئاداۋەت ساقلايدىغان بولۇپ قاپتۇ، ئافىرودىتتا ئوز ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ، يۇنانىستاندىكى سىپارتا دولتىنىڭ پادىشاسى مېنلايانىڭ ناھايىتى چىرايلىق ئايىلى يىلمىنى پاروسقا ئوغرىلاپ بېرىپتۇ.

يۇنانلىقلار بىلەن تروياقلار ئارىسىدىكى ئۇرۇش يۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان «ئاداۋەت ئالىمى» باھاسى بىلەن باشلانغان بولسىمۇ، «يۇنانلىقلارنىڭ شۇ چاغلاردا تروياقلار ئۈستىگە يۈرۈش قىلغانلىقى دەل ئىكەنلىكى ئېيتقاندا قۇرۇقلۇق ھەم دېڭىزدا قاراقچىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلىش يولىدىكى بىر قېتىملىق ئۇرۇش» ③ ئىدى.

ردۇايەتلەرگە تارداندا، يۇنانلىقلارنىڭ قەھرىمانى ئودىسسا ياغاچتىن چوڭ بىر ئات ياساپ، ترويا شەھرى دەرىۋازىسىنىڭ تاشقىرىسىدا قويغان. يۇنانلىقلار كورۇنۇشتە چېكىنگەن بولۇپ، كېسكە ئولتۇرۇپ، ئەتراپتىكى دېڭىز قولتۇغىغا مۇكۇۋالغان. ئودىسسا بىر توپ قەھرىمانلار بىلەن ياغاچ ئاتنىڭ قوسىغىغا كىرىۋالغان. ترويالىقلار، يۇنانلىقلار ئوز يۇرتىغا قايتىپ كەتتى، دەپ ئويلاپ شەھەر دەرىۋازىسىنى ئېچىپتۇ. ترويالىقلار شەھەر سىرتىدا تۇرغان ياغاچ ئاتنى كورۇپ، بۇنىڭ يۇنانلىقلارنىڭ قىلىغان ھېلىسى ئىكەنلىكىنى بىلمەي، ياغاچ ئاتنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپتۇ. تۇن يېرىمىدا ترويالىقلار ئاتلىق ئۇيىقىدا ياتقاندا، ياغاچ ئاتنىڭ قوسىغىغا كىرىۋالغان يونان قەھرىمانلىرى ياغاچ ئاتنىڭ قوسىغىدىن چىقىپ، شەھەر دەرىۋازىسىنى ئېچىپ بەلگە بەرگەندە، دېڭىز قولتۇغىدا مۇكۇپ تۇرغان يۇنانلىقلار باشقىدىن قىرغاققا چىقىپ، ترويا شەھرىگە بېسىپ كىرىپ، شەھەرنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، نۇرغۇن ئولجىلارنى ئېلىپ، ئۇرۇش تۈگىگەندە يۇنانىستانغا قايتىشقان. ④

«ئىلىئادا» داستانىدا يۇنانلىقلار كىچىك ئاسىيادىكى ترويا شەھرىگە ھۇجۇم قىلىپ ئون يىل ئۇرۇشقان بولسىمۇ، شەھەرنى ئالالمىغانلىقى، ئاخىرىدا يۇنانلىقلار «ياغاچ ئات ھېلىسى» نى ئويلاپ چىقىپ، ئاندىن ترويا شەھرىنى ئالغانلىقى ھىكايە قىلىنىدۇ. شۇندىن باشلاپ تا ھازىرغىچە دۇنيادا شەھەرنى ياكى قورغاننى ئىچىدىن ئېلىشنى «ترويا ياغاچ ئات ھېلىسى» دەپ ئاتايدىغان ئادەت رەسىملىشىپ قالدى.

«ئودىسسا» داستانىدا ئودىسسانىڭ ئائىلىسىنىڭ ئەھۋالى، ئودىسسانىڭ ترويا ئۇرۇشى تۈگەپ يۇنانىستانغا قايتىشىدا بېشىدىن كەچۈرگەن سەرسانلىق ئۆتمۈشى، ئويىگە سالامەت قايتىپ بارغانلىقى ناھايىتى تەپسىلى ھىكايە قىلىنىدۇ.

«مەن يۇقۇرىدا كلاسسىك داستانلارنىڭ قانداق خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ قانداق پەيدا بولدىغانلىقى، «ئىلىئادا»، «ئودىسسا» داستانلىرىنىڭ مەزمۇنى قاتارلىق مەسىلىلەر ھەققىدە قىسقىچە توختالدىم. ئەمدى ئىرانلىقلارنىڭ مەشھۇر داستانى «شاھنامە» ھەققىدە بىر قەدەر تەپسىلىت رەك توختالماقچىمەن.

سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى ۋە ئوبۇلقاسىم فرىداۋىسىنىڭ «شاھنامە» داستانىنى يېزىشى.

9 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە بولغان مەزگىل ئورتا ئاسىيا ۋە ئىران خەلقلەرنىڭ ھاياتىدا ناھايىتى مۇھىم بىر دەۋر بولدى.

شۇ دەۋردە سايمانلار پادىشاھلىقى (مىلادىنىڭ 820 - يىلىدىن 1000 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئۇيغۇر قاراخانىلار دولتى (مىلادىنىڭ 870 - يىلىدىن 1213 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئۇلۇغ غەزەنەۋىلەر سۇلتانلىقى (مىلادىنىڭ 963 - يىلىدىن 1186 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئۇلۇغ ساجۇقلار ئىمپېرىيىسى (مىلادىنىڭ 1037 - يىلىدىن 1157 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دولەتلەر ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ تارىخىي سەھنىسىدە ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىدى. بولۇپمۇ ئىلىم - پەننىڭ گۈللىنىشى، مەزىپەتنىڭ كەڭ قانات يېيىشىدا، دۇنيا مەدەنىيەت غەزىنىسىنىڭ بېيىشىدا ئاجايىپ شانلىق تۆھپىلەرنى ياراتتى.

ھەممىگە مەلۇم بولغاندەك، شۇ دەۋردە ماتېماتىكىنىڭ يېڭى ساھەسى - ئالكېبراننىڭ ئىختىراجىسى بولغان ئۇلۇغ ئاسترونوم ۋە كىتۇگىراپ مەھەممەت بىننى مۇسا ئەل خارەزمى (مىلادىنىڭ 780 -

يىلى تۇغۇلۇپ، 847 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، مەشھۇر دانىشمەن پەيلاسوپ ئەبۇ ناسىر فارابى
مىلادىنىڭ 873 - يىلى تۇغۇلۇپ، 950 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، ئىدوسوپىيە ۋە مىدىتسىنا سا-
ھەسىدىكى قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا (1037 - 980)، ئۇنىڭ
زامانىدىشى، مەشھۇر فەيلاسوپ، تەڭدىشى تېپىلمايدىغان ئۇلۇغ ئاسترونوم ئەبۇرەيھان بىرونى
(1048 - 973)، «شاھنامە» داستانىنىڭ ئاپتورى، تاجىك ۋە ئىران خەلقىلىرىنىڭ ئۇلۇغ شائى-
رى ئوبۇلقاسىم فىرداۋىسى (1020 - 934)، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى مەھمۇد قەشقىرى،
ئۇنىڭ زامانىدىشى، ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرى، ئەيلاسوپى يۇسۇپ خاس ھاجىپ قاتارلىق دانىشمەن ئالىم-
لار ياشىغان ئىدى.

10 - ئەسىردىن 13 - ئەسىرگىچە بولغان دەۋر ئوتتۇرا ئاسىيادا «گۈللىنىش دەۋرى»
ھىساپلىنىدۇ. شۇ دەۋردە ئەبۇرەيھان بىرونى بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇن يەرنىڭ يۇمۇلاق ئىكەنلىگە
ئى ئىسپاتلىغان بولسا، ياۋرۇپالىقلار ئۇنىڭدىن 500 يىل كېيىن (ماگلان ساياھەتتىن كېيىن) يەز-
نىڭ يۇمۇلاق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغان. بۇنىڭدىن باشقا ئەبۇرەيھان بىرونى ياۋروپا ئالىملىرىدىن
كۆپ ئەسىرلەر بۇرۇن، يەنى ئۇلۇغ ئاسترونوم كوپىرنىڭ (1543 - 1473) دىن 500 يىل
ئاۋۋال لىنىڭ قۇياشنى مەركەز قىلىدىغانلىغىنى، يەر شارىنىڭ ئۆز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىغىنى
ئوتتۇرىغا قويغان. كوپىرنىڭ ئەبۇرەيھان بىروندىن 500 يىل كېيىنلا ئۆزىنىڭ «ئاسمان جىسىملىرى-
نىڭ ھەرىكىتى» ناملىق ئەسىرىدە، ئالەمنىڭ قۇياشنى مەركەز قىلىدىغانلىغىنى ئىسپاتلىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىلىرىنىڭ بەخىرى ھىساپلانغان ئەبۇرەيھان بىرونى، ئەبوناسىر فارابى، مەھ-
مۇد قەشقىرى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەل خارەزمى، ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا، ئوبۇلقاسىم فىردەۋىسى قاتارلىق
ئۇلۇغ ئالىملار، شائىرلار ئىنسانىيەت مەدىنىيىتىگە چوڭ تۆھپىلەرنى قوشقان. مانا شۇ ئالىملارنىڭ
ئىلمىي، ئىجادىي دانىشمەنلىكىدە كۆرسەتكەن پائالىيەتلىرى ئوتتۇرا ئاسىيادا «گۈللىنىش دەۋرى» نىڭ
ياۋروپادىن 500 يىل بۇرۇن بولغانلىغىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئوبۇلقاسىم فىرداۋىسىنىڭ «شاھنامە» داستانى ئەنە شۇ «گۈللىنىش دەۋرى» دە مەيدانغا
كەلگەن.

«شاھنامە» داستانىنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە توختىلىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ يېزىلىپ چىقىشى ھەققىدە
دە بىر ئاز توختالماقچىمەن.

بۇخارانى پايەتخت قىلغان باي، مەدىنى سامانىلار پادىشاھى (1000 - 870) نىڭ پادىشاھى
مەنسۇرنىڭ غەزنىگە (ئافغانىستاندا) قويغان ۋالىسى بارقا تىكىننىڭ ئوغلى ئالىپ تىكىن (كېلىپ
چىقىشى ئوغۇزلارنىڭ كىنىك ئۇرۇغىدىن) نىشا پور (ئىراننىڭ شەرقى قىسمىدىكى شەھەر) گە ۋالى
بولغان چاغدا، ئىسيان كۆتۈرۈپ مۇستەقىل بولۇۋالغان. ئالىپ تىكىن 963 - يىلى ئالەمدىن ئۆت-
كەندە، ئۇنىڭ ئوغلى ئىجىك تىكىن خان بولغان. ئۇ، 966 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭدىن
كېيىن بەلاي خان بولغان. بەلاي 976 - يىلى ئالىپ تىكىننىڭ كۇيۇغىلى سەبۇق تىكىن تەرىپىدىن
قوغلاندى قىلىنغان. سەبۇق تىكىن خان بولغان چاغدا (997 - 976) ئۇ كابۇل ۋە ئۇنىڭ ئەت-
راپىدىكى رايونلارنى ئۆز دۆلىتىگە قوشۇۋالغان.

مىلادىنىڭ 994 - يىلى سامانىلار پادىشاھى نوھ II سەبۇق تىكىندىن ئەبۇ ئەلى سىمىجۇرنى
(ئۇ ئىمپىرىيە ھەم غەيرى دېنىدا ئىدى) خۇراساندىن قوغلاپ چىقىرىشنى ئىلتىماس قىلغان. بۇ
ۋەزىپىنى سەبۇق تىكىننىڭ ئوغلى مەھمۇت غەزەنەۋى مۇۋاپىقەت بىلەن ئورۇنلىغان. سەبۇق تىكىن

مەھمۇتى خۇراسانغا ۋالى قىلىپ تەيىنلىگەن. ئوزى بولسا 997 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. مەھمۇت، غەزەنەۋىلەر دولىتىگە سۇلتان بولغان چاغدا (1030 - 997) غەزەنەۋىلەر دولىتىنىڭ زىمىنى كېڭىيىپ شەرقىي ھىندىستاننىڭ پەنجاب ۋادىسىغىچە، غەربىي ئىراننىڭ ئوتتۇرا قىسمى بىلەن خارەزىمگىچە سوزۇلغان.

مەھمۇت غەزەنەۋى مىلادىنىڭ 1001 - يىلىدىن تارتىپ 1008 - يىلىغىچە ھىندىستانغا يۈرۈش قىلىپ، نۇرغۇن جايلارنى بوي سۇندۇردى. شۇ مەزگىلدە قاراخانىلار بىلەن غەزەنەۋىلەر ئارىسىدا ئىككى قېتىم (1006 - يىلى بىر قېتىم، 1007 - يىلى بىر قېتىم) ئۇرۇش يۈز بەرگەن. ھەر ئىككى قېتىمقى ئۇرۇشتا قاراخانىلارنىڭ ئافغانىستاننى بېسىۋېلىش غەرىزى ئەمەلگە ئاشمىغان. ئىككى دىۋان ئارىسىدا سۈلھى تۈزۈلۈپ، ئامو دەريا چېگرا قىلىپ بەلگىلەنگەن، مەھمۇت غەزەنەۋى قاراخانىلار بىلەن ياخشى خوپ بولۇۋالغاندىن كېيىن، 1009 - يىلى گورستان خانلىقىنى (غەزەنە بىلەن ھىرات ئارىسىدىكى تاغلىق رايونغا جايلاشقان)، 1013 - يىلى كابۇل خانلىقىنى، 1017 - يىلى خارەزىم شاھلىقىنى بۇيىۋىندۇرۇپ، ئوز دولىتىگە قوشۇۋالغان.

سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى ھىندىستانغا 1018 - يىلى بىر قېتىم، 1024 - يىلىدىن 1026 - يىلىغىچە سوزۇلغان ئارىلىقتىكى ئۇرۇشتا يەنە بىر قېتىم يۈرۈش قىلىپ، ناھايىتى نۇرغۇن بايلىقلارنى بۇلاپ كەلگەن. مەھمۇتنىڭ شۇ قېتىمقى يۈرۈشىدىن كېيىن، ئۇنىڭغا باغداتتىكى ئەرەپ خەلىپىسى ئىمىن قانۇن بىلەن ئوتۇن بېرىپ، خوراسان، ھىندىستان، سىستان ۋە خارەزىمنىڭ ھۆكۈمرانى دەپ ئاتىغان.

سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى ئوز ئومىرىدە ھىندىستانغا 17 قېتىم يۈرۈش قىلىپ تارىختا «بۇتلارنى ۋەيران قىلغۇچى» دىگەن نامغا ئىگە بولغان. چۈنكى ئۇ، ھىندىستانغا ھەر قېتىم يۈرۈش قىلغاندا نۇرغۇنلىغان بايلىقلارنى بۇلاپ تالغاندىن تاشقىرى، ھىندىستاننىڭ مەشھۇر بۇددا ئىبادەت خانلىرىدىكى بۇدلارنى پاچاقلاپ تاشلىغان.

ئۇنىڭ ھىندىستانغا قىلغان يۈرۈشلىرىدىكى ئاساسىي مۇددىئاسى بايلىق توپلاشقا قارىتىلغان. ئورنى ئىگىزلىككە جايلاشقان ئافغانىستان كەمبەغەل رايون ئىدى. بۇ رايون ئوز بايلىقىغا يولىنىپ كۆپ سانلىق قوشۇننى (50 مىڭ پىيادە، 50 مىڭ ئاتلىق، بىرنەچچە مىڭ جەڭ پىللىرىدىن تەركىپ تاپقان قوشۇن بار ئىدى) باقالمايتتى. شۇڭا سۇلتان مەھمۇت ھىندىستانغا قىلغان يۈرۈشلىرىدە، بايلىق توپلاش بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولغان.

ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان مەھمۇتنىڭ ھەر بىر جايلارغا قويغان ۋالىلىرىنىڭ ئاچكوزلۇك قىلىپ قان - يىلىمنى شوراپ، بايلىق توپلاشقا كىرىشىپ كېتىشى دولەتنى ناھايىتى خاراپ ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان. بۇنى ئاز دىگەندەك مەھمۇت سۇلتان بولغان مەزگىلدە (1030 - 997) سۈنئىي سۇ - غىرىش سېستىمىسىنىڭ ۋەيران بولۇپ كېتىشى، نۇرغۇن رايونلاردىكى تېرىقچىلىقنىڭ قاقاسلىققا ئايلىنىپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان. چوما، ۋابا كېسەللىرى تارقىلىپ، مىليونلىغان ئادەملەر ئۆلگەن. شەھەر - يېزىلارنىڭ ۋەيران بولۇشى، نامراتچىلىق ئەھۋالىنىڭ ئىنتايىن يامان ھالغا كېلىشى، دولەتنىڭ يېزا ئىگىلىك ۋە سودىدىن كىرىدىغان دارامىتى ناھايىتى ئازايىتتە تۆگەن.

مەھمۇت غەزەنەۋى دولەت غەزىنىسىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن 11 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى 25 يىلى ئىچىدە ھىندىستانغا 17 قېتىم قىلغان يۈرۈشلىرىدە بايلىق توپلاشنى ئاساسىي مەقسەت قىلغان. مەھمۇت غەزەنەۋى، ھەقىقەتدە، «روما ئىمپېرىيىسىنىڭ ھالاك بولۇش تارىخى» نىڭ ئاپتورى كىيىن

مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: «سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى تۈركلەرنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ خاندانلىرىنىڭ بىرى. ئۇ ئەيسا تۇغۇلۇپ 1000 يىلدىن كېيىن ئىراننىڭ شەرقىدىكى ئولكلەرگە ھۆكۈمران بولغان. بۇ مۇسۇلمان قەھرىمانى ئەزەلدىن تارتىپ، قاتتىق سوغاق پەسىللىرىدىن، ئاسبان بىلەن بوي تاللىشىپ تۇرغان ئىگىز تاغلاردىن، كەڭ يېپىلىپ ئاقىدىغان چۆللۈك دەريالاردىن، چول - باياۋان، قۇملۇقلار - دىن، دۈشمەننىڭ ھەددى ھىساپسىز قوشۇنلىرى ۋە قورقۇنۇچلۇق پىللىرىدىن قىلىچە قورقۇپ باققان ئەمەس...» ⑤

يۇقۇرىدىكى باھا سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋىنىڭ ناھايىتى غەيرەتلىك، يۈرەكلىك، باتۇر، چىداملىققا، ئۇنىڭ دۈشمەن ئۈستىگە قىلغان ھەربىي يۈرۈشلىرىگە قارىتىلغان.

مەھمۇت غەزەنەۋى ناھايىتى دەھشەتلىك ئىستىلاچى (بويۇندۇرغۇچى)، شوھرەتلىك، بەختلىك، غالىپ ھۆكۈمران ئىدى. ئۇ شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەدىبىيات - سەنئەت ۋە ئىلىم - پەننى گۈللەندۈرۈشكە ناھايىتى قىزغىن كۈچۈل بولگەن ئىدى. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىشلىرى ئۇرۇش قىلىش ۋە دولەتنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى تالانتىغا ئوخشاشلا مەشھۇر بولغان. ئۇ ئۆز دولتىنىڭ پايتەختى غەزەندە چوڭ بىر ئالى مەكتەپ قۇرۇپ ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئىقتىسادىي خىراجەت ئاجراتقان. غەزەندىكى بەسچىتلەر، ئوردىلار، جامائەت بىنالىرى، شۇ دەۋردىكى مەشھۇر شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۈستۈن تۈرۈپتە ئاتتى. بۇندىن تاشقىرى غەزەندە نۇرغۇنلىغان سودا سارايللىرى، سۇپ - سۈزۈك، كومۇشىتەك سۇلار شىلىدىرلاپ، شاقىراپ ئېقىپ تۇرىدىغان ئېرىق - ئۈستەڭلەر، پونتان - كولىرىمۇ بار ئىدى.

ئەڭ مۇھىمى، سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى غەزەندىكى ئوردىسىغا شۇ زاماندىكى ئەڭ مەشھۇر پەيلاسوپلار، شائىرلار، ئاسترونوملار، يازغۇچىلارنى يىققان ئىدى. ئوبۇلقاسىم فەرداۋىسى سۇلتان مەھمۇت ئوردىسىدىكى شائىرلارنىڭ بىرى ئىدى.

سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى مىلادىنىڭ 989 - يىلى (بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئاتىسى سەبۇق تىكىن سۇلتان ئىدى) ئوبۇلقاسىم فەرداۋىسىغا «شاھنامە» داستانىنى يېزىپ چىقىشنى تاپشۇرغان. ئۇ فەرداۋىسىغا بەرگەن ۋەدىسىدە «شاھنامە» داستانىنىڭ ھەر ئىككى قۇرغا بىر دىنار ئالتۇن بېرىدىغانلىقىنى ئېيتقان. 50 ياشقا كىرىپ قالغان ئۇلۇغ شائىر فەرداۋىسى 25 يىل يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ (989 - يىلدىن 1014 - يىلغىچە) «شاھنامە» داستانىنى يېزىپ تاماملىغان. بەزى سەۋەپلەرگە كۆرە فەرداۋىسى قىسمىنى 25 مىڭ فۇنت سىتىرلىك ئالتۇن قىممىتىگە تەڭ تۇرىدىغان ئالتۇن دىنار ئورنىدا، كۆمۈش دىنار ئالغان. بۇ ئىشتىن قاتتىق ئۈمىتسىزلىككە چۈشكەن فەرداۋىسى (بۇ چاغدا ئۇ، 80 ياشقا كىرىپ قالغان ئىدى) ئالغان كۆمۈش دىناردىن ئېشىپ قالغان پۇلنى ھامامدىكى چايچىغا ۋە دوغچىغا (جۇلاپچىغا) بېرىپ، «سۇلتان مەھمۇتقا ھەجۋى» ناملىق بىر شېئىرنى يېزىپ، ئۇنى زاتى ئارقىلىق سۇلتان مەھمۇتقا يەتكۈزۈپ بەرگەن. ئوزى بولسا غەزەندىن يۇشۇرۇنچە چىقىپ، ئىراننىڭ غەرب تەرىپىگە قېچىپ كەتكەن. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا چەتئەلگە قېچىپ كەتكەن ئىكەن. چۈنكى سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى ئۆزىنى قامچىلىغان ھەجۋى شېئىرنى ئوقۇپ، ئاچچىقىنى باسالماي، فەرداۋىسىنى تۇتۇپ، دارغا ئېشىشقا پەرمان چۈشۈرگەن.

ئوبۇلقاسىم فەرداۋىسى مىلادىنىڭ 934 - يىلى ئىراندىكى «باز» ئاتلىق بىر يېزىدا ئاق سۈ - كەك ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ، ئۇلۇغ شائىر بولۇپ يېتىشكەن چاغدىلا غەزەندىگە كەلتۈرۈلگەن. ئۇ ئومۇمىي ئاخىرىدا ئىراندىكى «نۇس» ئاتلىق شەھەرگە قايتىپ كېلىپ (قاچقان جايدىن) شۇ شەھەردە ياشىغان.

سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى 1018 - يىلى ھىندىستانغا يۇرۇشكە كەتكەندە، مولتان ھاكىمى ئىسيان كۆتەرگەن. مەھمۇت شۇ يۇرۇشىدا چوڭ غەلبىگە ئېرىشىپ، نۇرغۇن گوھەر، ياقۇت ۋە باشقا ئېسىل قىممەت باھالىق نەرسە ۋە ئەسىرلەرنى ئېلىپ، ھىندىستاندىن غەزەنەۋىگە قايتىشىدا ئىسيان كۆتەرگەن مولتان ھاكىمىنىڭ قورغانى يېنىدا توختاپ، ئۇنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىمەكچى بولغان. مەھمۇتنىڭ پۈتۈنچىسى مولتاننىڭ، ئىسيان كۆتەرگەن ھاكىمىغا سۇلتان مەھمۇت نامىدىن يازغان مەكتۇبىدا: «ئەگەر تەسلىم بولمىساڭ، ئەپراسىياپ جەڭ مەيدانىنى، خىنجەر بىلەن قىلىچىنى كۆرسەن» دېگەن مەزمۇندىكى ئىككى قۇر شېئىرنى يازغان. مەكتۇبىنى ئوقۇغان سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى شېئىرنى كىم يازغانلىقىنى سورىغاندا، پۈتۈنچى «شاھنامە» دىن ئالدىم، دېگەن. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن سۇلتان مەھمۇت غەزەنەۋى ئىسيان كۆتەرگەن مولتان ھاكىمى تەسلىم قىلدۇرۇپ، غەزەنەۋىگە قايتقاندىن كېيىن، «شاھنامە» نى ئوقۇپ چىققان. ئۆزىنىڭ بۇرۇن فىرداۋىسىغا بەرگەن ۋەدىسىدىن بېشىن ۋالغانلىقىدىن تاتتىق پۇشايمان يەپ، «شاھنامە» ئۈچۈن فىرداۋىسىغا بەرمەكچى بولغان ھەنى بۇرۇنقى ۋەدىسى بويىچە ئىككى قۇرغا («شاھنامە» 120 مىڭ قۇرلۇق شېئىرى ئەسەر) بىر دىنار ئالتۇن ھىساپلاپ، ئالتۇننى بىر نەچچە تۈگمەكچى يۈكلىتىپ، فىرداۋىسى ھايات كەچۈرۈۋاتقان توس ئاتلىق شەھەرگە ماڭدۇرغان. سۇلتان مەھمۇت نامىدىن فىرداۋىسىغا ناماقۇل بولۇپ، ئۇنى رازى قىلىش ئۈچۈن توس شەھەرگە يېتىپ كەلگەن ئەمەلدارلار شەھەرنىڭ مەلۇم دەرۋازىسىدىن شەھەرگە كىرىۋاتقاندا، ئالەمدىن ئۆتكەن فىرداۋىسىنىڭ جەسىدى سېلىنغان تاۋۇت شەھەرنىڭ باشقا بىر دەرۋازىسىدىن چىقىپ قەۋرىستانلىققا يول ئالغان.

بۇ ئاجايىپ ۋەقە مىلادىنىڭ 1020 - يىلى بولغان.

«شاھنامە» داستانىنىڭ مەزمۇنى ھەققىدە

شاھنامە داستانىدا تاجىك ۋە ئىران خەلقلەرنىڭ تەخمىنەن 5 مىڭ يىللىق تارىخى (ئەپىس - نىۋى ۋە ھەقىقىي تارىخى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) بەدىئىي تىل، ئوبرازلار ئارقىلىق بايان قىلىنغان. فىرداۋىسى «شاھنامە» دە بىر تەرەپتىن تاجىك ۋە ئىران خەلقلەرنىڭ قەدىمقى چاغدىن تارتىپ (مىلادىدىن 3200 - يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ، مىلادىنىڭ 651 - يىلىغىچە) تۈرلۈك خەلقلەرنىڭ (تورانلار، يۇنانلىقلار، ئارشاكلار، ئاق ھونلار، كوك تۈركلەر، ئەرەپلەرنىڭ) ئىران ۋە ئورتا ئاسىياغا قىلغان يۇرۇشلىرى مەزگىلدەدىكى تارىخىنى، رۇستەم قاتارلىق ئىران قەھرىمانلىرىنىڭ يات خەلقلەرنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە زومىگەرلىكىگە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، خەلقلەرنىڭ تارىخى ۋە ئەلەرگە بولغان قاراشلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ غايىسى، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى

- ① كې باۋچۇن تۈزگەن «ماركس - ئېنگېلس ئاللانما ئەسەرلىرى» دىكى «يونان - رىم ئەپسانىلىرى توغرىسى» دىكى «مكايىلار» ئۈچۈنچە 192 - بەتكە قارالسۇن.
- ② «قەدىمقى دۇنيا تارىخى» رۇسچە 90 - بەتكە قارالسۇن.
- ③ بىرىنچى ئىزاھاتتىكى بىلەن ئوخشاش.
- ④ «قەدىمقى دۇنيا تارىخى» رۇسچە 95 - بەتكە قارالسۇن.
- ⑤ تەپەسۈت. سىمكىن (ئەنگىلىيە تارىخچىسى) «ئافغانىستان تارىخى» خەنزۇچە 1 - جىلدا II - قىسىم 107 - بەتكە قارالسۇن.

ئەكس ئەتتۈرگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىراننىڭ ئەھمانلار، ساسانىلار سۇلالىسىنىڭ ھوشنا ئەللەرگە قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتلىرىنىمۇ يوشۇرىمغان.

«شاھنامە» نىڭ مەزمۇنىنى ئاساسەن ئىككى قىسىمغا بۆلۈپ بايان قىلىش مۇمكىن.

1. ئەپسانىۋى قىسمى بولۇپ، بۇ مىلادىدىن 3 مىڭ 200 يىللار بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىن 780 - يىل بۇرۇنقى چاقىچە بولغان 2 مىڭ 400 يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «شاھنامە» نىڭ ئەپسانىۋى قىسمىدا ئەپسانىۋى دولەتلەر (پىشدادىلار، كىيانلار سۇلالىلىرى) دەۋرىدە كى چوڭ ۋەقەلەر، ئەپسانىۋى پادىشاھلاردىن كىيا مورس ئادەم، ھوشاڭ، تاخووراس، جەشمىد (بۇلار پىشدادىلار سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرى)، كەيەۋباد، كەيكاۋۇس، كەيخىمىراۋ، لەھراسمپ، گوستاسمپ (بۇلار كىيانلار سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرى) نىڭ ۋە ئەپسانىۋى زالىم، باسقۇنچى پادىشاھ، زۇھاكىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەنلىرى، ئەقىللىق، باتۇر تومۇرچى كاۋىننىڭ زۇھاڭقا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى، باش قەھرىمان رۇستەمنىڭ باتۇرلۇقلىرى تەسۋىرلىنىدۇ.

«شاھنامە» نىڭ ئەپسانىۋى ۋەقەلەر بىلەن تولغان بىرىنچى قىسمىدىكى خېلى كۆپ شەخسلەر - نىڭ ئەمىلىيەتتە ئۆتكەنلىكى ناتايىن. بۇ ھەقتە ئىشەنچلىك پاكىتلار يوق دىيەرلىك. ئەقىللىق، با - تۇر تومۇرچى كاۋى خەلقنىڭ زالىملارغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ باش ۋەكىلى سۈپىتىدە يارىتىلغان ئىجابى ئوبراز بولغان بولسا، ئىككى دولىمدا ئىككى يىلان باش كوتىرىپ تۇرىدىغان زۇھاڭ زالىم، قانخور، باسقۇنچى قارا كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى قىلىپ يارىتىلغان سەلبى ئوبرازلاردىن باشقا نەرسە ئەمەس. «شاھنامە» دىكى باش قەھرىمان رۇستەم بولسا ئىران خەلقلەرنىڭ باسقۇنچىلارغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىدە مەيدانغا چىققان نۇرغۇن قەھرىمانلارنىڭ ئۈلگىلىك ۋەكىلى سۈپىتىدە يارىتىلغان ئىجابى قەھرىماننىڭ ئوبرازى.

«شاھنامە» نىڭ ھەقىقى تارىخى ۋەقەلەر، ئەمىلىيەتتە ئۆتكەن تارىخىي شەخسلەرنىڭ پائالىيەتلىرىدىن تەركىپ تاپقان ئىككىنچى قىسمى ھەققىدە بىر قەدەر تەپسىلەرەك توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى بۇنىڭ تارىخىي ۋە ئەمىلىي ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭ.

«شاھنامە» نىڭ 1400 يىلدىن (مىلادىدىن 780 - يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 651 - يىلىغىچە) كۆپرەك ۋاقتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىخىي دەۋرىدە، ئىراندا ئەھمانلار ئىمپېرىيىسى (مىلادىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 330 - يىل بۇرۇنقى چاقىچە) يۈ - نان ماكدونىيىلىكلەر ھۆكۈمرانلىقى (مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاقىچە) ئاشاكلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىنىڭ 225 - يىلىغىچە)، ساسانىلار پادىشاھلىقى (651 - 225) دىن ئىبارەت تۆت دولەت ھۆكۈم سۈرگەن.

«شاھنامە» دا ئەھمانلار ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە (330 - 700) يۈز بەرگەن مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەردىن تۇرانلار بىلەن ئىرانلار ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇشلار، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين (ئا - لىكاندىر ماكدونىسكى) نىڭ ئىراننى بېسىپ ئېلىشى خېلى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

X X X

ھەقىقى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، ھازىرقى ئىراننىڭ غەربىي - شىمال قىسمى بىلەن ئەزەر بەيجان تىرىتورىيىسىدە قەدىمقى چاغدا مەدىيە ئاتلىق دولەت قۇرۇلغان.

مىلادىدىن 8 ئەسىر بۇرۇن مىدىيە پادىشاھى قەدىمكى شەرقتىكى كۈچلۈك دولەت ئىدى. ئىكباتانا (ھازىرقى ھەمدان) بۇ دولەتنىڭ پايتەختى بولغان. مىدىيە پادىشاھى ئىران ئىگىزلىكىنىڭ غەربىي - جەنۇبىدا ياشايدىغان پارىس قەبىلىسىنىمۇ بويسۇندۇرغان.

پارىسلارنىڭ ئەھمان ئاتلىق يېتەكچىسى ئىيان كۆتىرىپ، مىدىيە پادىشاھىدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل بولۇۋالغان. بۇ مىلادىدىن 700 - يىل بۇرۇن بولغان ۋاقە. ئەھمانلار ئەسلىدىن بولغان كەيخىسراۋ (521 - 558) مىلادىدىن 558 يىل بۇرۇن مىدىيە پادىشاھىنى ئاغدۇرۇپ، ئىران قىرلىرىدا ياشايدىغان پارىس ۋە باشقا قەبىلىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، ئەھمان دولىتىنى قۇدرەتلىك ئىمپېرىيە ھالىتىگە كەلتۈرگەن.

ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ شاھنشاھى ئىستاسپ دارا (435 - 521) دەۋرىدە ئىران ناھايىتى كۈچەيدى. شۇ چاغدا ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ خەرىتىسىگە پۈتۈن ئىران، ئەزەربەيجان، ئافغانىستان، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ جەنۇبىي قىسمى، بېلوجىستان، كىچىك ئاسىيا، بابىل، ئەرمەنىستان، سۈرىيە، پەلەستىن، مىسىر قاتارلىق دولەتلەر كىرگەن.

ئىراندا ئەھمانلار سۇلالىسى ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىغان چاغدا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئۇنىڭغا يانداش بولغان جايلاردا توران دولتى (مىلادىدىن 7 ئەسىر بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ، مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىگىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ھۆكۈم سۈرەتتى. «شاھنامە» دە تۇرانلىقلار بىلەن ئىرانلىقلار ئارىسىدا بولغان ئۇرۇشلار ئالاھىدە ئۇرۇننى ئىگەللىگەن.

ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ شاھنشاھلىرى ئەتراپىدىكى خوشنىلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ، قاچاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلىرىنى يۈرگۈزگەن. بۇنداق تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلىرىنى تەبىئىي، ئىلاھى بىر ھالغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، سىزلىق، كارامەتلىك چۈشلەرمۇ تۇقۇپ چىقىرىلغان. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كەيخىسراۋنىڭ ئانىسى مۇنداق بىر چۈش كۆرۈپتۇ. «دېۋىدە ئۇنىڭ قوسىغىدىن بىر تۇپ ئۇزۇم دەرىخى ئۈنۈپ چىقىپتۇ، بۇ بىر تۇپ ئۇزۇم ناھايىتى چاپقان شاخلاپ، بىر پاراخان ھالغا كېلىپ، پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيانى چۆمكەپ ئاپتۇ». ئەھمانلار ھۆكۈمرانلىرى بۇ چۈش ئارقىلىق ياش كەيخىسراۋنى ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۇجۇم قىلىشقا ئىنھاملاندىرۇپ، «سەن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تەڭرى تەرىپىدىن يارىتىلغان ھۆكۈمرانى بولسەن» دېيىشكەن.

ئەھمانلارنىڭ شاھنشاھلىرى ئوتتۇرا ئاسىياغا كۆز ئالايىتىپ، تۇرانلار ئۈستىگە كۆپ قېتىم بېسىپ كەلگەن. ئۆزىنىڭ مۇستەقىللىقىنى قوغداش ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيالىقلار تۇران خاقانلىرى، تۈرە، پىشەك، ئەپراسىياپ (ئالىپ ئەرتۇخا)، ئارجاسپلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئەھمان باسقۇنچىلىرىغا قارشى قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بارغان.

«شاھنامە» دە تىلغا ئېلىنغان تۇران خاقانلىرىدىن تۈرە، ئىران ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ شاھنشاھى ئىستاسپ (مىلادىدىن 675 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 640 يىل بۇرۇنقى چاقىمچە ھۆكۈمران بولغان) بىلەن، پىشەك بولسا ئارىئارا مونس (مىلادىدىن بۇرۇنقى 615 - 640) بىلەن ئۇرۇشقانلىقى تارىخىي پاكىتلارغا ئۇيغۇندەك تۇرىدۇ.

بولۇپمۇ تۇران خاقانلىرىنىڭ ئەڭ مەشھۇرى بولغان ئەپراسىياپ ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ شاھنشاھلىرى نورەز (قوبسىمىز) كەيخىسراۋ (529 - 558) قاتارلىقلار بىلەن ئۇرۇشقان.

باسقۇنچى كەيخىسراۋ بىلەن كۆپ قېتىم ئۇرۇشقان ئەپراسىياپ مىلادىدىن 534 يىل بۇرۇن ئەزەربەيجاندا بولغان بىر ئۇرۇشتا ھالاك بولغان. ئەپراسىياپ كەيخىسراۋنىڭ تۇرانلارغا قىلغان

كۆپ قېتىملىق ھۇجۇملىرىنى قايتۇرۇپ، ئورتا ئاسىيانى باسقۇنچىلاردىن ساقلاپ قالغان. «شاھنامە» دا ئەپراسىياپنى باسقۇنچى، قانخور، دوت دەپ تەسۋىرلىگەن. ئەسلىيەتتە بولسا ئەپراسىياپ ۋە تەنپەرۋەر، باتۇر شەركەردە، مەرت ۋە ئەقىللىق مىللى قەھرىمان ئىدى. «شاھنامە» دا كۆككەك تىرىلىپ ماختالغان كەيخسراۋ بولسا ئاچكوز، تويماس، قانخور، باسقۇنچى ئىدى.

تۇران خوتۇن - قىزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى، ۋە تەنپەرۋەرلىكى، ئەقىللىقلىقى، مەرتلىكىنىڭ سىمۋولى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلىقلىرىنىڭ سۇيۇملۇك، ئالى پەزىلەتلىك، قەھرىمان، دانىشمەن ئانىسى بولغان تومارس مىلادىدىن 520 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا بېسىپ كىرگەن دارا I نى ئامو دەرياسىنىڭ بويىدا بولغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ قىلىپ، ئۇنى تېرىك تۇتۇۋېلىپ، ئۇنىڭ كېسىلگەن بېشىنى قان تولدۇرۇلغان تۇلۇمغا سېلىپ مۇنداق دېگەن: «ئەي قانخور، ھايات چېغدا قانغا تويمۇدۇڭ، ئولگەندىن كېيىن بولسۇ قانغا توي!»

تومارس ئالىپ ئەرتۇقانىڭ ۋارىسلىرىدىن بىرىدۇر، ئۇ ئالىپ ئەرتۇقانىڭ نەۋرىسىنىڭ قىزى بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن. مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇن تۇرانلار بېشىدا «چو» ئاتلىق ھوكۇمران بار ئىدى. بۇ ئىكەندەرگە زامانداش بولۇپ، تومارسنىڭ ئوغلى سەنارگا پىرىسىنىڭ ۋە ئەۋلادى ئىكەنلىكى ئېھتىمالغا يېقىنراق. شۇ «چو» ئاتلىق ھوكۇمران مەھمۇد قەشقىرى «دىۋان» دا «شۇ» دەپ ئاتىغان تارىخى شەخسىنىڭ دەل ئوزى.

يونان تارىخچىسى ھېرادوت (مىلادىدىن 5 ئەسىر بۇرۇن ياشىغان) ئۆزىنىڭ «تارىخ» ناملىق ئەسىرىدە تومارس شەكلىدە يازغان بۇ ئىسىم پاۋىل ۋىتتىكىنىڭ قارىشىچە تۈركچە «تسىر» سوزىنىڭ بۇزۇلمىسىدۇر.

«شاھنامە» دە ئېيتىلىشىچە ئەپراسىياپ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، تۇرانلارغا ئۇنىڭ قېرىندىشى ئارجاسپنىڭ خاقان بولغانلىقى، ئۇنىڭ گوستاسپ دارا I بىلەن ئۇرۇشقانلىقى بايان قىلىنىدۇ. «شاھنامە» دىكى پاكىتقا قارىغاندا، شۇ قېتىم ئىران بىلەن تۇران ئوتتۇرىسىدا بولغان ئۇرۇشقا، يېڭىدىن ئاتەش پەرەسلەر دىنىغا كىرىپ، شۇ دىننى تۇرانلارغا تاشقان دارا I نىڭ ئارجاسپقا يازغان مەكتۇبىدە يولسىزلىق قىلغانلىقى سەۋەپ بولغاندەك تۇرىدۇ. لېكىن ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشىغا چوڭ دادىسى كەيخسراۋنىڭ تاجاۋۇزچىلىق يولغا ۋارىسلىق قىلغان دارا I نىڭ ئاتەش پەرەسلەر دىنىنى تۇرانلارغا تەڭمىشى بانا قىلىپ، ئوتتۇرا ئاسىيانى بېسىپ ئېلىشقا ئۇرۇنغانلىقى ئاساسىي سەۋەپ بولسا كېرەك.

«شاھنامە» دە ئارجاسپ باشچىلىقىدىكى تۇران قوشۇنلىرى، دارا I باشچىلىقىدىكى ئىران قوشۇنلىرىنى تارمار قىلغانلىقى ئېيتىلغان.

«شاھنامە» دە دارا I نىڭ زارو ئاستىرو دېگەن كىشىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئاتەشپەرەسلەر دىنىغا كىرگەنلىكى ئېيتىلغان.

ھەقىقەتەن ئىران خەلىقلىرى ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىدىن تارتىپ، ئىراننى 516 يىلى ئە-رەپلەر بېسىپ ئېلىپ، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشىچە ئاتەشپەرەسلەر دىنىغا ئېتىقات قىلىشقان ئىدى. تارىختا ئاتەشپەرەسلەر دىنى - زارو ئاستىرو دىنى (ئوت پەرەسلەر دىنى) دەپ ئاتىلىدۇ. چۈنكى بۇ دىننى زارو ئاستىرو (توگە) ئاتلىق ئادەم مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇن باكتىرىيە (شەمە-لى ئافغانىستان) دا تارقاتقان. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دىن شۇ دىننى تارقاتقۇچى زارو ئاستىرو نامى بىلەنمۇ ئاتالغان. بۇ دىن مىلادىدىن 6 ئەسىر بۇرۇن رېۋايەتلىرىگە ئاساسلىنىپ مەيدانغا كەلگەن.

ئۇنىڭ ئاساسىي دىنى قائىدىلىرى ئاتەشپەرەسلىرىنىڭ مۇقەددەس كىتابى «ئاۋدىستا» دا بايان قىلىنغان. «ئاۋدىستا» دا قەدىمقى چاغدىكى خەلقلەر تەرىپىدىن يارىتىلغان ئىنتايىن نۇرغۇن ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر بار. بۇ دىن دۇنيادىكى ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىدا بولىدىغان كۆرەشنى ئۆز دىنى قائىدىسىنىڭ ئاساسى قىلىدۇ. ئاتەشپەرەسلىرىنىڭ تونۇشىمچە ئوت، يورۇقلۇق بولسا ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى. قاراڭغۇلۇق بولسا يامانلىقنىڭ ئالامىتى. ياخشىلىق بىلەن يورۇقلۇقنىڭ كۈچىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان ئالەمنى «ياراتقۇچى» تەڭرى ھورمۇز بولۇپ، يامانلىق بىلەن قاراڭغۇلۇقنىڭ كۈچىنى گەۋدىلەندۈرگۈچى ئەھرىمەن ئاتلىق ياۋۇز تەڭرىدۇر. «شاھنامە» گە ئاتەشپەرەسلىرى دىنىنىڭ روھى سىڭدۈرۈلگەن بولۇپ، ئىجابى ئوبرازلار ياخشىلىق ۋە يورۇقلۇقنىڭ ۋەكىلى قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. «شاھنامە» دە بەزىبىر ئىران پالۋانلىرىنىڭ ئەھرىمەن ئاتلىق دىۋە بىلەن ئۇرۇشقانلىقى مانا شۇنىڭ دەلىلى.

«شاھنامە» دە ئىسكەندەرنىڭ ئىران ئۈستىگە قىلغان يۈرۈشى، ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شاھنشاهى دارا III (330 - 336) نىڭ ئىسكەندەر تەرىپىدىن ئەجەللىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشى، ئۇنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى، ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ يوق بولۇشى قاتارلىق جىددى ۋەقەلەر ناھايىتى تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

ماكدون — يۇنان پادىشاھى فىلىپپىنىڭ ئوغلى ئالكساندىر ماكدونىڭكى (ئىسكەندەر زولقەھر نەين) ئاتىسى ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن (ئىرانلىقلار قۇۋۋەتلىگەن سۈيىقەستتە ئولتۇرۇلگەن) ئىسكەندەر فىلىپپىنىڭ شەرق ئەللىرىنى بويسۇندۇرۇش نىيىتىگە ۋارىسلىق قىلدى.

ئىسكەندەر مىلادىدىن 356 يىل بۇرۇن تۇغۇلغان. ئۇنى ئاتىسى فىلىپپىن ناھايىتى ياخشى تەربىيەلەپ، ھەر جەھەتتىن قابىلىيەتلىك قىلىپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن يونان پەيلاسوفى ئارستوتىل (322 - 384) دىن تەلىم ئالدۇرغان.

ئىسكەندەر مىلادىدىن 334 يىل بۇرۇن (22 يېشىدا) 30 مىڭ پىيادە، بەش مىڭ ئاتلىق قوشۇنغا باش بولۇپ، شەرقتە يۈرۈش باشلىغان. ئىسكەندەر 10 يىل يۈرۈش قىلىپ، مىلادىدىن 324 يىل بۇرۇنقى چاققا كەلگەندە، كىچىك ئاسىيا، سۈرىيە، فىنىكىا، مىسىر، ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستان قاتارلىق ئەللەرنى بېسىۋالدى.

ئىسكەندەر ئىراننى بويسۇندۇرۇشتا ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ شاھنشاهى دارا III بىلەن قاتتىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ باردى. ئىسكەندەر كىچىك ئاسىيانى بېسىپ ئالغاندىن كېيىن، سۈرىيەگە قاراپ يۈرۈش قىلدى. شۇ يەردىكى ئىسسىق دېڭىز جايىدا بولغان ئۇرۇشتا دارا III قېچىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئائىلىسى، بايلىقلىرى ئىسكەندەرنىڭ قولىغا چۈشتى. ئىسسىق دېڭىزنىڭ مەغلۇبىيەتتىن كېيىن، دارا III ئىسكەندەرگە ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۆز قىزلىرىدىن بىرنى ئىسكەندەرگە ياتلىق قىلىش ئارقىلىق، ياخشى، خوپ بولۇشقا ئۇرۇندى. ئىسكەندەر دارانىڭ تەلەپلىرىنى رەت قىلىپ، ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى.

ئىسكەندەر ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ غەربىي قىسمىنى (كىچىك ئاسىيا، فىنىكىا، پەلەستىن، مىسىر) ئانچە كۆپ كۈچ سەرپ قىلمايلا بويسۇندۇرۇۋالدى. ئىسكەندەر مىلادىدىن 337 يىل بۇرۇن دەجلى ۋە فرات دەريالىرىدىن (ئىراقتا) ئۆتۈپ، ئىراننىڭ شەرقى قىسمىغا يۈرۈش باشلىدى. ئۇ سۈرىيەدىكى گاۋكامىل دېگەن جاينىڭ يېنىدا بولغان ئۇرۇشتا، ئىران قوشۇنلىرىنى تولۇق تارمار قىلدى.

دارا III يەنە قېچىپ كەتتى. ①
مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇن شەرقتە قاراپ قاچقان دارا III نى ئولتۇرۇشتە ئۇنىڭ قېرىندەشى بىس قاتناشقان ئىكەن. ②

يۇنانلىقلار مىلادىدىن 330 يىل بۇرۇن ئىران ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنى يوقاتقاندىن كېيىن، ئىسكەندەر غەربىي ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىدىن تارتىپ شەرقىي ھىندىستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بە- پايان تىرىتورىيىدە ماكدون - يۇنان ئىمپېرىيىسىنى قۇردى. ئىسكەندەر غەربكە يۈرۈش قىلىپ، شىمال- لىي ئافرىقا ۋە ئىتالىيىنى بويسۇندۇرۇشقا تەييارلىنىۋاتقاندا، مىلادىدىن 324 يىل بۇرۇن ئىسكەندەر (بەزگەك) كېسىلى بىلەن ئاغرىپ، 32 يېشىدا باپىل (پايتەخت) دە ئالەمدىن ئۆتتى.

ئىسكەندەر ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ، ئۆز قولى بىلەن قۇرغان ئىمپېرىيە ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي بىرقانچە دەلەتكە بولۇنۇپ كەتتى. بۇلار: يۇنان (ماكدونىيە دولتى ماكدونىيە بىلەن يۈ- نانستاننى ئۆز ئىچىگە ئالدى)، سىلىۋىكلار دولتى (بۇنىڭ ئىچىگە سۈرىيە، ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا كە- رەتتى)، مىسىر دولتىدىن ئىبارەت.

ئىسكەندەرنىڭ ۋارىسلىرىدىن بىرى، سىلىۋىك باش بولۇپ قۇرغان سىلىۋىكلار دولتىدە مىلادى- دىن 250 يىل بۇرۇن كەسكىن ۋەقەلەر يۈز بەردى. شۇ چاغدا سىلىۋىكلار دولتىنىڭ ئىمپېراتورى ئانتىوخ II نىڭ ئوغۇللىرى — كەلكۇسىدىكى سىلىۋىك II بەلەن ئۇنىڭ ئۇكىسى ئانتىوخ ھىراكسى ئارىسىدا ھاكىمىيەت تالاشى باشلانغان.

× × ×

سىستىرا بۇنىڭ خەۋەر بېرىشىگە قارىغاندا، «تەيجەن دەرياسىنىڭ قىرغاقلىرى بويلاپ يۈرگەن پارىز دەپ ئاتىلىدىغان داخ خەلقلىرىدىن بىرىنىڭ داۋامى، نەملى، نەسەپ جەھەتتىن سىكى ئار- شاك ئىران (پارمىيە) غا بېسىپ كىردى ۋە ئۇنى بويسۇندۇردى.» ③ ياپون تارىخچىسى يېشى لاۋ- تى «غەربتە بوددىزىم» ناملىق ئەسىرىدە ئارشاكلارنىڭ ئورپ - ئادەتلىرى تۈركلەرگە ئوخشايدۇ، دىگەن.

تارىختا، ئىراندا ھۆكۈمرانلىق قىلغان بۇ خەلقنى ئارشاكلار سۇلالىسى دەپ ئاتايدۇ. جۇڭگو- نىڭ قەدىمقى يىلنامىلىرىدا بولسا «ئەنشى» (安西) دەپ يازىدۇ. ھازىرقى زاماندىكى شەرق تارىخ- چىلىرىدىن ياپون تارىخچىسى يوشى لاۋتى «ئەنشى» ئاتالغۇسىنى «ئارشاك» سۆزىنىڭ خەنزۇچە يې- زىلىشى دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ.

«شاھنامە» دا ئارشاكلار ھەققىدە ناھايىتى ئاز مەلۇمات بېرىلگەن. پەقەت ئارشاكلارنىڭ ئاخىرقى پادىشاھى ئار تابان ۷ (مىلادىنىڭ 208 - يىلىدىن 225 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) ھەق- قىدە بىر ئاز مەلۇمات بار.

× × ×

«شاھنامە» دا ئەردە شېرىنىڭ ئارشاكلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىنىڭ 224 يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نى ئاغدۇرۇپ، ساسانىلار سۇلالىسىنى قۇرغانلىغىنى، مازۋاك- لار ھەركىتى، ئاق ھونلار، كوك تۈركلەرنىڭ ئىرانغا قارشى ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى، ئەرەپىلەرنىڭ ئىراننى بېسىپ ئېلىشى قاتارلىق چوڭ تارىخىي ۋەقەلەر ئالاھىدە تەسۋىرلەنگەن.

مىلادىنىڭ 224 - يىلى ئىراننىڭ غەربىي جەنۇبىدا (ھازىرقى پارىس ئەلكسى) ئارشاكلار

ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىلدى. بۇ قوزغىلاڭغا پارىسلار نەسلىدىن بولغان ئەردە شېر يېتەكچىلىك قىلغان. ئەردە شېر ئارشاكلارنىڭ ئاخىرقى پادىشاسى ئاركاباننىڭ قوشۇنلىرىنى ئىراننىڭ ھازىرقى ھوزەبەستان ئۆلكىسىدە بولغان ئۇرۇشتا تارمار قىلدى. شۇ ئۇرۇشتا ئارتابان ھالاك بولغان. مىلادىنىڭ 225 - يىلى ئەردە شېر ئارشاكلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى كىسپون (ھازىرقى باغدات) نى بېسىپ ئالدى. شۇندىن باشلاپ ئارشاكلار سۇلالىسىنىڭ ئورنىنى ساسانىلار سۇلالىسى ئالدى. ئەردە شېر (241 - 224) يېڭى قۇرۇلغان دولەت نامىنى بوۋىسى ساسانىنىڭ نامى بىلەن ساسانىلار دەپ ئاتىغان.

ساسانىلار سۇلالىسى خۇددى ئارشاكلار سۇلالىسىغا ئوخشاشلا شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دۇنيا سودا يولىنىڭ مۇھىم تۈگۈنى بولغان ئەرمېنىيە بىلەن مېسوپوتامىيەنى ئىگەللەپ ئېلىش ئۈچۈن، روما ئىمپېرىيىسى بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بارغان.

ئەردە شېرنىڭ ئوغلى شاپور I (272 - 241) روما ئىمپېرىيىسىگە قارشى ئېلىپ بارغان تۆتتىن بىر قېتىملىق ئۇرۇشىدا (242 - 241) ئانتاكىيەنى بېسىپ ئېلىپ، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ قىرغاقلىرىغىچە يېتىپ بارغان. شاپور I روما ئىمپېرىيىسىگە ئېلىپ بارغان ئىككىنچى قېتىملىق ئۇرۇشىدا (259 - 256) شانلىق غەلبىگە ئېرىشىپ، روما ئىمپېرىيىسىنى تۈرۈپ ئالدى ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىقىدىكى روما قوشۇنلىرىنى ئەسىر ئالغان.

ساسانىلار بىلەن روما ئىمپېرىيىسى ئارىسىدىكى ئۇرۇش 200 يىل داۋام قىلىپ، ئاخىرى بەھرام گور پادىشا بولغان مەزگىلدە (440 - 420) مىلادىنىڭ 428 - يىلى ئەرمېنىيىنىڭ شەرقى قىسمى ساسانىلار قولىغا ئۆتكەن.

«شاھنامە» دا بايان قىلىنغان مازداكلار ھەركىتى قوباد پادىشا بولغان مەزگىلدە (531 - 487) مىلادىنىڭ 488 - يىلى قوزغالغان. مازداكلار ھەركىتى ساسانىلار دەۋرىدىكى ئادەم سانى ئەڭ كۆپ بولغان خەلق ھەركىتى بولۇپ، دىنى شەكىل ئارقىلىق ئۆزىنى نىقابلىغان.

5 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ئۇزۇن مۇددەت داۋام قىلغان قۇرغاقچىلىق ۋە يېزا ئىگىلىكىدىن كەم ھوسۇل ئېلىش سەۋەبىدىن يۈز بەرگەن ئاچارچىلىق پۈتۈن ئىراننى قاپلىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە چەتئەل بىلەن ئېلىپ بېرىلۋاتقان ئۇرۇشلارنىڭ چىقىمىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ساسانى پادىشاھلىرى خەلق ئۈستىدىكى ئالۋاڭ - ياساقنى ھەسسىلەپ كۈچەيتكەن ئىدى. ئاچارچىلىق يۈز بەرگەندىن كېيىن، ۋابا كېسىلى تارقالغان. خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايى - ئاپەتلەر مازداكلار ھەركىتىنىڭ قوزغىلىشىنى تېزلىتىپتەكەن.

مازداكلار ھەركىتىگە قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى قۇللۇققا چۈشۈرۈلگەن جامائە دىخانىلىرى، قۇللار، ھونەرۋەنلەر، شەھەر كەمبەغەللىرىدىن ئىبارەت ئىدى.

مازداك بولسا شۇ ھەركەتنىڭ دىن تارقاقچى باش ئۇستازى، مۇتەپەككۈرى ۋە يېتەكچىسى ئىدى. بۇ ھەركەت مازداكنىڭ نامى بىلەن مازداكلار ھەركىتى دەپ ئاتالدى. مازداكنىڭ دىنى تەلىماتىدا مۇنداق دېيىلگەن: «خۇسۇسى مۈلۈككە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمنىڭ مەۋجۇتلىقى خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن بارلىق بالايى - ئاپەتلەرنىڭ ئاساسى مەنبئىسى. مازداك مۇنداق دەپ خىتاپ قىلغان ئىدى: «مۈلۈككە قۇللار ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان تۈزۈمنى ئورنىتىش لازىم». مازداكىچىلار ئىنسانىيەتنى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتە باراۋەرلىككە ئېرىشتۈرۈشنى خىيال قىلىشقان.

مىلادىنىڭ 488 - يىلى قوزغالغان مازداكلار ھەركىتىنىڭ قاتناشقانلىرى ئەڭ ئاۋال پايتەخت

ئىدىكى پادشا ۋە ئىسىل زادىلارنىڭ ئامبارلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ تاشلىغان. مازداكلار ھەركىتى تېز ئارىدا پۈتۈن ئىراننى قاپلىغان. مازداك قوزغىلاڭچىلىرى تورە زادىلارنىڭ يەرلىرىنى، سۇ ئىنشائاتلىرىنى، مال مۈلۈكلىرىنى بېسىپ ئالغان. تورە زادىلارنى ئولتۇرۇپ دىخان جاماتەلىرىنى (دىخان كوممۇنالىرىنى) باشقىدىن قۇرغان. پادشا قوباد قوزغىلاڭ كۆتەرگەن خەلقنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ، ناھايىتى كۈچلۈك بولغان فېئودال، تورە زادىلارنى تېزگىنلەش ئۈچۈن، باشتا مازداكلار تەرىپىدە تۇرغان. بۇنىڭدىن چوچۇپ كەتكەن ساسانى ھوكۇمران تەبىئىقىسى قۇبادنى ئاق ھونلار دولتىگە سۈرگۈن قىلغان. ئەمما قوباد مىلادىنىڭ 499 - يىللىرى ئىرانغا قايتۇرۇلۇپ، ئاق ھونلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئىرانغا يەنە پادشا بولغان.

قوباد باشلىق ئەكسىيەتچى كۈچلەر مۇستەھكەملىنىۋالغاندىن كېيىن، مازداكچىلارنى شەپقەتسىز ھالدا باستۇرۇشقا كىرىشكەن. مىلادىنىڭ 529 - يىللىرى مازداك باشلىق مازداكچىلار ھەركىتىنىڭ ئاساسلىق كىشىلىرىنىڭ ھەممىسى ئولتۇرۇلگەن پۈتۈن ئىراننى قاپلىغان ترورلۇق نەتىجىسىدە مازداكچىلاردىن 80 مىڭ كىشى ئولتۇرۇلگەن.

كەرچە مازداكچىلار ھەركىتى مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، ئۇ ھەركەت ئىران تارىخىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى، مازداكچىلار ھەركىتى ئىراندىكى تورە زادىلار بىلەن راھىپ تورە زادىلارنىڭ ئىقتىسادى ۋە سىياسى جەھەتتىكى ھوكۇمرانلىق ئورنىنى قاتتىق ۋەيران قىلغان.

«شاھنامە» دە كوك تۈرك خاقانلىقى (744 - 551) بىلەن ئىران ساسانىلار ئارىسىدا يۈز بەرگەن ئۇرۇشلار ئەسلىتىپ ئوتۇلگەن. فىرداۋىسى تۈرك خاقانى قاراچۇرىن «شاھنامە» دە چاچا دەپ يېزىلغان) نىڭلا ئىران بىلەن ئۇرۇشقانلىقىنى تىلغا ئالغان بولسىمۇ، ھەقىقىي تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، كوك تۈرك خاقانلىقى بىلەن ئىران ئارىسىدا بىرنەچچە تېتىم ئۇرۇش بولغان.

مىلادىنىڭ 565 - يىلى كوك تۈركلەر ئاق ھون ئىمپېرىيىسىنى (565 - 420) تارمار قىلىشتا ئىران بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۇنىڭ ياردىمىنى ئالغان. ئاق ھون ئىمپېرىيىسىنىڭ تىرتورىيىسىنى بولۇپ ئېلىش، شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىنى تالىشىش قاتارلىق مەسىلىلەر يۈزىدىن، كوك تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا دۈشەنلىك پەيدا بولغان. مانا شۇ ئەھۋالنى ھىساپقا ئالغان كوك تۈركلەر شەرقىي روما ئىمپېرىيىسى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، ئىرانغا قارشى تۇرماقچى بولغان. شۇنىڭغا بىنائەن مىلادىنىڭ 565 - يىلى كوك تۈرك ئەلچىلىرى، ئىستەمى يابغونىڭ ئۇلۇغ تۈرك خاقانى موقان خانغا ۋاكالىتەن روما ئىمپېراتورى يوستىئان II - گە يازغان مەكتۇبىنى ۋە قىممەت باھالىق سوغا - سالاملارنى ئېلىپ، ئېلىدىكى تىكەس يايلىرىدىن غەربكە قاراپ يولغا چىقىپ، ئۇزاق يول يۈرۈپ، كۆنىستاننى پولىغا (ھازىرقى ستامبولغا) بارغان. ئوز ۋەزىپىسىنى ئۇتۇقلۇق ئورۇنلاپ تىكەس يايلىقى (ئىستەمى يابغونىڭ ئوردىسى تىكەستە ئىدى) غا قايتقان. تۈرك ئەلچىلىرىگە ھەمرا بولۇپ يولغا چىققان زىمارخ باشچىلىقىدىكى روما ئەلچىلىرى مىلادىنىڭ 566 - يىلى ئىستەمى يابغونىڭ ھوزۇرىغا كەلگەن. ئىستەمى يابغو تەرىپىدىن سەمى ۋە قىزغىن قارشى ئېلىنغان شەرقىي روما ئەلچىلىرىمۇ ئوز ۋەزىپىسىنى ياخشى ئادا قىلىپ، نۇرغۇن سوغا - سالاملارغا ئېرىشىپ، ئوز دولتىگە قايتاشىدا شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىدەك قۇدرەتلىك ئىتتىپاق

پاچىغا ئىگە بولغان كوك تۈرك خاقانلىقىنىڭ غەربىي تىرىشچانلىقىگە ھۆكۈمرانلىق قىلدىن ئىشەنچى يايغۇندىن ناھايىتى نۇرغۇن، جەڭكەر تۈرك ئاتلىق قوشۇنلىرىغا باش بولۇپ ئىرانغا قارشى قىلان يۈرۈشىدە ئورتا ئاسىياغا قەدەر ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن.

ئىستېمى يايغۇ مىلادىنىڭ 568 - يىلى خوراساندا بولغان ئۇرۇشتا ئىران ساسانىلار سۇلالىسىنىڭ شاھنشاهى نوشرىزان (579 - 531) تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن سەبەب قوماندا ئىلغىدىكى ئىران قوشۇنلىرىنى تارمار قىلىپ غەلبە قازانغان.

«شاھنامە» دا تىلغا ئېلىنغان تۈرك خاقانى چاچاخان (قارا چورس) نىڭ ئىرانغا قارشى قىلغان يۈرۈشى مىلادىنىڭ 588 - يىلى يۈز بەرگەن. بۇ ئۇرۇشتا تۈرك خاقانى قارا چورس ئىران ساسانىلار سۇلالىسىنىڭ شاھنشاهى ھورموزو IV - (590 - 579) نىڭ مەشھۇر سەكەردىسى بەھرام چورس قوماندا ئىلغىدىكى ئىران قوشۇنلىرى تەرىپىدىن خوراساندا ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئۆزى ئۆلگەن. بەھرام چورس خاقاننىڭ ئوغلى بارمۇدا تىكىنى بايەكتە بولغان ئۇرۇشتا تارمار كەلتۈرۈپ، ئۇنى ئەسەر ئالغان.

مانا شۇ ئېغىر مەغلۇبىيەتتىن كېيىن، ئۇلۇغ كوك تۈرك خاقانلىقىنىڭ بولۇنۇپ كېتىشى تېخىمۇ تېزەلەشكەن. دېگەندەك تۈرك خاقانلىقى مىلادىنىڭ 600 - يىلىغا كەلگەندە، رەدىسى ھالدا شەرقىي ۋە غەربىي تۈرك خاقانلىرىغا بولۇنۇپ كەتكەن.

غەربىي تۈرك خاقانى تون يايغۇ خاقانلىق مەزگىلىدە (630 - 619) كوك تۈرك بىلەن ئىران ئارىسىدا ئىككى قېتىم ئۇرۇش بولغان، بۇ چاغدىكى ساسانىلار شاھنشاهى خۇسراۋ پەرزىز (628 - 590) كوك تۈرك خاقانى تون يايغۇ بىلەن دۈشمەنلىشىپ، ئۇرۇشنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان. غەربىي تۈرك خاقانى تون يايغۇ مىلادىنىڭ 620 - يىلى ئىرانغا ھۇجۇم قىلىپ نىشاپۇر، زاي شەھەرلىرىنى بېسىۋالغان. خان بۇ جايلارنى ئىدارە قىلىشقا ئىلتىمە بىر (ۋالى) تەيىنلىگەن. غەربىي تۈرك خاقانى تون يايغۇ كوك تۈركلەرنىڭ شەرقىي روما ئىمپېراتورى ھىراكل بىلەن تۈزگەن بىتىمنامىگە بىنائەن 628 - يىلى 40 مىڭ ئاتلىق تۈرك قوشۇنىغا ئۆزى باش بولۇپ، تالاس ۋادىسى (قىرغىزىستاندا) دىن غەربكە قاراپ يولغا چىقىپ كاۋكاز داراسى ئارقىلىق ئىران ساسانىلار تىرىتورىيىسىگە بېسىپ كىرگەن. غەرب تەرىپىدىن ھىراكل باشچىلىقىدىكى شەرقىي روما قوشۇنلىرى ئىرانغا ھۇجۇم قىلغان. شۇ يىلى تۈرك ۋە روما قوشۇنلىرى ئىراننىڭ پايتەختى كتەسەن (باغدات) غا بېسىپ كىرگەن. بۇنداق ئېغىر ئەھۋالغا دۇچ كەلگەن ساسانىلارنىڭ ئوردىسىدا سىياسىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، خۇسراۋ پەرزىز تەختتىن چۈشۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئوغلى قوباد II تەختتە ئولتۇرغان. قوباد II بىلەن ئىتتىپاقچىلار (كوك تۈركلەر، رومالقلار) بىلەن تۈزۈلگەن بىتىمنامىگە بىنائەن ئىران قوشۇنلىرى مىسىر، سۈرىيە، ئەرمېنىيە ۋە غەربتە ئىران بېسىۋالغان باشقا دولەتلەر دىن چېكىنىپ چىققاچى بولغان. شۇ ئۇرۇشتا غەلبە قىلىپ، تەختتە بىلەن تالاس ۋادىسىنىڭ بىلەن بۇلاق دېگەن جايىدىكى ئوردىسىغا قايتىپ كەلگەن تون يايغۇ خاقان مىلادىنىڭ 630 - يىلى كوك چور باغا تارقان ئاتلىق ۋىزىرى تەرىپىدىن (زەھەر بېرىلىپ) ئۆلتۈرۈلگەن.

ئىران ۋە تەنپەرۋەردى فىرداۋسى «شاھنامە» دە ئىراننى ئىستېمى يايغۇنىڭ بىر قېتىم، تون يايغۇ خاقاننىڭ ئىككى قېتىم مەغلۇپ قىلغانلىقىنى يوشۇرۇپ، پەقەت تۈرك خاقانى قارا چورسنىڭ ئىران تەرىپىدىن پاچىئەلىك ھالدا مەغلۇپ بولغانلىقىنىلا يازغان.

شاھنامە داستانىنىڭ ئاخىرىدا، ئىراننىڭ ئەرەپلەر تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنىشى غەمكىنلىك بىلەن تەپسىلىي بايان قىلىنغان .

قەدىمقى چاغدا ئەرەبىستان يېرىم ئارىلىدا ياشايدىغان ئەرەپ قەبىلىلىرى ئاساسەن چارۋىچىلىق (كۆپرەك تۈگە) بىلەن شۇغۇللىنىپ كۆچمەن ھايات كەچۈرەتتى. دىخانچىلىق قىلىشقا لايىق جايلار ناھايىتى ئاز بولسىمۇ، بىر قىسىم ئەرەپلەر ئارپا، بۇغداي تېرىغاندىن تاشقىرى، خورما دەرىخىلىرىنى ئۆستۈرەتتى. ئەرەپلەر يەنە ساپال قاچا ياساش، رەخت توقۇش (ئاساسەن تۈگە تۈتىشىدىن يۈك رەختلەر توقۇتتى)، مىتال ئېرىتىپ، ئۇرۇش قوراللىرى ياساش قاتارلىق ھۈنەرۋەنچىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. ئەرەپلەرنىڭ ناھايىتى كۆپ قىسى چوللەردە چىدىر تىكىپ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللا- نىمۇ، قۇرەيش قەبىلىسى دىگەندەك مەككە، مەدىنە قاتارلىق شەھەرلەردە ئولتۇراقلاشقان. قۇرەيشلەر- دىن بەزىلىرى سودىگەرچىلىك قىلىپ ھايات كەچۈرەتتى. شۇ چاغلاردا ئەرەپ قەبىلىلىرى بۈت پەرس بولۇپ، خىلمۇ - خىل بۇتلارغا چوقۇناتتى.

دۇنيادىكى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ پەيغەمبىرى — ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە ئېيتقاندا، ئاللا- نىڭ مۇسۇلمان بەندىلىرىگە ئېۋەتكەن ئەلچىسى — مۇھەممەت پەيغەمبەر، مىلادىنىڭ 570 - يىلى مەككىدە تۇغۇلغان. ئۇ كىچىكىدىنلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ، تاقىسى ئەبۇ تالىپ (ئەلى كەرە ماللاھو ۋەجىبونىڭ ئاتىسى) نىڭ تەربىيىسىدە ئۆسكەن. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ياش ۋاقتىدا مەككىدە- مى ئەڭ باي ئايال خەلىپە كوبرانىڭ سودا كارۋانلىرى بىلەن پەلەستىن، سۈرىيە قاتارلىق جايلارغا بارغان. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ئاللا تەرىپىدىن پەيغەمبەرلىككە ۋەھى كەلگەندىن باشلاپ، مىلاد- نىڭ 610 - يىلى (40 يېشىدا) مەككىدە ئىسلام دىنىنى تەرغىپ قىلىشقا كىرىشكەن. مەككىدىكى قۇرەيشلەرنىڭ تورە زادىلىرى باشتا مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇنغان. شۇ- نىڭ ئۈچۈن مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ئىممەتلىرى مىلادىنىڭ 622 - يىلى يېرىم كېچىدە مەككىدىن چىقىپ، مەدىنىگە كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ ۋەقە ئىسلام تارىخىدا «ھىجرەت» (سەپەر قىلىش) دەپ ئاتىلىپ، دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنىڭ يىلنامىسى — ھىجرىيە مانا شۇ چاغدىن (مىلاد- نىڭ 622 - يىلىدىن) باشلانغان. مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەدىنىگە كەلگەندىن كېيىن، ئىسلام دى- نىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار ناھايىتى تېز كۆپىيىپ، مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىك ئورنى مۇستەھكەملەنگەن. ئۇ قوشۇن باشلاپ مەككىگە يۈرۈش قىلغان. مۇسۇلمان ئەرەپلەر بىلەن كافىر ئەرەپلەر ئارىسىدا ئۇرۇشلار بولغان. مىلادىنىڭ 630 - يىلى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام مەككىنى پەتھى قىلغان- دىن كېيىن، ئىسلام دىنى پۈتۈن ئەرەپ قەبىلىلىرى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان. مۇھەممەت ئەلەيھىس- سالام مىلادىنىڭ 632 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن چاغدا، پۈتۈن ئەرەبىستان يېرىم ئارىلى بىرلىك- كە كەلگەن ئىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كونا سەپىدىشى ۋە قەيىنى ئاتىسى ئابۇ بەكرى خەلىپە (ھەربى، مەمۇرى، دىنى ھوقۇقلارنىڭ ھەممىسى خەلىپەنىڭ قولىدا بولاتتى) بول- گان. ئۇ خەلىپە بولغان مەزگىلدە (634 - 632) ئەرەپلەر ئىسلام دىنىنى خوشنا ئەللەرگە تارقىتىش تەييارلىغىنى پۇختا ئىشلىگەن.

خەلىپە ئومەر زامانىسىدا (644 - 634) ئەرەپلەر غەرب ۋە شەرق تەرىپىدىكى خوشنىلىرىغا ناھايىتى شىددەت بىلەن ھۇجۇم باشلىغان. خەلىپە ئومەر 636 - يىلى شەرقىي روما ئىمپېرىيەسى قوشۇنلىرىنى تارمار كەلتۈرۈپ دەمەشىقنى (ھازىرقى سۈرىيەنىڭ پايتەختى)، پەلەستىننى، 640 - يىلى سۈرىيەنى پۈتۈنلەي بېسىۋالغان.

ئىران ساسانىلار سۇلالىسىنى تولۇق بويسۇندۇرۇش خەلىپە ئومەرنىڭ ۋاقتىدا ئاساسەن ئاياغلاشقان.

تارىخىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام 630 - يىلى شەرقىي روما ئىمپېراتورى ھىراكلغا ئىران ساسانىلار سۇلالىسىنىڭ شاھنشاھى كەيقۇباد II گە، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى تاڭ تەيزۇڭغا (لشەننا) مەكتۇب يوللاپ، ئۇلارنى ئىسلام دىنىغا كىرىشكە دەۋەت قىلغان. بۇ ئۈچ پادىشاھدىن تاڭ تەيزۇڭ بىلەن ھىراكل مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مەكتۇپنامىسىنى ئېلىپ كەلگەن ئەرەپ ئەلچىلىرىنى ئوبدان قارشى ئېلىپ، ئۆز لايىھىدا ھوزرە خالق ئېيتىپ، جاۋاب قايتۇرغان. پەقەت ئىران شاھنشاھى كەيقۇباد II مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئېۋەتكەن مەكتۇپنامىنى يىرتىپ تاشلىغان.

بۇ ۋەقەنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ ئىران ساسانىلار ھوكۇمرانلىرىغا قاتتىق غەزەپلەنگەن خەلىپە ئومەر مىلادىنىڭ 637 - يىلى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سەپىدىسى سىيد ئىبنى ئابوۋاقاس قۇماندانلىقىدا خىلانغان، جەڭگىۋار ئەرەپ قوشۇنلىرىنى ئىرانغا ماڭدۇرغان. قەدىشە دېگەن جايدا بولغان ئۇرۇشتا، ئەرەپ قوشۇنلىرى ساسانىلار شاھنشاھى يېزدىگىر III (651 - 634) نىڭ قوشۇنلىرىنى تارمار كەلتۈرگەن. قەدىشە ئۇرۇشىدا ئىراننىڭ مەشھۇر جەڭ بايرىغىمۇ باشقا غەلبە غەنىمەتلىرى بىلەن بىللە ئەرەپلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن. بۇ جەڭ بايرىغى ئىراننىڭ ئەپسانىۋى قەھرىمانى — تو-مۇرچى كاۋىسنىڭ پەرتۈقى (پەشتامانى) بولۇپ، ئۇنىڭغا خىلمۇ - خىل رەڭلىك گوھەر، ياقۇتلار قاتارلىقلار ئىكەن. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، قەدىشە چاغدا، تومۇرچى كاۋى زالىم پادىشاھ زوھاڭقا قارشى كۈتىرىلگەن قوزغىلاڭدا مانا شۇ پەرتۈقنى ئىگىز كۈتىرىپ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ بايرىغى قىلغان ئىكەن. مىلادىڭ 642 - يىلى ئەرەپلەر نىخۇەندى دېگەن جايدا بولغان ئۇرۇشتا ئىران قوشۇنلىرىنى پۈ-تۈنلەي يوقاتتى. يېزدىگىر III ئىراننىڭ شەرقىي قىسمىغا قاراپ قاچتى. ئۇ 10 يىل سەرسان بولۇپ يۈرۈپ ئاخىرى، 651 - يىلى مەرۋى شاھى جاھاننىڭ يېنىدا ئۆلتۈرۈلدى. شۇندىن باشلاپ ئىران ئەرەپ خەلىپەلىكىنىڭ بىر ئۆلكىسىگە ئايلاندى.

ئىران تۈركلەر بىلەن بولغان ئۇرۇشتا (بولۇپمۇ، 628 - يىلى بولغان ئۇرۇشتا) ئېغىر مەغلۇ-بىيەتكە ئۇچراپ، ئاجىزلاپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا ئەرەپلەر ئىراننى ئاسانلا تارمار قىلىپ، 500 يىلچە ھوكۇم سۈرگەن ساسانىلار سۇلالىسىنى يوقاتتى.

ئاخىرقى سوز

فېرداۋسى «شاھنامە» داستاندا بايان قىلغان ئەپسانىۋى ۋەقەلەر (مىلادىدىن 3200 - يىلى بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ، مىلادىدىن 700 يىلى بۇرۇنقى چاغغىچە) بىلەن ھەقىقىي تارىخىي ۋەقەلەر (مىلادىدىن 700 يىلى بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 651 - يىلىغىچە) نىڭ مەزمۇنى ۋە باشقا جەھەتلىرى ھەققىدە يۇقۇرىدا قىسقىچە (ئۆزۈم بولسىمۇ) توختالدىم.

فرداۋى «شاھنامە» دا ۋەتەنپەرۋەرلىكنى تەرغىپ قىلىپ، ئىراننى يات ئەللەرنىڭ بولۇپمۇ تۈركلەرنىڭ پۈتۈنلەي بېسىپ ئېلىشىدىن، شەرق قىسمىنى ئوغۇز ئەسلىدىن بولغان غەزەنەۋىلەرنىڭ بېسىپ ئېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئوزىنىڭ ئىران ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئاساس قىلىپ، تۇرانلارغا مەنسۇپ بولغان شەخسلەرنى (مەسىلەن، ئاپراسىياپنى) خۇنۇك قىلىپ كۆرسەتكەن. بۇنىڭدىن ئەجەپلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق.

فرداۋى 10 - ۋە 11 - ئەسىردە ياشىغان ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر ۋە مۇتەپەكككۈر، ئاجايىپ تالانتلىق شائىر، تەخدىشى ئاز ئۇچرايدىغان تارىخچى بولغىنى ئۈچۈن، ئىران، ئەرەپ خەلىپىلىكىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا تۇرغان چاغدا، ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۇيغۇر قاراخانىلار دولتى (1212 - 870) تازا كۈچىيىپ، ئۇنىڭ ھۆكۈمران تەبىقىسى شائىر فرداۋىسىگە قانداش بولغان تاجىك سامانىلار دولتى (1000-870) نى تارمار كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭ تىرىتورىيىسىنى ئۆز دولتىگە قوشۇۋالغان بولسا، ئوغۇزلارنىڭ كىنىك (قېنىق) تۇرۇشى قۇرغان غەزەنەۋىلەر سۇلتانلىقى (1186 - 963) ئىران - خوراساننى ئۆزىگە بويە - سۇندۇرۇپ ئالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە ئوغۇزلاردىن سەلجۇقلار بارغانسېرى كۈچىيىپ، ئىرانغا خەۋپ سېلىش ئېھتىمالى كۆرۈنۈشكە باشلىغان ئىدى. مەھمۇد ئەشقىرىنىڭ سوزى بىلەن ئېيتقاندا: «مەن تەخرىنىڭ دولەت قۇياشنى تۈركلەر بورجىدا تۇغدۇرغانلىغىنى ۋە پەلەكسىمۇ شۇلارنىڭ زىيىنى ئۈستىدە چوگەلەتكىنىنى كوردۇم. تەخرى ئۇلارنى «تۈرك» دەپ ئاتىدى ۋە سەلتەنەتكە ئىگە قىلدى؛ دەۋرىمىزنىڭ خاقانلىرىنى تۈركلەردىن قىلىپ، زامان ئەھلىنىڭ ئىختىيار تېزگىنىنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇت قۇردى، ئۇلارنى ئىنسانلارغا باش قىلدى؛ ھەق ئىشلاردا ئۇلارنى قوللىدى؛ ئۇلار بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ كۈرەشكەنلەرنى ئېزىپ قىلدى، تۈركلەر تۈپەيلىدىن ئۇلارنى ھەممە تىلەكلىرىگە ئېرىشتۈرۈپ، يامانلارنىڭ زىيانگە ئىشلىكلىرىدىن ساقلىدى.» ④

تارىخىي پاكىتلار فرداۋىسىنىڭ ئىران ئۈچۈن ھەممىدىن ئاۋۋال تۈركلەرنىڭ (بولۇپمۇ تۈرك ئوغۇزلىرىنىڭ) خەۋپ ئىكەنلىكىنى ئالدىن بايقاپ، قاتتىق ئەنسىرىگەنلىكىنىڭ راسلىغىنى ئىسپاتلىغان. فرداۋىسى مىلادىنىڭ 1020 - يىللىرى ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن (1040 - يىلى) ئوغۇزلار خانى سەلجۇقنىڭ نەۋرىسى توغرىلەك پېتەكچىلىكىدىكى ئوغۇزلار نىشاپور، مەرۋى شاھى جاھاننى ئىگەللەپ تۇرۇپ، كۈچلۈك سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىنى قۇردى. خوراسان ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەن توغرىلەك مىلادىنىڭ 1040 - يىلى تالقاندا بولغان جەڭدە غەزەنەۋىلەر سولتانى مەسئۇدنى تارمار كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئىرانغا ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قىلىپ، راي شەھرىنى بېسىپ ئالدى ۋە ئۇنى ئۆزىگە پايتەخت قىلدى. توغرىلەك 1055 - يىلى باغداتقا بېسىپ كىرىپ، ئەرەپ ئابباسلار خەلىپىلىكىنى (751 - يىلىدىن 1250 - يىلىغىچە) قوزچاق ھالغا چۈشۈردى. ئەرەپ خەلىپىسى توغرىلەكنىڭ نامىنى قوتبەدە ئوقۇشقا ئەمىر چۈشۈردى.

11 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا سەلجۇقلار نۇرغۇن جايلارنى بېسىۋالدى. سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىنىڭ خەرىتىسىگە كىچىك ئاسىيا، سۈرىيە، پەلەستىن، گەرەبىستان، مەسوپوتامىيە، ئىران، ئافغانىستان، بىلوچىستان، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ جەنۇبىي قىسمى كىرگەن.

توغرىلەك ئىمپېراتور بولغان چاغدا (1063 - 1040) سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسى كۈچىيىشكە باشلىدى. ئوزىنىڭ ئەقلاقى، پەزىلىتىنىڭ ساپلىغى، ئاللىغى، باتۇر، مەرتلىكى، ئەقىللىقى بىلەن مۇسۇلمان شەرقنىڭ تەبىئىي ھورمىتىگە ئىگە بولغان توغرىلەك مىلادىنىڭ 1063 - يىلى سۈرىيەنى بويسۇندۇرۇپ، باغداتقا قايتىپ كەلدى. شۇ چاغدا ئۇ، ئەرەپ خەلىپىسىنىڭ قىزىغا ئويلىنىدىغانلىغىنى

بىلدۈرگەندە، ئەرەپ خەلىپىسى ئۇنىڭ ئارزۇسىغا ناھايىتى خوشاللىق بىلدۈرگەن. توي مۇراسىمى راي شەھرىدە (كاسپى دېڭىزىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدا) ئۆتكۈزۈلدىغان بولغان. شۇڭا توغرىلىق باغداتتىن رايغا كېلىۋاتقاندا، ئۈشۈتمۈت يولدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىگە ئالىپ ئارىسلان (توغرىلىقنىڭ ئۆكسى، چاغدى بەگنىڭ ئوغلى) ئىمپېراتور بولغان چاغدا (1072 - 1063) ئۇ، 1071 - يىلى 26 - ئاۋغۇست كۈنى ھازىرقى ئەرەبىستاندىكى ۋان كولىنىڭ شىمالىدىكى مالازگەرد دالىسىدا شەرقىي روما ئىمپېراتورى دىكىسكىنس رومان باشچىلىقىدىكى ناھايىتى كۈچلۈك روما قوشۇنلىرىنى تارمار كەلتۈرۈپ، ئىمپېراتور دىكىسكىنس روماننى تىرىك تۇتۇپ ئالغان. شۇندىن باشلاپ روما ئىمپېرىيىسى سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىگە سېلىق (ئولپان) تولەيدىغان قارام دولەتكە ئايلىنىپ قالغان.

سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسى (1157 - 1040) مەلىك شاھ ئىمپېراتور بولغان چاغدا (1092 - 1072) ناھايىتى قۇدرەتلىك، كۈللەنگەن بىر دولەتكە ئايلانغان. مەلىك شاھنىڭ ئەقىللىك، تەدبىرلىك ۋە زىرى نىزامول مۈلكىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئوز زامانىدىكى مەشھۇر پەنلەر سادىيى بولغان «نىزامىيە» ئالى مەكتىۋى ئېچىلغان. ئۇنىڭ «سىياسەتنامە» ناملىق ئۇلۇغ ئەسىرى مۇشۇ مەزگىلدە يېزىلغان. مەلىك شاھدىن كېيىن، سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىگە سۇلتان سەنچەر (1157 - 1117) ئىمپېراتور بولغان.

فېرداۋىسنىڭ «شاھنامە» داستانى دۇنيا ئەدەبىياتى، خۇسۇسەن ئوتتۇرا ئاسىيا خەلىقلىرى ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن.

«شاھنامە» نى ئۆگىنىش يالغۇز تاجىك ۋە ئىران خەلىقلىرىنىڭ شۇنداقلا ئۇنىڭغا خوشنا بولغان خەلىقلەرنىڭ قەدىمقى تارىخىنى، دىنى ئېتىقادىنى، ئورپى - ئادەتلىرىنى بىلىشتە مۇھىم بولۇپلا قالماستىن، ئەڭ مۇھىمى، قەدىمقى ئەجداتلىرىمىزنىڭ تارىخىنى بىلىشتە ناھايىتى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

بىزنىڭ ئەدىب - شائىرلىرىمىز «شاھنامە» نى ھازىرمۇ، كەلگۈسىدىمۇ تەنقىدى ئۆگىنىپ، ئەسەر يېزىشتا ئۇنىڭدىن ئۈلگە ۋە ئوزۇق ئېلىشى لازىم.

11 - ئەسىردە بىزنىڭ بوۋىلىرىمىز مەھمۇد قەشقىرى (قەشقەرلىك مەھمۇد)، يۇسۇپخاس ھاجىپلار «تۈركى تىللار دىۋانى»، «قوتادغۇبىلىك» قاتارلىق دۇنياۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئولمەس، شانلىق ئەسەرلەرنى يازغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا زامانىمىزدا ئىلىم - پەن، مەدەنىيەتنىڭ يېڭى باھارىنىڭ كۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ئاجايىپ ياخشى شارائىت ۋە كەڭ ئىمكانىيەتلەر يارىتىلغان تۇرسا، ئولمەس، ئۇلۇغ ئەسەرلەرنى يازالماسمۇ؟

بىزنىڭ ھازىرقى ئەدىب، شائىرلىرىمىز ئىچىدىن، ھەجىمنىڭ چوڭلۇغى، مەزمۇنىنىڭ موللىغى، بەدىئى سەۋىيىسىنىڭ ئۇستۇنلۇقى، تارىخىي قىممىتىنىڭ يۇقۇرىلىغى، خەلقپەرۋەرلىكى جەھەتلىرىدە، دۇنيادىكى مەشھۇر كىلاسسىك داستانلاردىن ئوتتۇپ كېتىدىغان ئۇيغۇر «شاھنامە» سىنى يېزىپ چىقالايدىغان ئۇيغۇر فېرداۋىسنىڭ دۇنياغا كېلىشىنى خەلقىم ئارزۇ قىلىۋاتقاندا مەنمۇ تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتسەكتىمەن.

يېقىن كەلگۈسىدە (ھېچ بولمىغاندا 21 - ئەسىرنىڭ بېشىدا) ئەجداتلىرىمىزنىڭ ئۇزاق ئوتتۇشتىن تارتىپ يېقىنقى چاقىچە بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرىنى ئەدەبىي تىل، بەدىئىي ئوبزور ۋە ۋاسىتىسى ئارقىلىق تەسۋىرلەيدىغان ئۇيغۇر «شاھنامە» سىنى يېزىپ چىقالايدىغان ئۇيغۇر فېرداۋىس

شى دۇنيادا كەلسىدى، ئۇ چاغدا، تارىخ ئالدىدا، ئەجداتلىرىمىز ئالدىدا، كەلكۈسىدىكى ئەۋلاتلىرىمىز ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمىغان بولاتتۇق.

ئىزاھاتلار:

- ① «قەدىمقى دۇنيا تارىخى» رۇسچە، ۱۹۹ - بەتكە قارالسۇن.
- ② «ئۆزبېكىستان سىس ر تارىخى» ئۆزبېكچە، 65 - بەتكە قارالسۇن.
- ③ «ئۆزبېكىستان سىس ر تارىخى» 83 - ۋە 84 - بەتلەرگە قارالسۇن.
- ④ مەھمۇد قەشقىرى «تۈركى تىللار دىۋانى» ئۆزبۇرچە، 1 - 2 - بەتلەرگە قارالسۇن.

قوشۇمچە:

ئىران ئەھمانلار ئىمپېرىيىسىنىڭ نەسەپنامىسى

مىلادىدىن بۇرۇنقى يىللار

700 — 675	1 - ئەھمان
675 — 640	2 - تىسفىس
640 — 615	3 - ئارىئازامونىس
600 — 559	4 - قومىز I
559 — 529	5 - كەيخىراۋ
529 — 521	6 - قومىز II
521 — 485	7 - دارا I
485 — 465	8 - شۇسىس
465 — 425	9 - ئاتا شۇسىس I
425 — 404	10 - دارا II
404 — 358	11 - ئاتا شۇسىس II
358 — 338	12 - ئاتا شۇسىس III
336 — 330	13 - دارا III

ئىران ساسانىلار ئىمپېرىيىسىنىڭ نەسەپنامىسى

(651 — 225)

مىلادى يىللىرى

225 — 240	1 - ئەردەشېر
240 — 279	2 - شاپۇر I

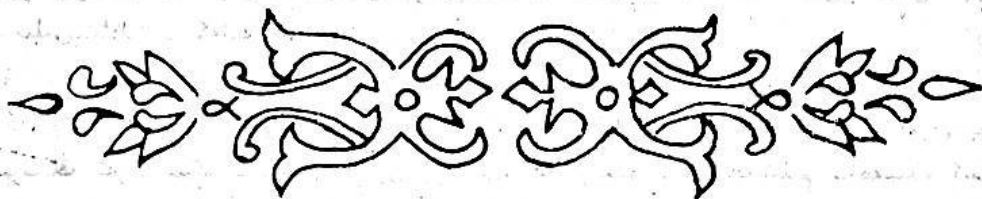
275 — 282	3 - بەھرام
283 — 337	4 - ئارىسس
337 — 379	5 - شاپۇر II
388 — 399	6 - بەھرام IV
399 — 420	7 - يېزدىگىر I
420 — 440	8 - بەھرام گور
440 — 457	9 - يېزدىگىر II
458 — 485	10 - پروز
487 — 531	11 - كەيقو باد I
531 — 579	12 - نوشىرۋان
579 — 590	13 - ھورموزد IV
590 — 628	14 - خىسراۋ پەرۋىز
629 — 634	15 - كەيقو باد II
634 — 651	16 - يېزدىگىر III

ئۇلۇغ سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىنىڭ نەسەبنامىسى

مىلادى يىللىرى

1040 — 1063	1 - توغۇرۇلبەك
1063 — 1072	2 - ئالىپ ئارىلان
1072 — 1092	3 - مەلىكشاھ
1117 — 1158	4 - سۇلتان سەنجەر

مەلىك شاھ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئارىسىدا ھاكىمىيەت تاللىشىش ئۇرۇشلىرى باشلىنىپ، 25 يىلدىن كېيىن، 1117 - يىلى سۇلتان سەنجەر ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان.

مەرىپەت ئاسمىنىدىن ئېقىپ كەتكەن يۇلتۇز

— مۇھەممەت فەيزى ۋە ئۇنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرى توغرىسىدا

هاجى ئەخەت

ئىلىم - مەرىپەت ھەدىنىڭ كانىدۇر،

ۋەتەن، خەلقىڭ جانى ھەم جانانىدۇر.

(مۇھەممەت فەيزى)

ئاسماندىن قارا يۇلتۇزلار تارقاپ، ھاۋا ئېچىلىشقا باشلىغان 1977 - يىلىنىڭ 24 - دېكابىرىدە 4 كىشىلىك گۇرۇھنىڭ ۋەھشىيەنە زىيانكەشلىكى بىلەن مۇجۇلۇپ، زوراۋانلىقنىڭ زەھەرىلىك نەشتىسى بىلەن جاراھەتلەنگەن بىر ئوتتۇز يۈرەك سوقۇشتىن توختىدى. مەرىپەت ئاسمىنىدا چاقناپ تۇرغان سان - سانائىتىمىز يۇلتۇزلار توپىدىن ئايرىلىپ ئېقىپ چۈشكەن بىر يۇلتۇز كوكتىن غايىپ بولدى. ئېغىر ماتەم كەيپىياتىغا چۈشكەن تەشقىر كوچىلىرىدا ئادەملەر توپى دېگىزدەك تەۋرەپ، قارەك ئاق يوپۇتقا ئورالغان جىنازىنى قولدىن - قولغا ئۆتكۈزۈپ، يىراق قەۋرستانغىچە نوۋەت بىلەن رىياسەتتە كۈتىرىپ چىقىشتى. بۇ خەلق ئاسمىنىڭ بوتۇتىرى دىنىي ئولما، پىشقەدەم ئەدەبى، ئەرەپ - فارىس تىللىرىنىڭ مەشھۇر مۇتەخەسسى، مەمىر خەتتات مۇھەممەت نەيزىنىڭ ۋاپاتىغا بىلدۈرگەن قايغۇلۇق ماتىمى ئىدى. رەھمەتسىز ئەجەل ئۇنى ئارىمىزدىن ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن پۈتۈن ئومۇرىنى ئىلىم - مەرىپەتكە بېغىشلاپ، نام - ئاتاق ۋە مال دۇنيانى دوست تۇتماستىن، دەرۋىشلەرچە پاك ھايات كەچۈرگەن بۇ مويسىپىت ئالىمنىڭ مۇبارەك نامى خەلق ئارىسىدا ھۆرمەت بىلەن يادلىنىپ كەلمەكتە.

مۇھەممەت فەيزى 1909 - يىلى تەشقىر يېڭىشەرنىڭ خانىرىق يېزىسىدا بىر ئولما ئائىلىدە دۇنياغا كەلدى. ئاتىسى موللاخۇن ھاجىم ئۆز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق مۇدەررىسلىرىدىن بىرى بولۇپ، پەرزەنتلىرىنىڭ تەربىيىسىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. كەلگۈسىدە ئۇلارنىڭ ئىلىم ساھەسىدە ئىقتىدارلىق كىشىلەردىن بولۇپ يېتىلىشى ئارزۇ قىلاتتى. مۇھەممەت فەيزى 12 يېشىغا قەدەر ئىنىسى ئەھمەد زىيائى بىلەن بىرلىكتە ئاتىسىنىڭ قولىدا ئوقۇپ بىلىم ئالدى. 1921 - يىلىدىن باشلاپ تەشقىر شەھىرىدىكى «چاھارسۇ» مەدەرىسىدە ئوقۇش بىلەن، مامۇت ئاخۇن داموللام، شەھىدىن داموللام،

زىرىپ قارى ھاجىم قاتارلىق ئوز دەۋرىنىڭ نوپۇزلۇق مۇدەررىسى، ئالىملىرىدىن دەرس ئېلىپ، ئىجتىھات بىلەن ئىلىم تېھسىل قىلدى، نەلۇم مەزكۇل تۈركى خەلقلەر ئارىسىدا نامى مەشھۇر بولغان ئالىم مۇسا چارۇللانى ئۇستاز تۇتۇپ ئۇگىدى. 20 ياشلارغا قەدەم قويغىچە بولغان ئارىلىقتا دىن - شە-رىئەت ئىلمى، - تىل ئەدىبىيات، تارىخ، پەلسەپە قاتارلىق ئىلىمنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرى بويىچە يۇ-قۇرى ئىختىساسقا ئېرىشىپ، ئىلىم ساھەسىدىكى مونتەۋەر ئۇستازلار ئۇنى بىر ئېغىزدىن «ئىختىدارلىق ياش ئالىم» دەپ ئېتىراپ قىلىشتى.

مۇھەممەت فەيزى تۈركى تىللاردا ۋە ئەرەپ، پارىس تىللىرىدا يېزىلغان ئەدىبىي، ئىلمىي ئەسەرلەرنى كۆپلەپ ئوقۇش بىلەن، ئۇلارنىڭ مەزمۇنىنى پۇختا ئۆزلەشتۈرۈپ، چوققۇر مۇتالىئە قىل-دى. نەتىجىدە ئۇنىڭ ئەرەپ، پارىس تىللىرى ۋە بۇ تىللارنىڭ قانۇنىيەتلىرى ھەققىدىكى بىلىمى شۇ قەدەر كامالەتكە يەتتىكى، ئۆز مەسىلەكداشلىرى بىلەن بولغان بىر تېمەلىق سۆھبەتتە: «ئەرەپ تىلىنىڭ سەرپ، نەھۋىسى (گىرامماتىكا ۋە سىنتاكسى) دۇنيادىن پۈتۈنلەي يوقىلىپ كەتكەن تەتدىرىدىمۇ، ئۇنى قايتىدىن ئەينەن تۇرغۇزۇپ چىقالايمەن» دىگەن ئىدى. ئۇ مەدىرىستىكى ئوقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، «ساقىيە» مەدىرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلىپ، تالىپلارنى ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللاندى. 1937 - يىلى شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، بىر قانچە يىل مۇددەش تۈرمە ھاياتىنى باشتىن كەچۈر-دى. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن، ئانارپ ئىدارىسى، ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا كاتىپلىق خىزمىتىنى ئىشلىدى.

مۇھەممەت فەيزى 50 - يىللاردىن كېيىنكى ھاياتىنى ئاساسەن ئائىلە شارائىتىدا ئەدىبىي - ئىلمىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆتكۈزدى. قالايىچە قانچىلىق يىللاردا ئۇنىڭ ئويدىكى كىتاب - ماتىرىياللىرى ۋە ئىلمىي ئەسەرلىرى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىپ، جاھالەتپەرەستلەرنىڭ يالماۋۇز كۈل خانلىرىدا كويۇپ كۈلگە ئايلىنىدۇرۇلدى. ياشانغان چىغىدا بېشىغا چۈشكەن بۇ ئېغىر مۇسبەت نە-تىجىسىدە روھى ھالىتىدىكى نورماللىغىنى يوقاتقان مەرىپەتپەرۋەر ئەدىب ئومىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا كىشىلەرگە ئارىلىشىشنى خالىماي، مەدىرىسە ھوجراىدا ئىستەقامات بىلەن يەتكە - يەكەنە ھايات كەچۈرۈپ ئالەمدىن ئۆتتى.

مۇھەممەت فەيزى ئەدىبىي - ئىلمىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان 50 نەچچە يىللىق ئوم-رىدە «ئەقىدىلەر گوھىرى»، «شىرىن سوزلەر» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلەرنى ۋە ھەر خىل ژانىردىكى كويلىگەن نادىر شېئىرلارنى يېزىپ، ئاتاتلىق ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ سەككاكىنىڭ «مۇپتاھۇل ئولۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) ناملىق ئەسىرىنى تۇنجى قېتىم ئەرەبچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، خەل-قىمىزگە ئۇنتۇلماس مىراس قالدۇرۇپ كەتتى.

«ئەقىدىلەر گوھىرى» - دىنىي ئەقىدىلەرنى مەزمۇن قىلغان ئەسەر بولۇپ، 1948 - يىلى دىشنىچاڭ قەشقەر گېزىتى» باسىمىدا كىتابچە قىلىپ نەشىر قىلىنغان. «شىرىن سوزلەر» - ئاپتورنىڭ ئەدەب - ئەخلاق كوز قارشى ۋە بۇ توغرىدىكى پەلسەپىۋى پىكىر - مۇلاھىزىلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئىلمىي ئەسەر بولۇپ، ئاپتور ئۇنىڭدا مىللىتىمىزنىڭ ئۇزاق بىر تارىخىي جەرياندا شەكلىنىگەن ئەنئەنىۋى ئەخلاق - پەزىلىتى ۋە ئەخلاقى پىرىنسىپلىرى ئاساسدا، ئىلىم - ھۈنەر ئىگەللىش، ئاتا - ئانىنىڭ ھەققىنى تونۇش، ئاتا - ئانا ۋە چوڭلارنى ھورمەتلەش، خەلققە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىش، سەمىمى، راستچىل بولۇش، باتۇرلۇق، ھۇشيارلىققا ئادەتلىنىش، چىندەلىق، ھىممەتلىك بولۇشتەك ئىسىل - ئەخ-لاقىي پەزىلەتلەرنى تەرغىپ قىلىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە كىشىلىك ئەخلاققا پات بولغان نادانلىق، ھايا-

سىز، ئاچكوزلۇك، يالغانچىلىق، ھەسەتخورلۇق، ئوچ - ئاداۋەت، نىزا پەيدا قىلىشتەك ناچار ئىللەت لەرنى يۇقۇرقلارغا سېلىشتۇما قىلىش بىلەن، كىشىلەرنى بۇ خىل يارىماس ئادەتلەرنى ئوزىگە يۇقۇ تۇرۇپلىشتىن سادىلىنىش توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرىدۇ.

مۇھەممەت فەيزىنىڭ شېئىرلىرى ئاساسەن ئەرەپ تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن دائىرىسى كەڭ، شەكلى خىلمۇ - خىلدۇر. قەسىدە ۋە مەرسىيەلەر شائىر ئىجادىدا سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر قىسىم شېئىرلىرى ئەخلاقى - تەلىمى مەزمۇن ئالغاندىن باشقا، تارىخىي ۋە قەلەمگە بېغىشلانغان شېئىرلىرىمۇ خىلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

شائىرنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان قىسىم شېئىرلىرى بەدىئىي جەھەتتە ئەرەپ تىلىدا يازغان شېئىرلىرىدىن خىللا توۋەن تۇرىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى ئىلغارلىقىنىڭ مەھۇلى سۈپىتىدە، يەنىلا بەلگىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە:

ئىلىم - مەرىپەت ھەممىنىڭ كانىدۇر،

ۋەتەن - خەلقنىڭ جانى ۋە جانانىدۇر.

ئىلىم بىرلە ياشناپ تۇرار بۇ جاھان،

قىلىپ پاش سىرىنى دەريا ۋە كان.

ئايا، ئىلىم سەن بەخت قۇياشى سەن،

ۋەتەن - خەلقنىڭ قەدىرلىك يولداشى سەن.

پۈتۈن ئومۇمۇڭ ئولسۇن ھەممىشە باھار،

سېنى ئىزدىگەنلەر بولۇپ نامدار.

ۋۇجۇدۇڭ كۈلى ياشىنىسۇن ھەر زامان،

پۈتۈن ئەلگە نۇرۇڭ بولۇپ سايەبان.

سېنىڭ بىرلە ئابات بولسۇن ۋەتەن،

ئېچىلسۇن ئۇلۇق ئەلگە سانسىز چۈمەن.

خېرىدارنىڭ ئولسۇن ئۇلۇق، بەختىيار،

سېنىڭ دۇشمىنىڭ دەمە دەم تار - مارد.

يۇقۇرقى مىرالاردا ئالغا سۇرۇلگەن پىكىرلار شائىردىكى مەرىپەتپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ رو

شەن ئەكس ئەتتۈرۈلشىدۇر. ئۇنىڭدا ئىلىمنىڭ خاسىيىتى ۋە كۈچ - قۇدرىتى تەرىپلىنىپ، ئىلىم -

بەخت قوياشقا، بايلىق كانغا، ئېزىزچان ۋە سويۇملۇك جانانغا ئوخشىتىلىدۇ. ۋەتەننىڭ ئاۋاتلىقى،

خەلقنىڭ بەختىيارلىقىغا ئىلىم ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقى شەرھىلىنىپ، ئىلىم ئەھلىگە ئامانلىق،

ئىلىم دۇشمىنى جاھالەتپەرەسلەرگە زاۋاللىق تىلەيدۇ.

«ئوز ھالىغا بىر نەزەر» ناملىق شېئىرى بۇ جەھەتتىن تېخىمۇ خاراكتىرلىكتۇر. شائىر ئۇنى

«مۇپتاھۇل ئولۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) نىڭ تەرجىمىسىنى ئاياقلاشتۇرغاندىن كېيىن، كىتابنىڭ ئاخىرىدا

خاتىمە سۈپىتىدە قوشۇپ قويغان:

بۈگۈن يەتتى ئەللىككە سالىم مېنىڭ،

كەچكىلىك بىلە ئوتتى ھالىم مېنىڭ.

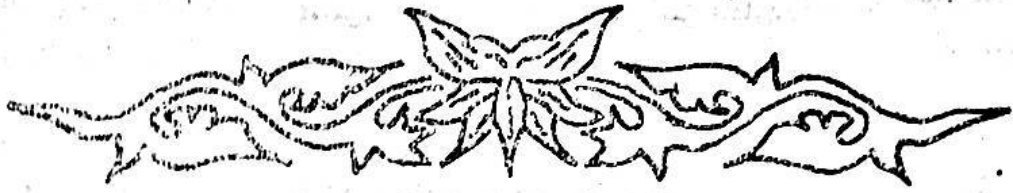
ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن قويمىدىم بىر نىشان،
 بۇ ئالەمدە بولدۇم ئەجەپ مېھمان.
 بۇ مۇددەتتە مەن قىلمىدىم ھېچ ئىش،
 بىكا كەتتى ئومۇم مېنىڭ يازۇ - قىش،
 تۈزۈك قىلمىدىم ھەققىمۇ قۇلچۇلۇق،
 بىرەر ئىش يوقكى مەن قىلغان تولۇق.
 مېنىڭدەك كىشى بارمۇ ئالەمدە؟ ھېچ!
 پۈتۈن ئىتلىرى دەم بەدەم پىچ - پىچ!
 ھاياتىم گۈلىستانغا باشتىن - ئاياغ
 خازان پەسلى يەتسە ئۈچۈر چىراغ.
 نىمە دەرمەن ھىساپ ئالسا ئول شاھقا،
 كىرەملىك ياراتقۇچى بىر ئالاغا؟....

بۇ شېئىر ئوقۇغان كىشىنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە سالىدۇ. ھەر بىر ئەقىل ئىگىسى ۋىجدان ئالدىدا ئۆزىگە مۇشۇنداق بىر سوئالنى قويۇشى زورۇر ئەمەسمۇ؟....

مۇھەممەت فەيزى 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا يۈسۈپ سەككاكى (1306 - 1228) نىڭ 1290 - يىلى ئەرەپ تىلىدا يېزىلغان داڭلىق ئەسىرى «مۇپتاھۇل ئولۇم» (ئىلىملىرى ئاچقۇچى) نى تەرجىمە قىلىشقا كىرىشىدۇ. تىل، ئەدەبىيات، لوگىكا، پادىھە (ئىستېتىكا)، مۇزىكا، پەلسەپە، ئىلمى نوپۇم قاتارلىق ئىلىمنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرىدىن تەپسىلى مەلۇمات بەرگۈچى، مەزمۇنىنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇرلۇقى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا كەمدىن - كەم تېپىلىدىغان بۇ نادىر ئەسەرنىڭ تەرجىمىسىنى 1957 - يىلى غەلبىلىك ئاخىرلاشتۇردى. ئۆزىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ھىسسىياتىنى بايان قىلىپ، شائىر تەرجىمە ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا ئۆزى تەرىپىدىن يەنە توۋەندىكى مىسرالارنى يېزىپ قالدۇرغان:

كەلتۇر ساقىيا ئابى ئاتەش لىپاس،
 ئىچىپ مەن بولاي ھەممە غەمدىن خالاس.
 پۈتۈن قايغۇدىن پاك ۋە ئازات بولاي،
 ھەقىقەت شارابى ئىلەشاد ئولاي.
 تاپاي دەمىمە - دەم غايىپتىن مەن نىشان،
 سائادەت ئولۇپ يار ئىككى جاھان.

«مۇپتاھۇل ئولۇم» نىڭ مۇھەممەت فەيزى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنىپ، ئۆزىنىڭ قەلبىنى بەلەن كۆچۈرۈلگەن بىردىن بىر قوليازمىسى ئەينى يىللاردا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ياز-غۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئىختىيارلىقىغا ئېلىنغان بولۇپ، ھازىرمۇ شۇ يەردە ساقلانماقتادۇ. ئۇنىڭ خەت شەكلىدىكى كىشىنى مەپتۇن قىلارلىق كۈزەللىك تەرجىمانىنىڭ يالغۇز كامالەتكە يەتكەن تىل مۇتەخەسسىسى بولۇپلا قالماستىن، شۇنداقلا ماھىر خەتتات ئىكەنلىكىنىڭمۇ روشەن ئىسپاتى بولۇپ تۇرماقتا.

پىشقەدەم ئولما، تارىخچى ۋە ئەدىب ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىم

ئابدۇرېھىم سابىت

بۇ يىلقى ھەج پائالىيىتى ھەر يىللاردىكىگە ئوخشاش كۆپلىگەن مۇسۇلمانلارنى بۈيۈك ئارزۇ، ئۇلۇق مۇددىئىغا - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزۈپ، چەكسىز خۇشاللىققا چۈمدۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما يۈرۈگىنىڭ چۇڭقۇر يېرىدە ئاچچىق بىر ھەسرەت دېغىنى قالدۇرۇپ كەتتى. چۈنكى سەئۇدى ئەرەبىستان دىيارىدىكى 44 گىرادۇستىن ئارتۇق بولۇۋاتقان سەرەتلەن ئىسسىق ھاجى ھەرەملەرنىڭ سەپەردىشى، قەشقەر ئولمىلىرىنىڭ پىشقەدەم مۇتەئەۋەرى ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىغا ئەجەل يەتكۈزگەن ئىدى.

مەككە مۇكەررەمىدىكى مەشھۇر «پاي-سال دوختۇرخانىسى» نىڭ ئۇيغۇر دوختۇرلىرىدىن مۇھەممەت سىيىت، ئابدۇخالىق قاتارلىق ۋە تەبىداشلار ھەر تەرەپلىمە ئامال ئىزدەپ، قېتىقنىپ داۋالىغان بولسىمۇ،

ئەمما داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي، ھىجرىيە 1405 - يىلى (مىلادى 1985 - يىلى) 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى بەختىگە قارشى دوختۇرخانىدا ۋاپات بولدى. 7 - سىنتەبىر ئەرەبىستان دىيارىغا دەپنە قىلىندى.

ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى ئانا يۇرتى قەشقەرگە ئاڭلانغاندىن كېيىن، قەشقەرنىڭ پىشقەدەم مۇتەئەۋەرى ئولمىلىرى، ئەدىب، يازغۇچىلىرى، ھۈنەرۋەن كاسپىلىرى چۇڭقۇر قايغۇغا چۈمدى. ئۇلار ئىغىر مۇسبەت ئىچىدە توپ - توپ بولۇپ، مەرھۇم ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىنىڭ ھېيتكار جامەسىنىڭ ئارقا تەرىپىگە جايلاشقان ئىگىز ئېرىق مەھەللىسىدىكى قورۇسغا بېرىپ، تەزىيە بىلدۈردى، خەتمە قۇرئان ئوقۇپ، دۇئا - تەكبىر قىلىپ، ئائىلە، بالا - چاقا، ئۇرۇق - تۇتقا قانلىرىدىن سەمىمى ھال سورىدى. ئىككى ھەپتىگىچە ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىنىڭ ھويلىسى قايىنام تاشقىلىققا چۇمۇپ، ئايىسى بىسلىماي كېلىۋاتقان تەزىيە بىلدۈرگۈچىلەر بىلەن توشتى.

ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىمنىڭ ۋاقتىسىز ۋاپاتى، قەشقەر ئولمىالىرىنى بىر شەخىدىن قايرىدى، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدىبىياتىنى تالانتلىق بىر جەڭچىسىدىن ئايرىدى. يورۇتۇلۇش ئالىدىدا تۇرغان قەشقەر تارىخىمۇ بىر تىرىك شاھىتتىن مەرھۇم بولۇپ، چوڭ يوقۇتۇشقا ئۇچرىدى. مەرھۇم ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىم تارىخىمى، دىنى ۋە ئەدىبىي جەھەتتىكى كۆپلىگەن مول بىلىملىرى، شۇنداقلا بىر قىسىم ئىجادىيەتلىرى بىلەن خەلق ئارىسىغا تونۇلغان مەشھۇر دىنى ئولما، ئاتاقلىق تارىخچى ئالىم، تالانتلىق شائىر ئىدى.

مەرھۇم ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىم ھىجرىيە 1318 - يىلى (مىلادى 1900 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى قەشقەر شەھەر ئىچى قازانچى كوچا مەھەللىسىدە مەشھۇر مۇئەرىرخ، مەرىپەتپەر- ۋەر ئالىم قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) نىڭ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. يەتتە ياشقا كىرگىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. ئۇندىن كېيىن ئەنجان كۆچىدىكى ناتىۋان خەلىپىتىم ھاجىم، ناسىرتاخۇن خەلىپىتىم لىمەر ئاچقان مەھەللىۋى دىنى مەكتەپتە ئوقۇپ، خەت ساۋادىنى چىقارغان. ھىجرىيە 1332 - يىلى (مىلادى 1914 - يىلى) قەشقەر ھېيتكا جامەسىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا كىرىپ، بىر تەرەپتىن سابىر ئاخۇن مەخدۇمدىن پىققە ئىلمىنى ئوقۇپ ئۈگەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئاتىسى قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) دىن تارىخ ۋە ئەدىبىيات پەنلىرى بويىچە مەخسۇس تەربىيە ئالغان.

ھىجرىيە 1340 - يىلى (مىلادى 1922 - يىلى) نىمە سەۋەپتىندۇر مەرھۇم ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىمنىڭ ئائىلىسى قەشقەر يېڭىشەر ئارا باغ مەھەللىسىگە كۆچۈپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئائىلىسى بىلەن بىللە كۆچكەن ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىم ئارا باغنىڭ مەشھۇر مۇدەررىسلىرى بولغان ئەمەت ئاخۇن خەلىپەمنىڭ ھوزۇرىدا 14 يىل ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەرەپ، پارىس تىللىرىنى ئۈگەندى. 1933 - يىلى ئىلگىرى ئوقۇغان دىنى پىققە ئىلمىگە ئاساسەن ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىم قەشقەر كۈنشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەھكىمە شەرتىسىگە قازى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ.

ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىم قازىلىق مەنسۇنگە تەيىنلىگەن چاغ - دەل ئايرىپىل ئۆزگىرىشى يۈز بېرىپ، شىكشىسەي تەختىگە چىققان، ئۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش قاتارلىق ئالتە چوڭ سىياسەتنى كۈتىرىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ئەپتى بەشىرىسىنى تىخى ئاشكارىلىمىغان، شۇنداقلا قۇمۇل دىخانىلار ئىنقىلاۋىنىڭ تۈرتكىسىدە باشلانغان تىچلىق، دىمۇگىراتىيە، ئەركىنلىك ئۇچۇن بولغان كۈرەش سادازىرى راسا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، جەمىيەت كەيپىياتىنىڭ ئومۇمىي ئىقىمىغا ئايلانغان مەزگىل ئىدى. شۇڭا ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىم بۇ مەزگىللەردە بىر تەرەپتىن قازىخانا ئىشلىرىنى شەرتەن قانۇنى بويىچە بىر تەرەپ قىلماقچى، يەنە بىر تەرەپتىن ئاتىسى قۇتلۇق ھاجىمنىڭ گېزىتچىلىك پائالىيىتىگە يېقىندىن ھەمكارلىشىدۇ. ھەمدە قۇتلۇق ھاجىم باش تەھرىرلىگىدە چىقىدىغان «يېڭى ھايات» گېزىتىنى قىزغىن قوللايدۇ. شۇنداق بولغاچقا تىچلىق، ئەركىنلىك، دىمۇگىراتىيە توغرىسىدىكى ھەتقاننى پىكىرلەردىن ئۈلگىبەدەك قورقۇنغان جاللات شىكشىسەي قۇتلۇق ھاجىمنى يوقىتىشنىڭ پىيىگە چۈشۈپ، ئۇنى 1937 - يىلى قولغا ئالغاندا، ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىمنىمۇ بىللە قولغا ئالىدۇ. قۇتلۇق ھاجىم (شەۋقى) شۇ يىلى ئۆكتەبىر ئىيىدا تۇرمىدا ۋاپات بولىدۇ. خەلقنىڭ ھەتقاننى غەزەپ ساداسىدىن قورققان شىكشىسەي ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىمنى تۇرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ.

ئىمىر ھۈسۈيىن قازى ھاجىم تۇرمىدىن بوشىنىپ چىققاندىن كېيىن تا بىتىم ئىمزالانغانغا قەدەر يەنە داۋاملىق قازىلىق مەنسۇنگە ئولتۇرۇپ، كۈنشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەھكىمە شەرتىسىنى باشقۇرىدۇ.

ئوتكەن قەمەرسىيا بىلەن تۇرسۇن باقىنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «قەمەرسىيا» كورلا باش ئەگىدە بولۇپ ئوتكەن، خەلق ئارىسىدا «تاھىر - زوھرا» دەپ ئاتالغان مەھرى سەھرا بىلەن چىغاندا باتۇرنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «مەھرى سەھرا» بىلەن چىغاندا باتۇر؛ يەكەن ئىشقۇلدا بولۇپ ئوتكەن نۇر ئەبزا خېنىم بىلەن بەختىيارنىڭ ئىشىقى مۇھەببەت پاجىئەسىگە بېغىشلانغان «نۇر ئەبزا خېنىم» ۋە بەختىيار باتۇر ناملىق 20۰000 مىرادىن ئارتۇق بەش داستاننى سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ رەھبەرلىرىدىن قاسىمجان تەمبىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن ئىلگىرى يېزىپ تاماملىغان بولسىمۇ، بىراق مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن ئىبارەت بۇ مۇستەبىتلىك ھەركەتتە ئىسيانچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلگەن. ئاپتونوملىق يەنە تارىخىي تېمىلارغا بېغىشلانغان، نەسرى ۋە نەزمى ئارىلاش ئۇسۇلدا يېزىلغان «قەشقەر تىنىنىڭ بەت خالىسى»، «پەيىز زىۋاتلىق توختى مانجۇنىڭ ۋاقەسى» دېگەن داستاننى بىلەن «غالچا بەدخىشى سىرتقى بۇلاڭچى» ناملىق كانجوتلۇقلارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى جەريانىنى بايان قىلىدىغان تارىخىي ئەسىرىمۇ ئاشۇ جەرياندا يوقالغان.

ئىمىر ھۈسۈيۈن قازى ھاجىنىڭ چوڭراق ھەجىمىدىكى يېرىك ئەسەرلىرىدىن بىرى «تارىخىي ئەسەر ۋاقىئەنى كاشغەر» دۇر. ئاپتور 600 بەتكە يېقىن ھەجىملىك بۇ تارىخىي ئەسىرىگە تۈرك خەلقلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئىسلام دىنىنىڭ شىنجاڭغا تارقىلىشىدىن تارتىپ تاكى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى شىنجاڭ ھەم قەشقەر رايونىدا قۇرۇلغان خانلىق ۋە ھاكىمىيەتلەر، بۇ خانلىق ۋە ھاكىمىيەتلەر دەۋرىدە بولۇپ ئوتكەن زور سىياسىي، ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر، قىرغىنچىلىق ۋەقەلىرى، ھەرقايسى خانلىق ۋە ھاكىمىيەت بېشىدا ئولتۇرغان ھۆكۈمدارلارنىڭ نەسەبنامىلىرى، ئاتاقلىق شەخسلەر ھەم ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرى، خەلقىنىڭ يۈرۈشى، ئەشەلەپچىقىرىش، مەدەنىيەت، ھۈنەر، سەنئەت ئەھۋالى، غەسلە - پاراق، ئالۋاڭ - ياساق، باج تۇزۇملىرى، جاي ئىسىملىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى، مەسچىت، مەدرىس، مۇھىم مەدەنىي يادىكارلىق ئورۇنلىرىنىڭ بىنا بولۇشى، كول - ئۆستەنكلەرنىڭ چېپىلىشى تارىخىي، چەتئەل جاھانگىرلىرىنىڭ شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى، چەتئەل كونۇلغانلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى قاتارلىق مەسىلىلەرنى ئىنتايىن تەپسىلىي، كىشىنى قايىل قىلارلىق دەرىجىدە بايان قىلغان، كىتاپ تارىخىي جەريانلارنى بىر خىل ئىزچىللىقتا تەرتىپلىك بايان قىلماقچى بىلەن گەرچە تارىخىي ئەسەر ھىساپلانمىمۇ، بىراق ئۇنىڭدىكى بەدىئىي تەسۋىر، لېرىك ھىسسىيات، ئوبرازلار خاراكتېرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يەنە بىر ھىساپتا ئۇنى بەدىئىي ئەسەر دەپمۇ ھىساپلاشقا بولىدۇ. ئاپتور ئۆز كىتابىدا ئىپارخان، نوزۇگۇم، سىيىت نوچى ... غا ئوخشاش بەزى تارىخىي شەخسلەرنى بايان قىلغاندا ئادەتتىكى تونۇشتۇرۇش شەكلىنى قوللانماستىن بەلكى ئەدىبىي تەسۋىر ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ بۇ قەھرىمان تارىخىي شەخسلەرنىڭ بىر پۈتۈن ئوبرازىنى ياراتقان. شۇنداقلا يەنە ئاپتور بەزى ۋەقەلىكلەرگە قارىتا ئۆز كۆز قارىشى ۋە ھىسسىياتىنى ئىپادىلەيدىغان لېرىك پارچىلارنىمۇ قوشۇپ تۇرغان.

مەسىلەن: ...
جانابى ھېكم ۋاڭ بېگىگە سالام،
خاراڭ بولدى خەلقلەر بۇزۇلدى نىزام،
خاقان لى سىدا ① يوق ئىدى مۇنداق ئىش،
① لى سىدا — قانۇندا دېگەن مەنىدە.

چەقىپ ھەرخىل ئالۋاڭ ياساقلار داۋام.
خوجاملار قىلىپ بىزنى ۋەيرانچىلىق،
پەتەت تىنجىيالمىي تاپالماي نارام.
بۇلاردىن قۇنۇلساق يانا مىڭ بەتەر،
غەرىپلىق كىلىپ بىزنى باسنى تامام.
بۇ دەۋرانددا راھەت پەتەت بەگلىگە،
ئولۇپ كەتسە مەيلى جاپاكەش ھارام.
ۋاڭ ئەۋلادى ھاكىم بىكىمىلەر سىراپ،
چاكارلارغا يوق ھىچ تويغىچە ئانام.
ھېكىمنىڭ يېرى يەتتە پاتمان ئوشۇق،
نوكرەلىككە ئىشلەر غەرىپ سۇبەي شام.
تېرىپ ۋاڭ يېرىنى ھوسۇل غول ئېلىپ،
توشۇپ ۋاڭ غوجامغا بولۇپ خەلق غولام.
ھېكىمگە، بېگىگە، خېنىغا دىدەك،
بولۇپ ئىشلىسەك بىز يۇرت بارچە تامام.
ئۇرۇپ ئىشلىتىپ ياسىنى كا بېگىم،
سېتىپ بەردى ئالۋاڭغا دەپ قازاننى تامام.
ئۇرارلار مىچىتتە جامائەتلىنى،
سېلىقنى بېرەلمەي قېچىپتۇ ئىمام.
ئاش ۋە ناننى قويماي پۇشۇرغۇنچىلىك،
ئوچاقتا سويۇپ، قاينىماي پىشتى خام.
نوكرەلىككە بارساق تېپىلسا ئورۇن،
ھېكىم ئەيتىدۇ كەت نېرى يوق چولام.
ھېكىم ۋاڭ بىكىمنىڭ تولا كارىزى،
پۇتۇپ بولغىچە ئىشلىدى خاس ئام.
مىراپلارغا قىلدۇق تولا سوتقا-تاش،
تۈگەن، جۇۋازلارغا سېلىپ نەچچە تام.
خېنىلار شاماللىق تېرەك باغ دىسە،
بېرىپ توھمەتكە سېلىپ تال، بادام.
ئانار، ئەنجۈر، مېۋىلەر ئوخشىتىپ،
يانا گۈل توشۇپ نەچچە خىل نەچچە يام.
بېگىملەر شىكار ئوۋ قىلىپ ئوينىسا،
سېلىق بولدى يۇرتقا چىراغ بىللە شام.
ھەشەر ئىشلىسە نەچچە مىڭ ئەر - خوتۇن،
پاراغەتتە بايلار كورۇپ ئېھتىرام.

مانا بۇ بۇرھاندىن خوجىنىڭ ھوكۇمرانلىقى ئاغدۇرۇلۇپ، شىنجاڭدا ۋاڭلىق دەۋرى باشلاندى.

ماددىن كېيىنكى ئىجتىمائىي ئەھۋالاتلارغا قارىتا ئاپتورنىڭ غەزەپلىك ھەسسىياتى ۋە نارازىلىقىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسى بولسا، توۋەندىكى خەلقنىڭ ۋە تەنپەرۋەر مىللى قەھرىمانى، سۈيۈملۈك قىزى نۇزۇگۈم نىڭ ۋاپاتىغا نىسبەتەن ئېچىنىش ھەسسىياتى بىلەن تولغان مەزمىنىدۇر.

ئايرىلىپ يۇرتتىن مۇساپىرلىقتا ئولگەن نازۇگۈم،
باغلىنىپ زەنجىرگە ھەيرانلىقتا ئولگەن نازۇگۈم.
سەن تېخى ياش غۇنچە ئەمەسمۇ بۇ ئەجەل كەلدى ئەجەپ،
يىغلىشايدى سەن ئۈچۈن غەيرەتتە ئولگەن نازۇگۈم.
ھايدىلىپ زۇلمەت بىلەن بىرقانچە ئايلىق يول كېزىپ،
ئاتاۋاتلىق دەرت بىلەن ھەسرەتتە ئولگەن نازۇگۈم.
بۇ قىزىل ئاققان قېنىڭ دەرتلىك يۈرەكتە ئاقتى سەل،
قاپقارا زۇلمەت تۈنىدە شىبەت ئولگەن نازۇگۈم.
ۋاي سېنىڭ قامەتلىرىڭ نازۇك بەدەن قاش كوزلىرىڭ،
ياد ئىتىپ يىغلاپ ئەسرلەر غۇربەتتە ئولگەن نازۇگۈم.
بارمۇ بىزلەردەك جاھاندا خانە ۋەيران، يوق كىشى،
بىگۇناسۇرگۈن بولۇپ كۈلپەتتە ئولگەن نازۇگۈم.

ئەسەرنىڭ مانا بۇ تەرەپلىرى خەلق داستانچىلىقىنىڭ نەسىر بىلەن نەزىم ئارىلاش شەكلىدە يېزىلىش ئۇسلۇبىغا بەكمۇ يېقىن بولۇپ، بىز بۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ ئۆز ئەسىرىنى يېزىشتا ئىنتايىن قىزىقارلىق، جانلىق، ھىسسىياتلىق بولۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى ئېنىق كورۇۋالالايمىز. ئەسەر يالغۇز تارىخىي قىممىتى بىلەنلا ئەمەس، شۇنداقلا ئەدەبىي جەھەتتىكى يۇقۇرقىدەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەنمۇ ئېتىۋار بېرىپ ئۆگىنىشكە ئەرزىيدۇ.

ئىمىر ھۈسۈيۇن قازى ھاجىم ئۆتكەندە موللا سادىق ئەلەماخۇنۇم — «موللا مۇھەممەت سادىق قەشقىرى» تەرىپىدىن ھەزرىتى موللام مازىرىغا ۋەخپە قىلىنغان «مەسنەۋى شىرىپ» كىتابىنى ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە قوشۇپ جەملەنگەن ۋەخپە قىلىش ھەققىدىكى ھۆججەتنى تېپىپ چىقىپ مەھمۇد قەشقىرى مازىرىنىڭ ئىنىقلىنىشىدا زور خىزمەت كورسەتكەندىن باشقا، يېقىندا يەنە يۈسۈپ خاس ھاجىمنىڭ ھايات پائالىيىتىگە ئائىت «قەلىمى قۇرئان»، «بەھرىل ئەنساپ» قاتارلىق ماتېرىياللارنى تېپىپ كېلىپ، مۇنا-سۈۋەتلىك ئورۇنلارغا تاپشۇرغان ئىدى.

مەرھۇم ئىمىر ھۈسۈيۇن قازى ھاجىمنىڭ بۇ خىزمەتلىرى ۋە ئەدەبىيات، تارىخ ئىلىمىگە قوشقان زور تۆھپىلىرى ھەزرىتى ئوتتۇرا ئىدى. تارىخ بېتىگە خاتىرىلەنپ ئەبىدىل ئەبەت ساقلىنىدۇ ۋە يادلىنىدۇ.

ئىمىر ھۈسۈيۇن قازى ھاجىم شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر ①

چۈشۈپ ياشىمغا ئى دوستلار بۇ يەكلىغ ئىشقى سەۋداسى،
سابا بۇلبۇلنى سايراتقان مۇئەتتەر گۈلى رەناسى.

① بۇ شېئىرلارنىڭ ھەممىسى ئۇنئانغۇلىتىدىن خاتىرىلەندى.

ئەزەلدىن ئىشقى روھىغا قەلەم سۈرەت ئەسەر قىلغان،
ئېقىپ قەلبىمدە چۈش ئۇرغان ئەدىبلىك ئىلمى دەرياسى.

قەدىم ئۆتكەن زامانلاردا ئەدىبلىك ئىلمى ئەرباپلار،
يېزىپ قويغان رومانلاردا ماڭا قالغان بۇ مىراسى.

مېنىڭ روھىدا مەتلۇبۇم، قىزىل قەلبىمدە مەھبۇبۇم،
كوڭۇل سۆيگەن بۇ مەخسۇدۇم قەلەم سۈرمەك تەقەززاسى.

قايۇ كۆكرەكتە ئىشقى بولغان مۇھەببەت دىلدا ئوت بولغان،
جاھاندا خار - زار قىلغان كورۇڭ مەجنۇنى لەيلاسى.

تېشىپ ئىشقى لەززىتىنى رەنجى مېھنەت بىللە دەرتەنلەر،
مۇھەببەت يولىدا دەرت تارتسا ئۇنىڭغا پەخىرى ئەتلاسى.

قىلىپ ھەرخىل مالاھەتنى ئۇنىڭغا قانچە غايىلەر،
رەزىللەر دىلغا ئورناشقان جاپاكارلىق تەمەنناسى.

ھاشارەت ئىچرە قوڭغۇزلار ئىپار - زەپەرگە قارشىدۇر،
ياشار ئزاھەتتە بۇ ئىپلاس نىچاسەت توئمە ھالۋاسى.

ئۇچاز قۇش ئىچرە ھوق - ھونلەر كۈزەل بىر نەقىشدار مەخلۇق،
ئەنجۇرنى يىمەيدۇر خالاجاي باغى مەئۋاسى.

قايۇ دىلغە چۈشۈپتۇر ئىشقى كوڭۇل يادى مۇھەببەتتە،
پۈسەن بولمايدۇ ئاشىقىغا جاھانغا بولسا پاشاسى.

مېنىڭ ئىشقىم ئەزەل كۈندىن قەلەم سۈرمەك ئەدىبلىقىغە،
قەلەم كوڭۇمدا بىر دىلگەر قارازمۇ چەشمە شەھلاسى.

بۇلاق قەلبىمدە قاينايدۇ يېزىش شەئەت ناۋاسىغە،
شارابى ئىشرە كەيپىدىن ئۇجۇدۇم ئىشقى شەيداسى.

ئەزەلدىن تائەبەت تارتقان ئۇجۇدۇم دەرت ئەلەملەرنى،
قەلەم ئىشقىمغا توھمەتتىن رەقىپلەر پىنتە ئىغۋاسى.

دەرەخنى مۇۋەللىكلەردىن چىقار ئىنسانغا گۈپ بەھرە،
ئاتار كالتەكنى ئاچكوزلەر رەزىلدۇر ئەپسى ۋەسۋاسى.

ئىلىم مەشئەل چىراغ بولسا ئەدىبلىك نۇرى مەشئەلدۇر،
چىراغ نۇرىنى كۆرمەيدۇ كۆزىدە بولسا ئەتىياسى.

شەپەرەك كۈنگە قارشىدۇر تىلەر دائىم قاراغۇنى،
قاچان كۈن چىقسا رۇشەنلىك كاما راھەتلى دۇنياسى.

كىتابى مەرتىلى شىرنىك ئىلىم دۇنياغا مەشھۇردۇر،
نى بوھتانلارنى دۈشمەنلەر قاۋاپ ئۇنىڭغا غەۋغاسى.

ناۋايى مەرتىلى شىرغۇ قەلەم ھوسىنگە ئاشقۇتۇر،
پەسەن بولماي يېزىپ ئوتتى ئاقا تاغ بولسا تىلاسى.

مېنىڭ كۆڭلۈمدە ئىنسانغە داۋاملىق بەھرى يەتكۈزمەك،
ھەسەت توھمەت توقۇپ ماڭا يۇرتۇمنىڭ خەلپە، موللاسى.

كىرىپ دەرس ئىشقىدا مەن ھەم ئوقۇپ چىقام ئەدىبلىكى،
ۋەتەندە يوق ئەمەستۇر ئۇ مۇتەللىم ئىشقى مەتەللاسى.

زىيارەت ئەيلىسەم لايىق تاۋاپ مەن ئىمامى ئالىمى،
چاچار دىللارغا ئىلىم نۇرى ئەدىبلىك ئىلىم دەناسى.

بولالماس ئىشقى ئەھلىگە نىكارىدىن بولەك مەرغۇپ،
كېچە - كۈندۈز كۆڭۈل يادى نىكارى دىلغە ھەمراسى.

ھەقىقى چۈشسە ئىشقى نۇرى توسالماس پەردە ھايىللار،
كۆرۈڭ ھورمەتكە غۇربەتكە ئېنىڭ بولمايدۇ پەرۋاسى.

بۇ يوللاردا ئەلەم تارتماق تەلپ ئىشقىدە قان يۇتماق،
ۋەزىپە ئۇشۇدۇر ھەركىمگە قىلسا ئىشقى دەۋاسى.

ئولا تارتىڭ ئەلەملەرنى ھەسەتخور پىنتە خورلاردىن،
يېزىپ ئىمىر ھۈسەيىن بول ھەقىقەت ئىلىم ھەمراسى.

× × ×

يارنى مەن چۈشۈمدە كوردۇم يار دىلى تارتقانمىكىن،
تۇتىدىن مەن يارنى سورىسام ناز ئۇيىقىدا ياتقانمىكىن.

يارنىڭ ھىجرىدە دىلىدىن ياندى ئوتلۇق ئاھۇ - ۋاھ،
يارغا قىلغان نالشم ئۇيىقىدىن ئويغاتقانمىكىن.

بۇ غېرىپ خانەمگە كەلسە ئىلتىپات بىر مەرھەمەت،
يانىدە يانسام نى دەۋلەت بىرگە ئۇخلاشقا يېتىمىكىن.

ئەترە بويى ئول يار دىساغما پۇراق بەرسە ساپا،
تال شامىلى كاكېلىن مىشىكىنى قوزغاتقانمىكىن.

نەسپى شەپتە ئاي تۇغۇلدى يار جامەلىن كورگىلى،
زۈلپ ئاراسىدىن يۈزىنى ئايغا كورسەتكەنمىكىن.

قىسىملەر بۇلبۇل ناۋا ۋەقتى سەھەر كۈل ئىشقىدە،
كۈل ئاراسىدە يېتىپ ئاشىغىنى ياد ئەتكەنمىكىن.

باغ ئارادە يەھان بويى يار ئىچىلەر كۈلگۈن شاراپ،
قاش قارا خۇمار كوزى چولپانغە ئوخشاتقانمىكىن.

سەير ئېتىپ دەريا بويى چىققا مەگەر جەۋلان قىلىپ،
مۇتەزەر مەستانە كاككۈك زەپنەپكە سايراتقانمىكىن.

ماقسا يار فەرھاد قازغان سۇ بويى جەۋلان قىلىپ،
تۇتى سايراپ ھوشىنىگە شىرىنگە ئوخشاتقانمىكىن.

كىرسە يار كۈلشەن ئارا سۇمبۇل زەپەرۇ زارىگە،
قۇمى سايراپ نالە مەجنۇن لەيلانى توختاتقانمىكىن.

چىققا يار مەنزەر راۋاق ئۈستىگە زوھرادەك بولۇپ،
بار ۋۇجۇدى ئوت بولۇپ تاھىرىنى داغلاتقانمىكىن.

تۇرسا يار كاكىل يېيىپ تاۋۇس رەنا كۈلكىدە،
ئاختۇرۇپ ئۇزرا كەبى ۋامۇقىنى يوقلاتقانمىكىن.

كەرسىتىپ زىبا سەنەم رەئنا يۈزىن دىلدارىگە،
زار يىغلاپ غەرىپىمنى باغداتغە قوغلاتقانمىكىن.

يار ئاق نازۇك قولىدا چالسا تىللا سازىنى،
ساز ساداسىدىن ئولۇك دىل روھى شادلانغانمىكىن.

يىغلاپ ئىشقى يۇسۇپنى ياقۇبى بىچارىنى،
غەم بايابانى ئارا بەيتىل ھەزەن ئەتكەنمىكىن.

ھەر بىر دىل ئىشقىدا ھەيران بۇ جاھان مەيداندا،
ۋەدىلى يوق بولماي مۇپەسسەر دۇنيادا قاقشاتقانمىكىن.

ئىشقى مەن تەسۋىرلىدىم ياردىم مېنىڭ تۇتسام قەلەم،
ئىشتىياقى شېئىرىدىن ئىلھامنى قايناتقانمىكىن.

مەن كۈلۈستانى ئەدەب كۈلزارىدىن ئالغان پۇراق،
كۈل پۇراقى كەيپىدىن قەلەمنى تەۋرەتكەنمىكىن.

كۈلگە ئۈچ كۈل ھەرىسى چىچەك ئىمەر كۈلى شوراپ،
كۈلگە دوست مەستانە بۆلۈپ ئىشقى سايراتقانمىكىن.

كوكرىكىمنى ئىشقى ئورتەر ھەر قاچان يازماق ئۈچۈن،
مىرھۇسەيىنىڭ قەدرى بولماي يازغانغا يىغلاشقانمىكىن.

X X X

ياخشىلىق قىل ئى ئوغۇل سەن تەندە بولسا جان ھايات،
تاكى قالغاي بۇ جاھاندا سەن ئۈچۈن بىر ياخشى ئات.

گەر يامانلىق ئەيلەسەڭ ئىنسانغە دىل قەھرىڭ بىلەن،
ھەممە خەلق لەنەت بىلەن ئېيتىقاي ساغا بولساڭ ۋاپات.

ياخشىلىق ئىنسانغا سەندىن يەتسە دىللار بولسا شات،
ئەل سېنىڭ ۋەسىپىڭنى ئەيتىپ تىلگەي ھەقدىن نىجات.

سەن يامانلىق خەلققە قىلساڭ شەخسى ئارزۇيۇڭ بىلەن،
ۋەقتى كەلسە خەلق ئۇرار يۈزۈڭگە قاتتىق مىڭ كاچان.

ياخشىلىق قىل قول بىلەن ھەم تىل بىلەن قەلبىڭ بىلەن،
بۇ پەزىلەت سەندە بولغۇن بەلكى ۋىجدان ھىسسىيات.

سەن يامانلىق قىلما ھەرگىز ئى ئوغۇل مەردلىك بىلەن،
ياخشىلىقتىن مەرد بولساڭ ھېچ قاچان بولمايسەن مات.

بولسا باغرىڭدا يامانلىق شەخسى بىر نەقەسەت بىلەن،
ئۇ يامانلىق ساڭا ھەمرا ئاقىبەت قىلغايىنەن دات.

ياخشىلىق ئەخلاق پەزىلەت سەندە بولسا ھەر قاچان،
ياخشىلىق يولداش ساڭا ئىنسانغا سەن بولمايسەن يات.

سەن يامانلىق قوللىنارسەن ئەلنى ناھەق ئاغرىتىپ،
ۋەقت ئەگەر تۇتقاندا ئەل ئۇچساڭ مىگەر يوقتۇر قانات.

ياخشىلىق قىلماق ئۈچۈن سەن ياخشىلىق پۇرسەتتى تاپ،
ياخشىلارنىڭ ئاتى ئۈچمەس ھېچ قاچان ئو نۇرى زات.

ياخشىلارنى ئاقتىرىپ سەن ياخشىلىقتىن تەلەم ئال،
تات ئوزۇڭنى سەن ياماندىن قىل ئۇنىڭدىن ئەھتىيات.

سەن يامانلىقتىن تۈزەلمەي ئوتسە ئومرۇڭ ئاقىبەت،
بىر كۈنى ئولگەيسەن ھەم جىسمىڭ ئەمەس تومۇر پولات.

ياخشىلاردىن يوق زىيان ئىنساننى ئاغرىتىپ مەگەر،
ياخشىلار ئالى جاناپ، ئەلدىن دۇئا بولسا ۋاپات.

ئى يامانلىق قىلغۇچى يانچۇقچى، ئوغرى، بى ھايا،
سەندە ۋىجدان بارمۇ ھەرگىز بەلكى لەنەت قاتمۇ - قات.

رەھىمسىز بولغان قاراڭچى ئەقداسىز ئەخلاقدا يوق،
ھاي قىماۋاز، سەن ھاراقكەش ئەمدىسەن خەلقنى ئۇيات.

ئوغرى، يانچۇقچى، جىدەلكەش، نىشە ۋەن مۇدەش قالاق،
دەيدۇ قاخشاپ ھەممە خەلقلەر بۇ كاساپەت بىزگە يات.

ئىشلىمەس ھورۇن تىرىكتاپ بى نومۇسنىڭ ئەقلى پەس،
ياش تۇرۇپ ۋىجدان يوقاتقان ئەسكىلىكتىن قولى تارت.

سەن يامانلىقتىن تۈزەلسەڭ سەن ئۈچۈن بىر ئاقبەت،
كىم كۇناغا تەۋبە راس قىلدى خەلقنى ئىلتىپات.

ياخشىلىق بىرلەن يامانلىق بار جاھاندا ھەر قاچان،
ياخشىلىق قىل ئى ئوغۇل، قىلما يامانلىق پەندىيات.

ياخشىلىقنىڭ مەۋەسىدىن بەھرىمەندۇر ياخشىلار،
ياخشىلىقتىن ئى ئوغۇل قالدۇر جاھانغا تەسىرات.

ياخشىلىق بىلەن ياماننىڭ ھالىنى تەشۋىرلىدىم،
ياخشىلىقتىن مەرھۇسەيدىن يازدىم نەسەت ئەدەبىيات.

× × ×

دىيارى كاشغەردە بىر ئۇلۇغ پەيزىلىك مازارم بار،
بۈيۈك «دىۋان لۇغەت» يازغان مۇئەللىپ ھەق يازارم بار.

ئوزى ئەۋلادى تۈرك نەسلى ئىلىم ئەر بابى سۇلتانى،
ئۇلۇغ ئالىم ئاتامىزدەك جاھاندا نامدارم بار.

ئېتى مەھمۇد قەشقەرى، ۋۇجۇدى مەرىپەت كانى،
ئوپال سەۋسەردە ماكانى ۋەتەنگە ئىپتىخارم بار.

قەدىم مىللەتنىڭ دەناسى، كىتاۋى ھەقىنىڭ دەۋاسى،
ئەدەب - ئىلىم مۇئەللىپى مۇسەننىپ تاجدارم بار.

ئوقۇپ كورسەم كىتاۋىنى بۈيۈك مەنا خىتابىنى،
ئېسىل زۇمرەت گوھەر يەڭلىغ كوزۇمگە تۇتىيارىم بار.

ئۇلۇغ پەزىلىتى بىلگەنلەر بېرىپ تەبىرىنى سۈيگەنلەر،
كوچەت ئورمانى تىككەنلەر بۇ تارىخ باھارىم بار.

تاۋاپ ئەيلەپ مازارىنى سۈيۈپ ئالىم ئاياغىنى،
تىلاۋەت ئەيلىمەك قۇرئان يۈرەكتىن چىن قارارىم بار.

شەرەپ مىللەتكە مەھمۇدۇم يېزىش مەدەھىيە مەتۇدۇم،
كوڭۇل سۈيگەن بۇ مەھمۇدۇم قەلەم ئاتلىق نىگارم بار.

يېزىپ تەسۋىرلىدىم مەھمۇدى قەشقەر ۋەسەپىغە شېئىرى،
بۇ مىسكىن مەرھۇسەيىنىنىڭ كوڭۇل خوشلۇق باھارىم بار.

X X X

ياخشىنىڭ ئاياغىدا خىزمەتتە ئولسەڭ ئار ئەمەس،
ياخشىغا خىزمەت قىلىپ، نەزەرنى تاپقان خار ئەمەس.

سەن يىراق بولغىل ياماندىن كەلمە ھەرگىز قاشىغە
قەلبى گوردۇر ھىچ قاچان ياخشى ئاقا دەركار ئەمەس.

سەن جاھاندىن كەتكۈچى ياخشىغا بولغىل ھەمىشە،
ياخشىدىن ئى دوستلىرىم ھەرگىز كوڭۇل ئازار ئەمەس.

ياخشى بولمايدۇ يامان ھەرچەن نەسەبەت ئەيلىسەڭ،
ياخشىلارغا شۇم دىلى ھەرگىز ئېرىپ ئىقىرار ئەمەس.

كوڭلى قاتتىقتۇر ياماننىڭ مەرىپەت قىلباس ئەسەر،
ياخشىغە قىلساڭ نەسەبەت كوڭلىدە ئىنكار ئەمەس.

ياخشىلارنىڭ مەرىپەت ھەم تەربىيەت ئەخلاقى بار،
قەلىمىلەر ھەر ئىشنى خالىسى كوڭلىدە مەككار ئەمەس.

ئەسلى بەدخۇلقۇق ياماننىڭ تەنگە ئورناشقان قېنى،
قانچە قىلساڭ ياخشىلىق سەن بەلكى مىننەتدار ئەمەس.

ھەر ياماننىڭ كوڭلى قىشتۇر، ياز كۈنى بولماس ئىسسىق،
كوكلىتەلمەس ھىچ كىيىنى، تەسىرى باھار ئەمەس.

ياخشىلارنىڭ كوڭلى يازدۇر، قىشتىمۇ بولسا سوغۇق،
قۇرىماس ھىچبىر كىيا، ئاپەتكە كوك دۇچار ئەمەس.

ياخشىلارنىڭ كوڭلى ساپدۇر ھىچ قاچان كەلمەس زىيان،
زاھىرى سالقىن كورۇنسە قەلبىدە ئەپپار ئەمەس.

قاي يامانلار زاھىرى ئىنسانغە دوس كورۇنسىمۇ،
ھەر قاچان كوڭلى زەھەر، مەھبۇبقا ئۇ دىلدار ئەمەس.

ياخشىلارنى ئاختۇرۇپسەن ياخشىنىڭ سوھبىتىنى تاپ،
ياخشىنىڭ ئىلمى سوزى ھەرگىز ساڭا بىكار ئەمەس.

پەرق قىلغىلى ئى ئوغۇل ياخشى بىلەن ياماننى سەن،
ياخشىلاردىن يەتسە ئازار ھىچ كىشى بىزار ئەمەس.

بىل ياماننىڭ كوڭلى تاشتۇر، تاشنى سۇت يۇمشاتىمىدى،
شور زىمىندىن يانتاق ئۇندى، لايىقى گۈلزار ئەمەس.

ياخشىلارنىڭ مەنپەئەت بىرلە مۇرۇۋەت ئادىتى،
شەخسىيەت، نەپسانىيەتتە نەئى ئۇچۇن ئاۋارە ئەمەس.

يامانچۇ؟ بىلسەڭ ئۇنىڭ قىلغان ئىشى نەپسانىيەت،
مەرىپەتتىن بەھرى ئالماس دىل كوزى بىدار ئەمەس.

يۇقىمىدى نۇھنىڭ دۇئاسى ئۇ يامان ئوغلى ئۇچۇن،
قارا دىل گۇمرا تاۋانلار ياخشىلەرگە يار ئەمەس.

ئى خۇدايا، سەن يامانغا بىللە ھەمرا قىلمىغىل،
سوھبىتى ناتەھلىلەردىن ھىچ يامان دىشۋار ئەمەس.

× × ×

ھەر كىشىگە دوست بۇلارسەن، سەن ئۇنىڭ ھالىغا باق،
تىل بىلەن دىلى باراھەر بولسا بولغىل ئىتتىپاق.

ساڭا دوست دەپ دۇشمىنىڭگە بولسا مايىل ھەر كىشى،
دوست ئەمەس ئۇنداق كىشى ئايرىل ئۇنىڭدىن سەن يىراق.

ئىشنى باقساڭ ئىشت سېنىڭ دۇشمەنلىرىڭگە ئەل ئەمەس،
ئىتتىپاق ئىخلاسى يوق دوستتىن بۇرادەر كەت نېراق.

گەر بېشىڭغا كەلسە غۇربەت قايسى بىردەۋراندا بىل،
دوستى سادىق ئىستىگەي يىغلاپ ساڭا تەڭسە تاياق.

ئاش، نېنىڭگە، ھورمىتىڭگە دوست بولۇر ئالدامچىلار،
بىر ئەلەم كەلسە ساڭا سۇ ئىچكىشى بەرمەس تاۋاق.

دەرت - ئەلەم كەلگەندە قاچقان ساختىپەز يالغانچى دوست،
كەلسە قاشىغىغە ئىشەنمە ئىشت ئۇنىڭدىن ياخشىراق.

بولسا دوست راھەتتە بىمالە، جاپاغىمۇ تەڭ شىرىك،
بۇ ۋاپاردار دوستقا سەن جانىڭ بىلەن باغرىڭنى قاق.

ھەر كىشىنىڭ سۆزىگە باقسىن، كورۇپ دوستۇم دىيە،
بولمىسا تەمكىن ئۇنىڭدا دوست ئەمەس تەنتەك، شاللاق.

بەزى گۈل بار زەپ چىرايلىق ھوسنى رەڭگارەڭ كۈزەل،
كۈلى چىرايلىق ئەنئىيۇنمۇ تارقىتار زەھەر پۇراق.

بەزى دوست بار بەك چىرايلىق سوزلەپ ساڭا دام قويار،
ھېلىگەر شەيتان بۇزۇقتۇر سۈرىتى ئادەم سىپاق.

بەزىلەر دوستىمەن دىيۇر بارساڭ ئۇنىڭ كۈز رەڭىگە،
باشلار يامان يولغا سېنى، توساڭ ئەبەت ساقلار نېپاق.

بەزىلەر دوستلۇق قىلۇر قىلساڭ ئۇنى ھورمەتتە سەن،
بىر ئەغىز ساقىن سوزۇڭگە ئاغرىنىپ تۇرتەر ئاپاق.

دوست دىگەن بولسا باراۋەر يەتسە دوستلار ھالىگە،
بەزى خوشلۇق بەزى غەملىك سوزىگە سېلىپ قۇلاق.

كىم باراۋەردۇر ۋاپادارلىقتا دوست جاندىچە بىل،
ئايىما جاننى سەن ئۇنىڭدىن ئوتسە دوستلۇقتىن سىناق.

يارىماس دوستلۇققا ھەر دەم كىم ھاماقەت، پەھىمىمىز،
دوستىغا ياردەم كېرەك، پەرۋايى يوق، تويىسا قوساق.

كىم ئېيىق ئاسراپ ئويىدە ساقلىسا گوش، ياغ بىلەن،
ئۇ ئېيىق نەپسى ئۈچۈن ئاخىر ئۇنى قويمايدۇ ساق.

سەن بۇ خىل نامەرتلىدىن دوستلۇقنى ھەرگىز كوزلىمە،
بارمۇ ۋىجدان، يوق ئۇنىڭدا كۆڭلىدە مىڭ خىل چاتاق.

ياخشى دوست كىم، ساختا دوست كىم، مەرھۇسەيمىن تەشۋىر ئېتىپ،
يازدىم مۇنى مەن ئەمەلىيەت دەرسىدىن ئېلىپ ساۋاق.

X X X

ئايا پەرزەنتلىرىم ئومرۇڭ بۇدۇنىدا ھازار ئولسۇن،
سېنىڭ دۇشمەن - رەقىبلىرىڭ تامامى خارىزار ئولسۇن.

پەلەكتىن بەختى ئىقبالىڭ بەلەند بولسۇن سېنىڭ ھالىڭ،
كۆزەل مەنۋادا ئەھۋالىڭ ھاياتىڭ بەختىيار ئولسۇن.

سېنىڭ يازغان خېتىڭ كورۇپ يۈرەك باغرىم سىراپ بولدى،
ئەزەل بۇ خەيرىغاھ مېھرىڭ ئۈزەڭگە ئېيتىغاھ ئولسۇن.

قاچان كەلسەڭكى يادىغا، سۇنۇق روھلۇق خىيالىغا،
كېلۇر خۇش بويى دىساغىغە گۈلىستانلىق باھار ئولسۇن.

ئىبەرتسەڭ ياد ئېتىپ مەكتۇپ كۆڭۈلدە ئويلىغان مەتاۋۇپ،
خېتىڭ قەلبىڭگە بەك مەرغۇپ، يۈرەڭگىگە تۇمار ئولسۇن.

سېنى ئويلاپ يېتىپ ئۇخلاپ، سېنىڭ يادىڭدا مەن يىغلاپ،
چۈشۈمدە قاش قارا كۆزۈڭ سەھەرلەردە خۇمار ئولسۇن.

ئاياپەرزەنت يولۇڭ ئاقتۇر، يۈردەڭ ساغلام تېنىڭ ساقىتۇر،
سوزۇڭ باغرىمغا چاقماقتۇر غېرىپ باشم نىسار ئولسۇن.

سېنىڭ يۈزۈڭنى بىر كورسەم، كورۇپ رەسىمىڭنى مەن كويسەم،
جۇدالىق دەردىدە مەن ئولسەم غېرىپ قەبىرەم مازار ئولسۇن.

دىلىم مەئىيۇس يىراقىڭدىن، كۆڭۈل قاخشار يىراقىڭدىن،
بولۇپ كەيمىپ ئوشاقىڭدىن، ھاياتىم ئاشكار ئولسۇن.

سېنىڭ جىسمىڭدە غەملىك ياش، ئاقار كوزۇڭدە دەريا ياش،
بالام ئەھەد ساڭا يولداش، خۇدايىم ئاڭا يار ئولسۇن.

بالام دىلىنۇرۇ خالىدەم، خالىمۇرات، ئارىسلان نەۋرەم،
پۈتۈن ئەۋلادقا بۇ ياردەم سىلەرگە يادىكار ئولسۇن.

توشۇپ ئومرۇم ئاخىرلاشقان، قاماقتا مەن غېرىپلاشقان،
تېنىم ئاجىز زەئىپلاشقان نەمەندە بىر مادار ئولسۇن.

يېزىپ ھالىمنى سەن لىۋىياڭ ئوقۇپ خېتىمنى سەن كورسەڭ،
مېنىڭ دەردىمنى سەن بىلسەڭ، غېرىبىڭ نالە زار ئولسۇن.

تۇرار جاينىڭ ئۇزۇن مەنزىل ساڭا يىغلايدۇ سۇنغان دىل،
بېرىپ سوزلەشكە يوقتۇر تىل نەمەندە ئىختىيار ئولسۇن.

پىراق دەردىڭگە يوق مەلەم، دىلىمغا ئەسلا يوق مەھرەم،
ئىسىم ھۈسۈپىم ساڭا ھەمدەم قەلەم ئاتلىق نىكار ئولسۇن.

× × ×

ئىككى يۈز بولما ئوغۇل بىر يولغا سەن كوزۇڭنى ئاچ،
ئىككى خىل بولغان كىشى ئىنسان ئەمەس ھاياۋان مىزاچ.

تورۇلۇپ دۇنياغا كەلدىك ھەق ئۈچۈن قويۇشل قەدەم،
ھەق دىگەن دۇنيادا ئوتكۈر ھەق ئوزى نۇرلۇق سراج. ①

قولغا كەلمەس بۇ ھەقىقەت ئىككى يۈزلىك لالەغا،
ئىككى يۈز بولغان مۇناپىق ھىچ قاچان تاپماس راۋاج.

بىر ئىرادە بىر نىيەت ئىنسانغا خىسلەت، مەرتىۋە،
شۈھرىتى تارىخقا زىننەت ئالى جاناپلىق كەيدى تاج.

كىمدە بولسا ئىككى يۈزلۈك دەۋرىنىڭ شەرمەندىسى،
قايسى بىر دەۋراندا بولسا دەربەدەر خارلىقتا ئاچ.

ئاقىل ئولساڭ ئەي ئوغۇل سەن بىر نىيەت، ۋىجدانلىق بول،
خەلق ساخا قىلغاي ئەقىدە سەن ئۈچۈن ئول ئالتۇن تاج.

ئىككى تىللىق، ئىككى يۈزلۈكلەردە يوق ۋىجدان پەقەت،
ھەق بىلەن ناھەقى پەرقسىز ئايرىماس ئۇ ئەلى كاج.

ئىككى يۈزلۈك، ئويلىغان مەقسەتكە ھەرگىز يەتمەي،
ھىچكىشى قىلماس ئىشەنچى «ئول ئۇنىڭدىن» - دەيدۇ، - قاج».

كىمكى قوغلاز جۈپ كىيىكنى بىرمۇ قولغا كەلمىگەي،
ھاسراپ قوغلاپ يېتەلمەي يولدا يوق ئىچسە ئۇماچ.

ئەي ئوغۇل ئەيتاي ساخا ھەق يولنى سەن تاپاي دېسەڭ،
بىرنى تۇت ئىخلاس بىلەن قىل ھەممە دەردىگە ئىلاج.

ئىككى يۈزلۈك بولسا ھەرگىم سولتى زور تۈلكىدەك،
ئاقىبەت قايقازغا چۈشكەي سەكرەسە سەكسەن غۇلاج.

ئىككى يۈزلۈك قوللىنىپسەن توپىلاڭ ھەرقانچە مال،
ئول ھەقىقەت ئالدىدا مالنىڭ تۈگىپ ھەم قالدى باج.

① سراج - بۇ يەردە ئاپتور «سراج» مەنىسىدە ئىشلەتكەن.

بىر نىيەت، ئىرادىدە قىلسا قانائەت ھەر كىشى،
ئادەتتە، مال يوق كىشىدىن پادىشا ئالماس خىراج.

ئىككى يۈزلۈك خاھىشى قەلبىدە بولغان راي كېسەل،
راي كېسەل بولسا تېنىڭگە يوق داۋا قىلسا ئىلاج.

ئىككى يۈزلۈكتۈر كىشى ئادەتتە ئۇ بىر جا ساپال،
سىر بىلەن زىننەتلىگەن كېتەر رولى سۇنسا پۇراج.

ئىككى يۈز بولما ھەقىقەت يولىدا سەن ئىمىر ھۈسەيىن،
بىر نىيەتلىك مەئرىپەتتىن قالدۇرۇپ تەسىرنى ساج.

× × ×

ئەزەلدىن تائىبەت دوستلار قۇتۇلما غەم بالاسىدىن،
يۈرەكتىن لەختە قان ئاققان ھايات كۈلپەت جاپاسىدىن.

جاھانغا كەلدىم مەن شۇ ئان كۈدەك تۇرۇپ يېتىم بولدۇم،
داۋام مەن قايغۇلۇق ھالدا، يېتىپ دەۋران جاپاسىدىن.

يېتىم توت ياشقا يەتمەيلا ئانامدىن مەن يېتىم قالدىم،
ئاتام قاشما مەن سىغماي كۈرەلمەي مېھر ۋاپاسىدىن.

يېتىملىك بىللە مەن ئۈستۈم غېرىپ مەزلۇم مومام قىشما،
ئوقۇپ مەكتەپتە توققۇز يىل ئىلىم دەرس ساۋادىدىن.

ئوقۇش مەكتەپ داۋامىدا مومام مەرھۇم ۋاپات بولدى،
يېتىملىكتە يېتىم قاتتى ئۈگەي ئازار ساداسىدىن.

ئاتام بىلمەيدۇ ھالىمنى يېتىملىكتىن سوئالمنى،
تۇرۇشقا بولمىدى ئىمكان تولا دەرت خىلاپىدىن.

كېتىشكە مەن پانا ئىزلەپ، تۇرۇشقا مەن ماكان كۈزلەپ،
غەربلىقتىن بايان سۈزلەپ پانا ئالدىم شەيخ خانقاسىدىن.

غېرىپلەرگە پانا بولغان، ئىلىم، ئەخلاق بىلەن تولغان،
پىرىم بولدى كىرىدىن قاچقان مۇئەللىم پىشمۇاسىدىن.

ئوقۇپ ئەخلاق، دىن دەرىستىن، ساۋاق ئالدىم مۇدەرستىن،
چىقىپ خىزمەتنىڭ ئەھدىسىدىن، پىرىمنىڭ ئالدىم دۇئاسىدىن.

قىلىپ خىزمەتتە كەمتەرلىك، تۈۋەنلىك بىرلە دىلبەرلىك،
بولۇپ قالدىم شۇنىڭ ئۈچۈن شەرىئەت مۇختىداسىدىن.

شۇ دەۋراننىڭ تەقەززاسى، قىلىپ قازىخانا ئەزاسى،
ماڭا ئاخۇنلار نارازى، تەكەببۇرلۇق ھاۋاسىدىن،

مېنىڭ ئۈستۈمدە ئون ئاخۇن، ئۇلارنىڭ ئىلىكىدە قانۇن،
ئۇلار ئالدىدا مەن زەبۇن كىچىكلىك بىناۋاسىدىن.

بۇ ئاخۇن ھەر بىرى بولغان ھۇجۇدى نەپىس بىلەن تولغان،
بېرىپ تۇرسام ئامان تۇرغان مۇت - كىمخاپ كۇلاسىدىن.

يەنە يامۇلدا بەگ، تۇنجى، قارا، رىشۋە، ئىش ئوڭچى،
قىلىپ تەھدىت ماڭا شۇنچى، لىگەن داسقان تاماسىدىن.

بۇلارنىڭ كەينىدىن بىرچاڭ، تېخى سۇنچاڭ بىلەن كوچاڭ،
قاپاق تۇرتەر يوغان جۇچاڭ ئېلىشىنىڭ مۇددىئاسىدىن.

بالاخور ئاقساقال شائىزۇڭ، تاماخور مۇستەبىت لوزۇڭ،
قويۇپ ئالدىغا مەن تاشزۇڭ، ساماۋەرنىڭ پولۇسىدىن.

يۇقارقى مۇستەبىتلەردىن ھەممىشەم دەككە دەشەنەلەر،
توقۇپ ھەزىئاخزا بەدىناملار مالاھەت ئىختىراسىدىن.

شۇ دەۋرانلاردا زالىم شىڭ ھوكۇم سۈرگەن ئىدى قانلىق،
زۇلۇم ھوكىمدە بار جانلىق، بالا - ئاپەت قازاسىدىن.

قىلىپ توھمەت ماڭا كوچاڭ، يامان دەپ بولدى بوچاڭ،
سېلىپ زەنجىر قاماپ سوچاڭ زۇلۇم توھمەت سىياسىدىن.

شۇ ئەزگىلدە ئاتام بىلەن قاتارمۇ ھەم تاغام بىلەن،
بۇ ئەۋلاد يەتتە جان بىلەن يوقالدى زىندان بىناستىدىن.

جۇدا بولدۇم ئاتامدىن مەن يەنە ئەۋلاد قېزىنداشتىن،
يۈرەكتىن لەختە قان كەلدى بىھىر بولغان ياراسىدىن.

يېتىپ ئۈچ يىل قاراخۇدا، زىندان ئىچرە مەن يالغۇز،
تولا يىغلاپ خۇدايمغا نىجات تاپتىم ئازاسىدىن.

قۇتۇلسام مەن بۇ زالىمدىن يەنە بولدى مۇستەبىت پەيدا،
جاھانغا تولدى ھىك ئاپەت مۇنىڭ شوھرەت ساداسىدىن.

بالاخور ئاقساقال بايلار، ھوقۇقلۇق بولدى يىل ئايىلار،
بولۇپ ئول مۇستەبىتلارنىڭ يولەنچۈك پىشۋاسىدىن.

گومىنداڭدىن سىقىلىدىم مەن، بالاخوردىن قىلىدىم مەن،
ھەقىقەتكە ئېسىلىدىم مەن، يامانلار غەۋغاسىدىن.

يامانلارغا يىلىنىدىم، خۇشامەتكە سېتىلىدىم،
مۇستەبىتلەرگە قېتىلىدىم، يۈرەك ۋىجدان ساپاسىدىن.

بالاخورلارنى قىلدى باش سەنئەتچى دەپ بىر قالاق تەشكىل،
بالاخۇر ئەزدى پۇخرانى تەشكىلنىڭ ئىنداسىدىن.

بۇ تەشكىلگە رىياسەتلىك، قىلىشقا يوق پاراسەتلىك،
مۇستەبىتلەرگە پاراغەتلىك، ئالۇر ئالتۇن پاراسىدىن.

قاتالدىم ئالتە ئاي ناھەق، مۇنى سۈرۈپ مايدۇ ھىچكىم ھەق،
«بوي ئەگمەيسەن، — دىدى، — تەبلىخ» دىگەن زۇلمەت جاپاسىدىن.

قاماپ ئالتە ئاي مۇ زىنداندا، خەلق ئارازى ۋىجداندا،
تەلپ قەل مېنى مەيداندا تەلپلىك ئىلتىجاسىدىن.

قاماقتا زەڭگىن روھىمدىن، ئاھاشقان پاك روھىمدىن،
كىشىلىك ئابىرۇيىمدىن، كېتىپ ھايات ناماسىدىن.

ئېلىپ تاشلاپ ۋەزىپەمدىن، قىلىپ مەھرۇم ئىسىۋەمدىن،
تېنىم كويدى ئەلەم غەمدىن، كۆمىنداك دىل ئازاسىدىن.

ۋەتەن، خەلقىم تەلەپ قويدى، «مېنى ئازات قىلىش» دىدى
دېۋى ئەگمىدى نىچۈن» دىدى، دىلى زۇلمەت قاراسىدىن.

تىكىلدى كويچىلىك ئامما، سۇنۇپ ئەل ئىلتىماسنامە،
قارا كۆڭلى بولۇپ سامە، نىجات تاپتىم ئەل ئىلتىماسىدىن.

يوغان سەللە مۇناپىقلار، مۇستەبەت يولغا سادىقلار،
دىلى شەيتانغا لايىقلار، دىلىم مەيۋىس ناسازاسىدىن.

مېنىڭ ھالىم بۇ خىل ئوتتى، مۇناپىقلارنى يەر يۇتتى،
ئاخىر دەمدە قىساق تۇتتى، يەگەن ناھەق پاراسىدىن.

بەگ، ئاخۇن ئاتانغانلار، ھەقىقەتنى ئۇنۇتقانلار،
ئىلىمنى پۇلغا ساتقانلار دىدى: «جاھالەت پەتۋاسىدىن»

شۇ مەزگىللەردە «فايۋەن» دەپ، ئادالەتتە مۇئەييەن دەپ،
سوراش دەئۋانى جەزمەن دەپ، خىيانەتنىڭ ئاساسىدىن.

بۇ فايۋەن پۇل تېپىش يولىنى قىلىپ ئالغان زۇلۇك پۇلىنى،
سۇنۇپ پارغا شۇم قولىنى، ئېلىپ خاھىدەن تاۋاسىدىن.

ھەممە ئىش پۇل بىلەن بولغان، ئەمەلدارلىق پارا بىلەن تولغان،
ھەقىقەت كومۇلۇپ قالغان، كۆمۈش، ئالتۇن تىللاسىدىن.

شۇ دەۋراندە ئېزىلدىم مەن، يامان نامدا ئېزىلدىم مەن،
قاماشقا يېزىلدىم مەن خەلىپە، موللىنىڭ ئىغۋاسىدىن.

تولا توھمەت مالا مەتتىن قۇتۇلماي ئوتتى بۇ ئومۇم،
ئەلەم تىغى بىلەن سۇنغان، دىلىم ئاپماي داۋاسىدىن.

ھەقىقەتسىز زامانلاردا، ھوقۇق پۇلدار يامانلاردا،
بولۇپ مەنسەپ چاپانلاردا، ئۇ دەۋراننىڭ ھاۋاسىدىن.

پارا غورلۇق مۇقىلاشتى، خەلق ھالى قالاڭلاشتى،

مۇستەبىتلىكىمۇ ئاپاقلاشتى گومىنداڭ ئاساسىدىن.

بۇ تارىخ ھىجرى مىڭ ئۈچۈز، يەنە يەتمىش تولۇپ تونۇز

سەپەر ئېيى توشۇپ ئوتتۇز گومىنداڭ كۆم جازاسىدىن.

X X X

ئى دوستۇم دىلەپ ئىشقىڭدا كويۇپ،

ئاھ ئۇرۇپ قانلار يۇتسام مەيلىمۇ؟

يولۇڭدا ۋەيران، سەرگەردان بولۇپ،

ھىجران پىراتىڭ تۇتسا مەيلىمۇ؟

پەرھاتتەك داھىم تىنماي ئاھ ئۇرۇپ،

كۈلدەك چىرايم سۇلسا مەيلىمۇ؟

ئىشقىڭ ئوتى دەم يانار كۆكرەكتە،

ئورتىنىپ جىسىم كويىمە مەيلىمۇ؟

يادىڭ دىلىمدا ئەقلىم بىقارار،

مۇز تەر ھالىمغا كۈلسەڭ مەيلىمۇ؟

ئى نازۇك دىلەپ سورىباي ھالىمى،

بىر رەھىمە قىلماي يۈرسەڭ مەيلىمۇ؟

رەھىمە يىلىمەكلىك ئىنساننىڭ ئىشى،

رەھىمىنى كورمەي ئولسەم مەيلىمۇ؟

بىر سائەت ۋەسلىك بولسا مۇيەسسەر،

ئاندىن جاھاندىن كەتسەم مەيلىمۇ؟

ئى باغرى قاتتىق ئەجەپ يوق رەھىمىڭ،

مۇنداق جاپالار سالماڭ مەيلىمۇ؟

كورسەتمەي ۋەسلىڭ يىغلىتىپ مېنى،

ئوتنىڭ ئىچىدە قوياڭ مەيلىمۇ؟

X X X

پەيزىنۋاتلىق غېرىپ كەمبەغەل گاس كېپەكنىڭ ئوز ئاجىزلىغىدىن

شىكايەت قىلىپ، ھاكىم توختى مانجۇغا سۇنغان ئەرز نامەسى

ئەرز نامە

پەيزىنۋاتتا ئولتۇرادۇر توختى باتۇردەك تورە،

قىلغىنى خاندېنىمۇ ئارتۇق تەھرىمانلىقتا تورە.

خاننىغۇ بېيجىڭدا دەيمىز، خەلپەنى رۇمدا دەپ،
نەمە پايدا خەلققە ئۇندىن سورىمىسا ھالەكەت دەپ.

توختى باتۇر ھاكىمىگە كاس كېپەكنىڭ ئەرزى بار،
ئەدلى بىرلە سورىسلەر كىم كاس كېپەكنىڭ دەردى بار.

ھۇزۇرۇڭغا مەن كېلىپمەن ئەرزى ھالىم ئىيتقىلى،
پادىشاھم تەكشۈرۈپ دەردىمنى سەن بىلگىل قېنى.

بارچە ئەلنىڭ ئوسۇمدا لىقىمۇ - لىقتۇر تىزدا سۇ،
كاس كېپەكنىڭ سۇ تۇتالماي بولدى پوستەك يېرى شو.

تېرىيالماي تۇتمىدىم ئالۋاڭغا بەردىم بېرىنى،
تاپقان ئاشنى ساڭغا توكتۇم باللا يەيدۇ چېرىنى.

بارچە ئەل بۇغداي تېرىپ قارنى توق ئوبدان يىدى،
كاس كېپەكنىڭ قوسىغا ئاچ چۈچكۈن قوناق يوبدان يىدى.

قارا يەرنى ئوسا قىلدىم چاچقىنى يوقتۇر ئۇرۇق،
كاس قۇلۇڭ ئوردانغا كەلدى يانمىسۇن ھەرگىز قۇرۇق.

ئەرتە كەتمەن ئۆيى تاپسام يوق ئىكەن بۇقۇسى،
چىش بىلەن تاپسام بۇقۇسى كەتتى يەرنىڭ ئوسى.

ئوسا كەتكەن يەرنى ھەيدەپ سۇندى قوشلۇقتا چىشى،
ئۇرۇق ئۆي قوشقا ماڭالماي ئۇزدى كەچكۈن تىركىشى.

ئۇرۇق ئۆي بىرلە سۇنۇق چىش يۇمشىمايدۇ چالمىلىق،
يەر بېشىدا بىر دەرەخ يوق پاتىمچۇقلۇق سالمىلىق.

ئاش - ئۇماچ پىشۇرغىلى يوقتۇر بىساتىمدا ئوتۇن،
بەش قىزىم يانتاق چېپىپ، چاۋا تىرەر دوڭغاق خوتۇن.

ئىلتىپاتىڭدىن ئۈمىت بىرلە كېلىپ قىلىدىم دۇئا،
قىل تەرەھھۇم قەھرىمانىم سەن ئېرۇر سەن باش پانا.

① مۇبارەك

بىزدىن سالام جەنچىلەر خۇش تەلىتىشكە مۇبارەك،
قەلبىڭدە قەھرىمانلىق شىجائىتىڭ مۇبارەك.

سۇزىلەر ۋەتەنگە پەرزەند تۇپراغىمىزدا كۆلدەك،
كۆكۈلدە مېھرىبانلىق خۇش مېھنىتىڭ مۇبارەك.

سۇزىلەر ۋەتەن باتۇرى خەلق جانغا كاپالەت،
دۈشمەنگە پەھلىۋانلىق جاسارىتىڭ مۇبارەك.

كومپارتىيە تەربىيەت قىلغان سىلەرگە ھەردەم،
سوتسىيالىستىك روھلۇق قىياپىتىڭ مۇبارەك.

ھەربىي لىباسىنى كەيگەن، ئالتۇن پاكۇنىنى تاقىغان،
دۈشمەنگە مىسلى تاغدەك زور ھەيۋىتىڭ مۇبارەك.

ھورلۇك يولىدا سىزىلەر جاپانى كۆزگە ئىلماي،
مېھنەتكە ھىچ يىغىلمەس چوڭ غەيرىتىڭ مۇبارەك.

سالام بىلەن سىلەردىن ئۈمىت كۈتەر كۆپچىلىك،
ۋەتەنگە پاسىبانلىق بۇ جۇرئىتىڭ مۇبارەك.

بەش يۇلتۇزلۇق بايراقنى ئۈستۈن قىلىش ۋەزىپەڭ،
دولەتكە چىن ئىشەنگەن ئىتائىتىڭ مۇبارەك.

ۋەتەن ساتقۇچ گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ۋەھشىدەك،
خەلق ئەسكىرى مېھرىبان سالاپىتىڭ مۇبارەك.

مۇندىن كېيىن ھەرزامان ھەربىي ھۈنەر ئۆگىنىش،
خىزمەتلىرىڭ ئۇتۇقلۇق پەزىلىتىڭ مۇبارەك.

ئەخلاقىڭدىن بۇ يۇرتتا تەسىرلەنسۇن ئەر - ئايال،
ھەممە بىردەك ئىشەندى، ئىناۋىتىڭ مۇبارەك.

① بۇ شېئىر 'قەشقەر گېزىتى' نىڭ 1957 - يىلى 5 - نۆۋرالى سانىدىن ئېلىندى.

زەمەن ئۈچۈن كىم قۇربان ياكى مەيۈپ كىم بولغان،
تارىخ سەھىپىسىدە بىل زەمىننىڭ ھەم مۇبارەك.

ياشلارنىڭ ئىختىيارى، ئەسكەز بولۇش خىيالى،
قىزغىن كۆڭۈلدە ھالى، پاراستىڭ مۇبارەك.

ھال سورىغىلى بىز كەلدۇق، سالام يولداش سىلەرگە،
خەلق ئەسكىرى باھادىر بۇ ھورمىتىڭ مۇبارەك.

1957 - يىلى فېۋرال.

پەرزەندى ئەۋلادىغا ۋەسىيەت ①

ئىشىم پەرزەنت ساڭا ئېيتاي مېنىڭ بۇ نالە زارىمى،
غەربىلىق مەنزىلىدە ھەم بىقۇرۇلۇق يىرق - باردىمى.

پۈتۈن ئومۇم ھاياتىمدا، ئىلىم كەسپى ساۋادىمدا،
يېزىش ئىشىق ھىسسىياتىمدا بىلىم بىلگەن گۇناردىمى.

قامالغان تۈرمە ۋادىدە، داۋام ئەمگەكتۈر يادىدا،
ئاقارغان ئىچ - ساقالدا يوقالغان ئېتىۋاردىمى.

رەقىبىلەر پىتىنە غەۋغاسى، جىنايەتچى قىلىپ ئاسى،
كېسىپ ھىج يوقتۇر ئاساسى بوغۇپ ئەركىن ئىختىيارىمى.

يامانلىق يازدى نامىغا، خاتالىق تولدى شاندىغا،
ئېسىپ ئېلاننى بوينۇمغا گۇناھكارلىق تۇمارىمى.

بازار كۆنەنە باغلانغان، سازايى كوچا ئايلانغان،
جازا دەشتىگە پالانغان، بۇ يەڭلىغ خارۇ زارىمى.

قىزىق قۇماۋۇق باياۋاندا، قىلىپ ئەمگەك زەمىستاندا،
يېتىپ ئوچۇق، شۇبىرغاندا، كومۇلگەن دوۋە قارىمى.

① ئاپتور بۇ شېئىرلىرىنى تۈرمەدا توت كىشىك كۆرۈۋەنلىك زورداۋانلىغىغا تارشى تۇرۇپ يازغان.

قېزىلىق بىلەن بىچارە، كۇناھكارلىقىدا ئاۋارە،
غەمۇ ھەسرەتتە دىلپارە، تاپالمىي ھىجىر چارەمنى.

قەدەم باسام مەئىيۇپلۇقتا، كېچە - كۈندۈز غېرىپىلىقتا
جەننايەتچى ئىپتىلىقتا، زەئىپلەشكەن مادارىمنى.

كېچە - كۈندۈزدە ياد ئەتمەك، شۇنۇق روھىمنى شات ئەتمەك
سەھەر ئاللاغا داد ئەتمەك پىغانلىق ئىنتىزارىمنى.

ھەمىشە مەن دۇئا بىرلەن، تەلەپ ھەم ئىلتىجا بىرلەن
رىزالىق، خەيرىشاھ بىرلەن سىلەردەك يادىكارىمنى.

يېشىم يەتمىش تولۇپ سالم، قاماقتا بىقۇرۇ ھالىم
ۋاپات بولسكى ئايالىم، رەپىقن روزىكارىمنى.

ھاياتىغىم ۋاپادارلىق، ۋاپاتىغىم خەرىتدارلىق،
دىلىمغىم مېھرى دىلدارلىق كۆڭۈلدە گۈل باھارىمنى.

تامام ئەۋلادى پەرزەندىم، يۈرەك باغرىم، جىگەر بەندىم
ئالمان قىسۇن خۇدا، ۋەندىم، بالام سىز بەختىيارىمنى.

سىلەرنى ئويلىسام ھەر كۈن كوزۇمدە ئۇيقۇ يوق بىر تۇن،
يۈرەك پارە ئەمەس پۈتۈن سېغىنغان دىل خۇمارىمنى.

قاچان كەلسەك زىيارەتكە، مېنى يوقلاش بىشارەتكە،
بېسىپ مەلەم جاراھەتكە تۈزەتسەك غەم غۇبارىمنى.

كېچە - كۈندۈز ئاقار ياشىم غەمۇ ھەسرەت بىلە باشىم،
تولۇق سىڭمەس يىگەن ئاشىم، بېرىپ كورسەم دىنيارىمنى.

ۋەتەن كاشتغەردە ئاستانىم، دىيارىم باغۇ - بوستانىم،
يېزىپ دەرد بىرلە داستانىم، ئەلەملىك ئەشئارىمنى.

قاماقتا يىلنى ئوتكۈزدۈم، قېزىپسەن پەھىمدىن ئازدىم،
ئېلىش ئەپسۇسكە خەت يازدىم مېنىڭ مۇددەت قارازىمنى.

بالام قۇددۇس بىلەن قۇتلۇق، دىلىمدە مەھرى بەك ئوتتۇق،
ئىنايەت، ئەسقىرىم مۇتلۇق، بۇلاردەك ئىز باھارەمنى.

بالام قارىيە، ماريە، كىچىك دىلبەرمۇ رازىيە،
دۇئايم. دىلدە زارىيە، بۇ ئەۋلاد ئىپتىخارەمنى.

يەنە دىلنۇرۇمۇ خالىدەم، مۇساپىرلىقتا پاتىمەم،
بولۇر ئەۋلادغە. بۇ ھەمدەم، شەپى قىپ پەرۋەردىگارەمنى.

ئۆمىدىم ھەرقاچان سىزدىن، تەلەپتە ياش ئاقار كۆزدىن،
ھاياتم كەتسە تىل سوزدىن، ۋەسىيەت بۇ يازارەمنى.

ۋەسىيەتلەرنى پەھىم ئەتكىل، غەرىپ ھالىغە رەھىم ئەتكىل.
بايام يانغە دەپنە ئەتكىل، غەرىپ قەبرى مازارەمنى.

ۋاپات بولنام جاھاندىن مەن مېنىڭ روھىم قىلىڭ خۇرسەن،
غەرىبىم — دەپ يىغلىڭىز پەرزەن مېنىڭ ماتەم ھازارەمنى.

ئەلەملىك قىلىڭاھىم دەپ، دۇئا گۇي خەيزىخاھىم دەپ،
چاچاغا مۇپتىلاھىم دەپ، مېنىڭ كورگەن ئازارەمنى.

ئۇتپاندا بولسا ھايات دەۋرەم، تۇتۇك تاۋۇتىنى تون نەۋرەم،
يېزىڭ ئەۋھە غەرىپ قەبرىم، دەرتلىك بۇ شىئارەمنى.

ئاتالغان ئەھلى ئىمان دەپ، سانالدىم جىن - شەيتان دەپ،
قامالدىم ادەبى ۋىجدان دەپ، ئەقىدە ئىقتىدارەمنى.

دىلىمدە ئىشقى مەتلۇبۇم، يېزىشقا ئەسلى مەقۇدۇم،
كۆڭۈل سۈيگەن بۇ مەھبۇبۇم، قەلەم ئاتلىق نىگارەمنى.

ۋەتەن ئەھلىگە رەھىمەت دەپ، بۇلار بولسۇن سالامەت دەپ،
خۇدايىمغە ئامانەت دەپ، تامامى دوست - يارىمى.

يېتىم ئاجىز رىزا قارى، تىلاۋەتنى قىلىڭ يارى،
ئىسلىرىدىن مەن بولۇپ رازى، پانا قىلدىم ھەق پارەمنى.

ۋاپات بولسام مۇسبەتتە، ئوقۇپ ئۇخلاڭ نەسبەتتە،
يېزىپ قويدۇم ۋەسىيەتتە، جەمى شىمرىن زابانىمنى.

ئەلەملىك مەن بۇدۇنيادا، دىلىمۇ سەبرە ئەئلادا،
يېزىپ تەقدىر نەسەنئادا، مېنىڭ ئۇنداق بولارەنى.

ئىمىر ھۇسۇيۇن ئولپەت، قەلەم يازدىم دىلىمدىن دەرت،
پەلەكتىن كەلگەن غەم ھەسرەت، يۈرەكتىن ئاھۇ زارىمنى.

پەرزەندىمگە سالام

ئېزىز پەرزەنتلىرىم ئاڭلاڭ غەرىپلىق بۇ سالامىنى،
كېچە - كۈندۈزدە ياد ئەتكەن پىغانلىق دەردى ھالىمنى.

كۈناھكارلىق سەۋەپ بىرلە قىلىپمەن ئۇشۇ ئەھۋالدا،
ئۈمىدىم كۆپ مېنىڭ ئەسلەپ، سىلەرنى ئويلىغان ھالدا.

ئوزەمنىڭ دەردى بىر ھەسسە، سىلەرچۈن يەيمەن غەم - غۇسسە،
بايان قىلسام بۇ دەردىمنى بولۇر ماڭ داستانۇ - قىسسە.

يۈرەگىمنى ھەمىشەم سىز ئۈچۈن ھەسرەتتە داغلايمەن،
كۈناھكارلىق ئەسەر قىلغاج كېچە، تۈنلەردە يىغلايمەن.

ئاناڭ مەرھۇم ھايات بولسا مېنىڭ ھالىغە يىغلايتتى،
نەھالىڭ بار سېنىڭكى دەپ، غېرىپ باشىمنى سىلايتتى.

بېلىڭ پەرزەنتلىرىم سىزگە دۇئا بىرلە دېلىم يادىم،
تەلەپلىك ئىلتىجا بىرلە خۇداغە يەتسە پەريادىم.

سىلەرنى تاپشۇرۇپ قويدۇم ئۇلۇغ پەرۋەردىگارمغە،
تامام دوست ئەقىربىيىمىنى ياراتقان ھەق بارمىغە.

سالام يازدىم بالام سىزگە، جاۋابىنى سويۇتماڭلار،
ئوقۇغاندا سالامىنى دۇئا بىرلە ئۇنۇتماڭلار.

سالامنى ۋەتەن ئەھلى بۇرادەرلەرگە سەن يەتكۈز،
جاۋابغا تەقەززا بوپ، قاراپ يەغلايدۇ نۇرسىز كوز.

بېشىمغا كەلدى بۇ ھالەت غېرىپلىق ئۇشۇ دەۋراند،
جۇدالىقتا پەرىشانمەن دىلىم غۇربەتتە ۋەيراندا.

ۋاپاتىم بولسا ئالدىڭدا دىگەن مەقسەتتە مەن غەم يەپ،
كېلىپ ھالىمنى سور پەرزەنت دۇئا گۇيىڭنى سەن ئىزدەپ.

ھايات ئىنسانغا دۇنيادا جۇدالىقتىن يامان ئىش يوق،
جۇدالىق كەلسە ھەركىمگە ئېنى يوقلارغە ھىچ كىشى يوق.

جۇدالىقتا غېرىپلارنى كىمى يوقلار كېلىپ ئىستە،
غېرىپ كوڭلىنى ئاد قىلغاي بالام ھالىمنى سورىغان دەپ.

جۇدالىق دەردىنى ھەرچاغ بىلۇر ۋەيرانە بولغانلار،
يېتەر كىم دەردى ھالىغە، يېتىم، بىچارە بولغانلار.

غۇربەت ناۋاسى

كەل ئى دىلبەر تاماشا قىل بۇزۇلغان خانىمانىمنى،
پەلەك غەۋغاسىدىن قونغان يۈزۈمدە چاڭ تۇمانىمنى.

غېرىپلىق غۇربىتىمدە باش - ئاياغىمغا نەزەر سالماق،
گۇناھكارلىق ئاسارەتتە ياماق سالغان چاپاننىمنى.

ئەزەلدىن تالىيم كاجدۇر، رەقىبىتىن قۇتۇلالمايمەن،
ماكانىمدىن جۇدا بولغان مۇساپىرلىق زامانىمنى.

جۇدا بولدۇم رەپىقەم ھەم پۇتۇن ئەلاۋدى پەرزەنتتىن،
بېرىپ سوزلەشكە باغلانغان مېنىڭ بۇ تىل زابانىمنى.

كوزۇپ ئوتكەن چاپالدىم پىشانەمگە يېزىلغانكىن،
بۇ كوكرەكتىكى ئوتتىن كوز ئۇ كويگەن ئۈستىخاننىمنى.

يۈرەك باغرىدا ھەسرەت كۆپ، ھەمىشە ئويلۇنادۇرمەن،
كېچە تۈنلەردە ئۇيغۇم يوق سېغىنىدىم مەن ماكانىمنى.

ۋەتەن ئەھلى قىرىنداشىم، ئاقار كۆزدىن بۇلاق ياشىم،
كۆرۈشمەككە بولۇپ تەشنا ۋەنەن دوست ئاشنايمىنى.

يېتىپ ئومۇم ئاغىرلاشقان، قاماقتا مەن غىرىپلاشقان،
ھۇجۇدۇم تەن زەئىپلاشقان بۇ ھەسرەت ئارمانىمنى.

ۋەتەن ئەۋلادى مىللەت مەن ياشاپ ئەتكەن بۇ تۇپراقتا،
ۋەتەندە دەرت - ئەلەم كۆرسەم شەرەپ دەپ تونىغانىمنى.

ئاتىم مەر ھۈسەيىن ھەرىتان، يانا كۆكرەكتە ئوت چەندىن،
سۇنۇق قەلبىمدە پاك ۋىجدان، بىلگىل بۇ نىشانىمنى.

ئىشەنچىم ھەققە كامىلدۇر، ئەزەل مەن تونۇپ يەتكەندۇر،
ئەلەم، كۈلپەت، مالاھەتكە سەبەر ئەتكەن بۇ ئىمانىمنى.

پارچە

كىم قوساقتىڭ بەندىسى بۇرسە ھاياتى قارنى توق،
قوي گوشى بىرلە ئىشەكنىڭ كۈشىن تېتىشقا پەرقى يوق،
قاغىلارغا ئۇچرىسا ئالتۇن تاۋاقتا قىم - گېزەك،
پەرقى يوقتۇر قاغىلارغا قىغدا تۇرغان توك تىزەك،
ھەر ئىشەككە يۈكلىسە ئىلمى كىتاپنى قانچىدىن،
پەرقى يوقتۇر ئۇ ئىشەككە قايتا ئارتقان گەندىدىن.

قەدرى بىلمەس ئادىمىنىڭ قولىدىن ئىچكۈنچە مەي،
ئىشت يالاغقا قۇيۇلغان قىپقىزىل قان ياخشىراق،
قەدرى بىلمەس ئادىمىنىڭ گۈل چىمەنلىك باغدىن،
دەشت باياۋان، كەڭ دالا، جانكالى، مەيدان ياخشىراق،
قەدرى بىلمەس كىبرى مەغرۇرلۇق تەمەننا ئەھلىدىن،
بىر ۋاپادار ئىشت بىلەن ئۆلپەتكە ھاياۋان ياخشىراق،
شەخسىيەت، نەپەسنىيەتلىك ئىلم بىلگەن زاتلىدىن،
بولسا كەمتەر كىبرىسىز ئەخلاقتا نادان ياخشىراق.

ھەز كۆڭۈلىنىڭ دىلغە دىلبەر تاللاپ سويگەن يارى بار،
تاغقا چۈشكەن خام قاپاقنىڭ ئۈزگە چۈشلۈك ھالى بار.

X X X

ئەگەر قىلسا دۇشمەن تاۋازۇ ساغا،
دىمە ئاقىل ئولساڭ ئۇنى بولىدۇ دوست.
ھەمىشە يىلان بىر تەبىئەتلىكتۇر،
ئۇنىڭ زەھەر تاشلىغىنى بىللە پوست.
خۇشامەت بىرلە مىكرىدە دام قويار.
ئەگەر تاپسا پۇرسەت چاقار سېنى چۈست.
قارا، ئاق، سېرىق، كۆك، ھەممىسى يىلان.
يىلانلىق پەرقى يوق، ئەمەس زەھەرى سوست.

X X X

ئازات ئۇچقان قۇغۇنەك، يېتىم بولسا ئاتادىن،
ھەم غاز ئالۇر ھەم ئۈدەك. ئۇنىڭ ئېتى يېتىمەك.
بەنتكە چۈشكەن بوز لاچىن، گۈللۈك ئىچرە بوي ئالغان،
قۇچقاچ ئالماس نە پاختەك، فىل - فىل ئۇچقان ئۇچارلىق،
ئاتا - ئانا بازىدا، غازاك بولسا بىر چىچەك،
غەمىز ئۈتكەن ياش بالا، كورۇنمىدى كېيىنەك.

مۇرەببە

بىر نەسەت ئەيتىمەن دوستۇم مۇنى يادىڭغا ئال،
بۇ نەسەتتەكە ئەمەل قىلساڭ ھاياتىڭ بىمالال.
بۇ نەسەتتىن ساڭا كۆپ مەنپەئەت قىلساڭ خىيال،
ئىككى خىل خىسەتنى بىلسەڭ قەدىرلىك سەن بەركامال.
ئۇ ئوغۇل سەن بول جاھاندا ئىلمىلىك ھەم كەسپلىك،
بى تەمە بولغىلى يەنە، بولمىغىلى سەن نەپىسلىك.
ئىلمىسىز ھەم كەسپسىز ئۈتكەن ھايات بىر نەسچىلىك،
كىمكى ئىلنى كەسپلىكتۇر ھىچ قاچان بولماس زاۋال.

ئىلىمىدۇر ئىنسانغا مەشئەل، نۇر چىراغىدۇر بىل مۇنى،
كەسپىدۇر تۇرمۇشقا راھەت بىر ياراغ ئەيتىقام ئۇنى.
ئىلىم بىرلە كەسپ قىلغان غار بولماس ھىچ كۈنى،
بىر قولۇنغا ئىلىم ئالغىل، بىر قولۇنغا كەسپ قۇرال.

ھەق بىلەن ناھەقنى بىلدۈرگەن سانغا بۇ ئىلىمىدۇر،
ھەم ھۈنەر، كەسپىڭگە رەۋنەق ئەيلىگەن بۇ ئىلىمىدۇر.
ياخشى ئەخلاقتىن ساۋاق بەرگەن سانغا بۇ ئىلىمىدۇر،
ئىلىم بىرلە مەشەۋلۇنۇپ، كەسپكە قانغىل بىر ئامال.

ئىلىم بىرلە كەسپىدىن ئاسماندا ئۇچتى كوك تومۇر،
ئىلىم بىرلە كەسپىدىن خاھىدىن چىقتى تاش كومۇر.
ئىلىم بىرلە كەسپىدىن پابىرىك، زاۋۇت چورگىلۇر،
كەسپىلىك ئەمگەك قىلىپسەن پۇل تېپىپ سونمىكاغدا سال.

ئىلىم بىرلە كەسپىدىن دەريادا پارخۇت، كېمىلەر،
كەسپى ئەمگەكلەر بىلەن دۇنيادا ھەرخىل نىمىلەر.
كەسپى ئەمگەكلەر بىلەن مەئۋادا تۈرلۈك مەۋىلەر،
كەسپىدە ئەمگەك قىلىپ يىگەن ھېنىڭك بەرھەق ھالال.

ئىلىم بىرلە كەسپىدىن زاۋۇتتا ھەرخىل رەختلىنى،
ئىشلىگەن ئەمگەك قىلىپ، كوزلەپ ئىنسانلار بەختىنى،
كەسپى، ئەمگەك ئول ياراتتى خىلمۇ - خىل دەرەختلىنى،
ھەر زاماندا كەسپى ئەۋزەل ئى ئوغۇل بىلسەك بۇ ھال.

كەسپىلىك ئەمگەك بىلەن يەزدىن ئۇنۇپ ھەرخىل زىرات،
ئاش بىلەن ئوتەر جاھاندا بۇ تىرىكچىلىك ھايات.
ئىلىم بىرلە كەسپىدىن سايمان، تىراكتور تەسىرات،
كەسپىدىن سەن بەھرىلەنگىن ئەندە بولسا بىر ماجال.

كەسپىسىزلىكتىن چىتقار ئىنسانغە ھەرخىل خارلىق،
كەسپىسىزلىك كەلتۈرەر ئىنسانغە ئاپەت، زارلىق.
كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ مۇھتاج غىرىپ بىچارىلىق،
ئاخلىدىك بۇ سوزنى دوستۇم ئەمگىڭىدىن بەھرى ئال.

كەسپى ئەمگەگىتىن ئۇلاپ گۈل ئەتىرىدۇر چىغانلىرى،
كەسپىدىن تىغ بولدى داشقال ئۇرۇلۇپ بازغانلىرى،

كەسپىدىن تاۋلاندى مەدەن ئەمگە كىچى تاغ قازغانلىرى،
كەسپىدىن شوھرەتلىنىپ ئالەمدە ماۋجۇت مىڭ قانال.

كەسپىسىزلىكتىن ئىزىپ بولغان قاراقچى، ئوغۇرلۇق،
كەسپىسىزلىكتىن كېلىپ چىققان يالانچى، دوغۇلۇق،
كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ قاتىل، بالا بۇ توغۇرلۇق،
كەسپىسىز بولماي جاھاندا ئەھلى كاسپ سەن سانال،

كەسپىسىزلىكتىن قەلەندەر دەربەدەر دىۋانلەر،
كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ چەككەن نىشە ۋەيرانلەر،
كەسپىسىزلىكتىن ساراڭ كوتى ئوچۇق ھەيرانلەر،
كەسپىلىك بول سەن جاھاندا ئۇ ئوغۇل ھەم بىمالال.

كەسپىسىزلىكتىن كېلىپ چىققان يامان شۇم پامشى،
كەسپىسىزلىكتىن كېلىپ چىققان قالاڭلىق خاھىشى،
كەسپىسىزلىكتىن خاراپ ھالەتتە بولغان ھەركىشى،
كەسپىسىز دۇنيادا راھەت كورمىگىڭدۇر خام - خىيال.

كەسپىسىزلىكتىن تەمە قىلغان كورۇڭ ئالدامچىلار،
كەسپىسىزلىكتىن كېسىپ يانچۇقنى ياش يالغانچىلار،
كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ خاتۇن ئىپپەت ساتقۇنچىلار،
كەسپىسىزلىكتىن ئايال ئوغۇرلىدى دۇكاندا مال.

كەسپىسىزلىكتىن قىلىپ يانچۇقچىلىق يىگەن تاياق،
كەسپىسىزلىكتىن قىمار ئويناش بىلەن ئىچكەن ھاراق،
كەسپىسىزلىكتىن جىدەل - ماجرا بىلەن كىرگەن قاماق،
كەسپىسىز قىلما بالاڭنى، قىلما سەن ياشقا ۋابال.

كەسپىسىزلىكتىن يامان ئوغۇرلىدى كوردىن كېپەن،
كەسپىسىزلىكتىن سىتىپ ۋىجدان يوقاتقان يۇز توۋەن،
بۇ كېپەن دۇز ئوغرىلارغا خەلق لەئىنەت مىڭ تۈمەن،
كەسپىسىزلىكتىن ئوغۇرلاپ پوق بىلەن تويغۇزدى كال.

كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ مەنەمەن دىگەن كوپ نوچىلار،
ئاخىرى بولدى گاداي يۇردى تىلەپ ھەر كوچىلار،
كەسپىسىزلىكتىن بۇزۇلغان بىساقال ياش بەچچىلار،
كەسپىسىزلىكتىن بولۇپ ھەرخىل بالا خارلىقتا ھال.

كەسپسىزلىكتىن يامان ئىش يوق جاھاندا ھەر قاچان،
كىم ھۈنەرۋەن ئەھلى كاسىپ خار، بولماس ھىچ قاچان.
كىمكى كاسىپ دۈر قانائەت بىرلە ئوخشاش ھەر جاھان،
ئەھلى كاسىپنىڭ چىرايى نۇرغا تولغان ئاي جامال.

كەسپى ئۈگەن ئى يىگىت - قىز، ياشلىغىڭ بولۇن باھار،
كەسپلىك بولساڭ جاھاندا ھىچ ۋەقت بولمايسەن خار.
كەسپىگە قىلساڭ قانائەت ھەممە ئىنسان ساڭا يار،
كەسپىگە ئەەرەيلىدى قۇرئاندا ئاللا زۇلجالال.

كىمكى ئاقىل بولسا ھەركىم كەسپى ئىستەپ ئاخىرۇر،
ياش يىگىتكە ئەيىپ ئەمەستۇر قايسى كەسپنى ياخشىرۇر.
مەيلى دوختۇر ياكى شوپۇر ياكى زاۋۇت رەخ توقۇر،
كەسپىنىڭ ئەلاسى شۇكى، تاپقان ئىشلەپ بەر كامال.

كەسپلىك بول ئى ئوغۇل كەسپىدە ماۋجۇت نان - تاش،
مەيلى نانۋاي، مەيلى ئاشپەز، مەيلى باپكار، سەتىراج.
مەيلى بولغىل سەن تۇماقچى، ياكى موزدۇز، تاش تاراش،
مەيلى بولغىل سەن كومۇرچى، يا ياغاچچى تەقىل شال.

مەيلى بولغىل سەن تاۋاقچى، يا توقامچى، سىرچىمۇ،
يا چۇۋازچى، يا چىمدىرچى، ياكى ئەينەك، سازچىمۇ،
مەيلى بولغىل بورىچى، يا دورىچى، يا تېرىپچىمۇ،
مەيلى خىشچى، مەيلى چىنىچى، ياكى قاق ئوتەككە ئال.

مەيلى بولغىل سەن يىپەكچى، ياكى پەكچى، سىركىچى،
مەيلى لەڭفۇچى، زۇماتكچى بىلەن مەرۈزىچى،
مەيلى سەن گۈگۈتچى بولغىل، ياكى بول موخۇركچى،
مەيلى سەيچى، مەيلى زىيچى، ياكى قىل تەشتەك ساپال.

مەيلى گۈنچى، تاسمىچى، مەيلى شەپكە، ساغرىچى،
مەيلى بولغىل سەن تاغارچى، تارىچى، يا ئاتقۇچى،
مەيلى غەلۋىر، مەيلى ئەگلەك بىللە ئارقان، نوختىچى،
كەسپىنىڭ ھىچ ئەيىپى يۇقتۇر قايسى ئەر بولسا ئايال.

مەيلى بولغىل سەن قاداچچى، يا بوياقچى، دوپپىچى،
مەيلى سەيپۇلك، قامچىچى، ياكى كىگىزچى، يىگىنچى،
مەيلى جىڭچى، يا قۇلۇپچى، ياكى داڭقان قۇيغۇچى،
مەيلى بولغىل سەن پىچاقچى، ئىش قىلىپ كاسىپ سانال.

مەيلى بولغىل يا قوشۇقچى، تەڭنە، چۈچەك قىرغۇچى،
مەيلى ژىڭچى، ياكى چىغرىق، مەيلى قاسقان ئەتكۈچى.
مەيلى دۇتار يا راۋاپ، تاغاقچى بىرلە ئارەبچى،
مەيلى سەن سازچى بولۇپ سەنئەت بىلەن نەغمەنى چال.

مەيلى بولغىل ئويىمچى، مەش، چىلەك، يا سەتكىچى،
مەيلى مەسكەر، مەيلى زەگەر، ياكى سائەت تۈزۈگۈچى.
مەيلى بولغىل شام، سوپۇنچى، ياكى بولغىل تۈگەمچى،
ئىش قىلىپ كەسپىڭ بىلەن سەن كۆپچىلىكتىن رەھمەت ئال.

مەيلى كانچى، مەس، تومۇر، ئالتۇن، كۈمۈشنى قازغۇچى،
مەيلى قەنجىلىك، پاتاسى، ھەرخىل مەرەببا ئەتكۈچى.
مەيلى ئىگەرچى بىرلە سەرراج ياكى نوختا تىككۈچى،
مەيلى سەگەز، مەيلى چوتتا، مەيلى مەشۇت - ئەدىيال.

مەيلى جۇۋاز، سوقا - تۈگەنچىمۇ، نوكەش، كويلىچى،
مەيلى لىڭگىرچاقچى، لوکچى، يا قىلىپچى، كۈلىچى.
مەيلى بولغىل سەن بوشۇكچى، يا سۈرەتچى، چويلىچى،
مەيلى خۇمدان، كەسپى ئوبدان، مەيلى بولغىل سەن كۇلال.

مەيلى تاغچى، ياكى خامچى، مەيلى ھاكچى، داكچى،
مەيلى ئاچچەقۇچى يا، غىلاپچى، دەپتەر تىككۈچى.
مەيلى شايى بەقسەم، زىياچا نەقىش توقۇغۇچى،
كەسپى قىلماي ئوتتە ئومرۇڭ بەس، تەمەخور ئابدال.

مەرھۇسەيىن ياشلىغىڭدا بىرئاز ئىلىم بىلگەن ئىدىڭ،
بۇ ئىلىمگە مەغرۇرلىنىپ بىر كەسپىنىمۇ ئۈگەنمىدىڭ.
سەن قىرىپ غۇربەتتە كەسپىڭ يوق بولۇپ پۇشان يىمىدىڭ،
ئەمدى سەن ئەۋلادلىرىڭغا كەسپ ئۈرگۈتۈپ ئۆتكۈز خۇشال.

مۇخەممەس ①

خۇداۋەندازاتىڭ ئۇلۇق پاكى ھەي، ②

ئوزۇڭ يارى بەرگىل بۇ تارىخنى دەي.

① بۇ ئەسەردە مۇخەممەس شەكلىدە يېزىلغان شېئىر بولسىمۇ، ئەمما ئەسلى كۆپىنچىسى يوقاپ كەتكەن. مەرھۇم يادىدا قالغىنى بويىچە ئۇنئالغۇغا خاتىرىلەپ بەرگىنى ئۈچۈن كۆپ كۆپلىتلەرنىڭ بىردىن بىرىنى كەم بولۇپ قالغان. بىزنىمۇ ئەسلىگە سادىق بولۇش ئاساسدا ئەينى بويىچە باستۇق.

② مەرھۇم بۇھەمدۇساننى ۋەزىن ۋە نۇر جەھەتتىن مەزكۇر ۋەخەمەتكە ماس كەلمەسە، ئەمما مۇشۇ مۇخەممەسنىڭ باش قىسمىدا ئوقۇپ خاتىرىلەپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، بۇنىمۇ ئوز ئەينى ئالدىق (نەشر تەييارلىغۇچىدىن).

كىمەزلەر بىلەن بۇ ئەل ھالىنى،
بايان ئەياممەككە ھەسرەت ئالپنى.
كىمكى خەلققە تىلدى ئورۇنسىز زۇلۇم،
ئۇنجا رازى بولماي تىلار ئەل ھۈجۇم.

X X X

ئوتۇمۇشتە بۇ شىنجاڭغا شەن دوتەي ئىكەن مانجۇ،
ماگازا، تاۋا، توكۇ، كەيگەنلىرى ساپ پانچۇ.
راھەتتە ياتار ئۇخلاپ پۇغراغا كوتەرتىپ چو،
ئارتىدىن ھاقارەتەپ «سىڭكۇ» بىلەن دەپ «چانتۇ»،
داناڭغا قاداپ قويغان نەيزە، تېماچ ھەم چەيدۇ.

دۇمباقنى چېلىپ تارتىپ كاناي بىلەن يول ماڭسا،
داسەن كوتىرىپ بەنشاڭ غەۋغا بىلەن مابانزا.
پۇتىنى ئۇرۇبان دەپ ئاغزىدا ئۇزۇن، غاڭزا،
باشقا كېيىپ ئالغان ماچان ئوتماچ چۇڭسا،
مەنەپكە بولۇپ مەغرۇر ئالتۇن بىلەن يۈل تاپسا.

بۇ ھال بىلەن پۇتراغا بىر زەررە تەرەققى يوق،
خەلق ھالى زەبۇن تۇرسا گاڭجەننى يىگەن خوپ ئوق،
قىلغان زۇڭجەن، چىڭبەنلەر پۇتراغا تەكەببۇراۋۇق،
بۇ دەۋردە ئىنسانغا ھىچ بولمىدى بىر خۇلۇق،
ھاياۋانچە ھوقۇق نەزمەي پۇقرانى تۇتۇپ قوللۇق.

جازافە بىلەن باغلاپ خەلق مالىنى ئالغانلار،
دەشائىدا قىمار ئويناپ مۇشلۇشۇپ توكۇپ قانلار،
نېشە، ئەپەيۇن غولداپ خەلق بولدى يېرىم جانلار،
خاڭدى يېرى دەپ خەلقنىڭ ئوز ھەققىنى ساقانلار،
پارا بىلەن رىشۋەدىن ھەق سوز بولدى يالغانلار.

كۈچىدا يېتىم بالىلار ئورداپ يۈزىگە،
قىمىش كۈنىدە چاۋا تەيگەن كۈمبەزدە قالاپ باپىراق،
ھەرىدە ساراڭ غولداپ ئەمما، چولاق ھەم ئاتاق،
بازاردا تىلەر دائىم ساپايى چېلىپ جالداق،
پۇقرا بىلەن كارى يوق خەلق ئولتە نەگەر پاتىراق.

بەئىگى بوزىكە شەھەر ئىكەنلىكى جودالەردى مەرياناغا،
ھوشۇق بىلەن لىق تولغان يانەشىدىكى چەندازا،
ئات، نەپىنى ئۇتتۇرغان جابدۇق بىلەن لەندازا،
قەمارغا گۈرە توپخان ئىشتان بىلەن كەنجازا.

مەكتەپ ئوتتۇتۇش پەرزە، ئالۋاڭ بالا دىشاڭغا،
يۇرت خەلقى تولەپ يۇلنى تاپشۇردى ئۇنى شوتانغا
ياش بالىلار بىلەنلەي دەرس، ئاچقان يېرى شوپانغا،
ئويناشقا تۈزۈك لاۋىسى دۇدۇزىنى شىپانغا،
ئاشپەزگە تەسەپ بۇيرۇق ئىمتاك بىلەن خوشانغا.

كەشادا تۈرەكەشنىڭ مەي - مەيچىسى اوپۇزا،
كۈلەشتە ياتار كۈلدە مەڭلاپ يەنە ئەرلوزا،
قېرى چۈرىلەر ئويىمىز، ۋەيرانىدۇر بەندۇزا،
توھمەت بىلەن جان باققان ئۇششۇق مۇتەمەم نىزا.

يامۇل ئىچى لىق تولغان دەۋا تولىسى ئىمكەن،
زەنجىر بىلەن باغلانغان چوبىدا قاتار شۇكىپەن،
لەشكەردا خىيانەت كۆپ، خەيلى قىلىدۇ زۇڭبەن،
پۇل بەردەسە سورىمايدۇ يونازا بىلەن ئاق شامبەن.

ئۇ دەۋرىدە نەمەتلىك ئالى قاتناش تەيىپىنجا،
تەيىپىنجاغا چىقار مەخسۇس دارىن بىلەن اورىنجا،
يول ئەگرى كاتاك دوقۇش، ئازكالدا ماڭار داجا،
يۈدەنرەدە بارچاڭداۋ ئادەم سويىدۇ دەڭجا.

ئۈلكىگە رىياسەتتە مەنسەپ ساتىدۇ پەنتەي،
ئالتۇن بىلەن تىللاغا مەنسەپ ئالىدۇ دوتەي،
خەلق ئولتۇرىدۇ جاللار قولىدا قېلىچ تىنتەي،
كاھ مەنزىمىدە چىرۈ يەپ دۇمباق چالىدۇ، شەتەي.

تىنتەي چىوردىدى ھەر يۇرتتا ئالۋاڭ بىلەن مىڭ تۈگمەن،
تۈگمەنگە قىل ئەمگەك دەپ ھاشا سالىدۇ شەنگەن.

ئالۋانغا توشۇپ خەلقەر تۈگمەن تېشىنى يۈتكەن،
ئاشلارنى يۇدۇپ قازدا مىڭ يولنى بېسىپ ئوتكەن.

جازانە چېچىپ جاۋلىنىك، ئوز نەپىسى ئۇچۇن جازىچۇڭ،
ئىشلەپچى ئىناۋەتتىمىز دوتەيگە كېرەك شاكىچۇڭ.

ئامبالغا بېرىپ ئالتۇن باجنى ئالىدۇ اوزۇلك،
بەگلەر بېكى بوچايغا ھوقۇق بېرىدۇ اوزۇلك.

خەلقنىڭ بېشىغا مىنەن ھەر يۇرتتا بالا خانىتۇ،
ئاش بەرەسە يوقۇلار خانىتۇ تۇرىدۇ يانتۇ.
دائىم توشۇغان خەلقلەر بۇنىڭغا يواز،
ئامبالغا بېرىپ چاقتان پالانى يامان رچانتۇ.

ئەزىبى كېلىپ چەتتىن سۇنار ئالتۇن تۇشاڭغا،
بارماق ئۈچۈن رۇخسەت دەپ جازانە كۆز دىشاڭغا.
جازانمخور پاپىدىكەش قانى شوزار لوشاڭغا،
ئەرز قىلسا جازانمخور بۇيرۇق تۇرار بەنشاڭغا.

كولدۇرما ئېسىپ ئاتقا بەگلەردە تەكەببۇرلۇق،
ھەر يۇرتتا ئوسۇپ چىققان يۇرت چوقىدا بالاخورلۇق.
ئوغرىنى سېلىپ ئىشقا پاشىپ بەك تەپەككۇراۋۇق،
باشىدا يوغان سەللە قازىدا تاماخورلۇق.

خەلقلەر قالاق تۇرمۇشتا ھىچبىر مۇ سائەت يوق،
يوللاردا بۇلاڭچى كوپ قاتناشتا سالامەت يوق.
تۇرسىمۇ پاتمان زىمىنى دىجۇدا قانائەت يوق،
ھىچ ۋاقىتتا يوقۇلغا بىر زەررە ھالاۋەت يوق.

ھەر جايدا ئەل بەك ئېھتىياج ياقىنى سەرەڭكە يوق،
مىنە ئېشەككە ئول غېرىپ سالىمىنى ئۈزۈڭكە يوق.
ئىشلەتكىنى لازىم بولۇپ بازارغا چىقسا رەزەڭكە يوق
ساپال پوراچ، چۈچەك تاۋاق ئالىمىنى تەلەڭكە يوق.

ھەر ئويىدە ئىسلىق مورىدا تۇرغان ساپال قاسپاق چىراق،
قاسپاق چىراقنى ياقماي يوتتۇر ئانا تۇيماقتا ياغ.
يەكەن تاماق قاراڭغۇدا، يىللار بويى ھەرنايىسى چاغ،
تارىخ بويى ھەرخىل كېسەل خەلق باغرىدا بوپ قالدى داغ.

ئاز ساندىكى بايلار كىمەر دۇردۇن بىلەن ھەرخىل تاۋا،
مىليون ۋەتەن ئىنسانلىرى كەيىگەن يىرىك ئاق خام مانا.
ئانى كىم ئۇ دەۋرىدە چوتتا، كېتەكچى، شاناۋا،
ھەر ھەپتىدە ئون ئۈزگۈرەر بازار ئىچىدە مال باھا.

يىل بويى قۇرغاقچىلىقتىن قانچە يۇرت بولغان خاراپ،
جان باقالماي نەچچە يۈزەملىك ئەل چەتىپ كەتكەن تاراپ.
يۇرتتا سۇ يوق ياركېتىپ يەرلەر تۇرغان قاغىجىراپ
مۇستەبىتلەر خەلقى ۋەيران بولسا تۇرغان جىم قاراپ.

تېرىيالماي كەمبەغەل كەتمەن تاپالماي يېرىنى،
كۈن بويى ئالۋاغقا ساتقان كورپە، يوتقان بېرىنى.
تاپقان ئاشنى ساغما توككەن باللا يەيدۇ چېرىنى،
دوغا ئۇرغان قامچا بىلەن ئەر - ئايال، ياش - قېرىنى.

مۇستەبىت ئوكتەمىنىڭ يېرىگە ئۈستەك ئاقتى سۇ،
كەمبەغەللەر سۇ تۇتالماي يېرى ئاينىپ بولدى شو.
سۇ پەقەت مىراپقا خاس دەپ قازى؛ ئەلەم باستى مو،
قايسى باي يامۇلغا كەلسە دەيدۇ ئامبال «خوما - خو»؟

نەچچە يۈزەملىك چول باياۋان سۇغا موھتاج بولدى ساي،
كەمبەغەل يانتاقنى چاپسا باشقا كالتەك ئۇردى باي.
تۇرسا مۇنداق چول باياۋان مۇستەبىتلەر قارىماي،
بىر قۇچاق قۇمۇش ئالالاس ئوت ئۈچۈن ھىچبىر گاداي.

ھەسرەتۇ غۇرىبەتتە خەلق دەرتەن بولۇپ سەرسەندە،
يۇرت خاراپ تارقاق ماكان تۇرغان بۇ ئەل ۋەيرانىدا.
ئالۋاغ سېلىق سانسىز چېقىل زالىملىقنىڭ پەرىمانىدا،
ئەل كورمىگەن مۇنداق زامان ئوتكەن بۇرۇن دەۋرانىدا.

چول باياۋان بولدى گۈلزار تەدرىجى نوۋەت بىلەن،
ئىشامبۇر ئەمگەكچىلەر ناخشا سادا غەيرەت بىلەن.
سوتسىيالىستىك زامان جۇڭگودا زور ھىممەت بىلەن،
بۇ پەقەت پارتىيىگە مەنسۇپ تارىخ يۈزى زىننەت بىلەن.

چولنى گۈلزار ئەيلىمەك بىنەم ئېچىش بۇ چوڭ شەرەپ،
قانچە ئەمگەك ئەۋلادى مىللەت قوزغىماپ بىنەم تەرەپ.
بۇ شەرەپ بىنەم ئېچىش دەۋرىمىز قىلغان تەلەپ،
زوق بىلەن دولق تىنىدۇرۇپ مەردان يىگىتلەر سەپمۇ - سەپ.

بولدى ئەمدى باغۇ - بوستان گۇامۇ - گۈلزار ئالەملىق،
قاغىجىراپ ياتقان بۇرۇنقى ئويما، دوڭلۇك - چالەملىق.

نەچچە شورلۇق، نەچچە قۇملۇق، پاتىمچۇقلۇق، سالماق،
ئەمدى كوز يەتەس ئېتىز بوپ قالدى ھەيران قالغىلىق.

بۇ تەرەققى كوزگە مەختۇر توت گۇرۇھ گىزەندىنىڭ،
بۇ ئۇلۇق جۇڭگوغا لايىق بولمىغان شەرمەندىنىڭ،
پادشا بولماق خىيالدا ئۇ شۇم پىسەندىنىڭ
ھەققە كوز يۇمغان قۇرۇق داپ چالغۇچى خەيرەندىنىڭ.

چوڭ گۈزەل خۇش مەنزىرە يۇرتلەر بويى مەيدانىمىز،
ئوزگىرىش ئىلھام كېلىپ ئىشلەش تەلەپ ۋىجدانىمىز،
چولنى گۈلزار ئەيلىمەك غەيرەت بىلەن مەردانىمىز،
ئىشلىمەككە ھەممە ئىنسان قوزغىلىپ ۋىجدانىمىز.

X X X

بۇ بۈيۈك شانۇ شەرەپ بولغان ئۇلۇق بايرام بۈگۈن،
بۇ ئۇلۇغ جۇڭگو ئېلى شادى خۇرام بولغان بۈگۈن،
خەلقى تەختى قۇرۇلۇپ خەلق ئېتىرام قىلغان بۈگۈن،
خۇش مۇبارەك دەپ جاھان خۇش تېلېگرام قىلغان بۈگۈن،
قۇتۇلۇپ ۋەھشى ياماندىن خەلق ئارام ئالغان بۈگۈن.

قانچە مىڭ يىلدىن بۇيان جۇڭگودا خەلقنىڭ ئالىسى،
ئورۇۋالغان بۇ ۋەتەننى زۇلمەت، تۈتەكتىڭ سايبىسى،
بۇ ۋەتەن ئەۋلادى مابەت چىن تىلەك بىل غايىسى،
نۇر چىچىپ جۇڭگوغا ماۋجۇشى بولۇش خەلق داھىسى،
بۇ تىلەك دۇنياغا چوڭ ئىلھام سادا قىلغان بۈگۈن.

نەچچە مىڭ يوقىۇل غىرىپ غۇربەتتە ياتقان ئىزىلىپ،
نەچچە ئون قان شورغۇچى ھورمەتتە تۇرغان تىزىلىپ،
قانچە مىڭلاپ ياش گۈدەك ئاچلىقتا يۈرگەن كېزىرىپ،
مۇستەبىت زالىمنىڭ يادىغا كەلمەس سىزىلىپ،
بۇ قارا زۇلمەت كېتىپ نۇرلۇق زامان بولغان بۈگۈن.

نەچچە يۈز مىڭلاپ كېسەل خارلىقتا ئولگەن دارى يوق،
بىرمۇ دوختۇر يوق ئىلاج ئولمەكتىن ئوزگە چارە يوق،
كۈچلاردا كوراگاداي، ئاقساق، چولاق مادارى يوق،

ئەكسىيەتچى مۇستەبىت زالىملىق ھىج كارى يوق،
بۇ قالاق دىشئار تۈگەپ پارلاق جاھان بولغان بۈگۈن.

چەتئەل ئىشپەيۈنلىرى ھەر يىلدا كېلەر يۈزلەپ،
مەقسەتتە بۇ مىللەتكە ئىغۋا تارقىتىش كۈزلەپ،
ئەتراپتا مېڭىپ يۈرگەن تاغلارنى چېقىپ تۈزلەپ،
خالىدا يۈرۈپ تابسا نادانغا بۇزۇق سوزلەپ،
بۇ خىل يامان جاسۇسلارغا يول بەرمىگەن دەۋران بۈگۈن.

چوگۈن بىلەن قازان ساتقان بىچارىلەر ئالۋاغدا،
بايلارغا سىلىق كەلمەس ئالۋاغ بېرى سالتاغدا،
دىجۇ تارتىدۇ ئوغلاق، ئىشلەش تولا كالاغدا،
دات ئىيتقىنى ھەدىيەتتۇر يامۇل بىلەن داتاغدا،
بۇ خىل زۇلۇم قەتئى تۈگەپ خەلقچىل زامان بولغان بۈگۈن.

قىش كۈنىدە غېزىپ بالىلار كېچىلىرى گوداغدا،
سوغاقتا توغاپ ياتقان مازار بىلەن ستاغدا،
ئىشلەي دىنە ئالمايدۇ ھىج قايسىبىرمۇ دىشاغدا،
تۇرمۇشتا بولۇپ ناچار قىزلار تولا زۇتاغدا،
يامان تۇرمۇش، ئەخلاق تۈگەپ ئىشلىق زامان بولغان بۈگۈن.

قانچە ۋەتەن ئەۋلاتلىرى كۈلەختە يېتىپ ئۆلگەن،
زەمبىلگە سىلىپ يېتىمەك كېيەن تىلىشىپ يۈگەنگەن،
ئەھۋالنى كورۇپ زالىم ۋىجدان يوقىتىپ كۈلگەن،
بىر زەھىمى مۇناپىقلار ئوز بايلەقنى بىلگەن،
مۇنداق يامان ئادەت تۈگەپ ئادىل زامان بولغان بۈگۈن.

بارسا كىشىلەر ئەرز ئىيتقىلى پايۋىنگە نەچچە يىغلاپ،
زۇلۇمقا پۇل بارمۇ دەپ تىڭچاڭلار ھىساپ جالاپ،
دەئۋانى ئالۇر بايلار سوتىنىلىق كېلىنى ياغلاپ،
پۇلسز كىشىلەر قالغان ھەسرەتتە يۈرەك داغلاپ،
مۇنداق زۇلۇم قانۇن كېتىپ ھەقلىق زامان بولغان بۈگۈن.

يۈز مىڭلىغان يوقۇل يۈرەر بەلگە باغلار بېغى يوق،
ئەۋرەتلىرى ئوچۇق پەقەت ئىشتىنىلىق ئېغى يوق،
كۆڭلەكلىرى پارە - پارە قول سۇنارغا يېڭى يوق،

كەيگەن چاپان جۇلدۇر كېيەن بىر تەرەپنىڭ تېشى يوق.
مۇنداق غېرىپ خارلىق تۈگەپ تۇرمۇش كۈزەل بولغان بۈگۈن.

دەۋزەخ سۈپەت بولغان سىسقى زالىملىق زىندانلىرى،
كۈن نۇرىنى كۆرمەي ياتۇر زەنجىر بىلەن ئىنسانلىرى.

زەينىك قاماق يەر ئاستىدىن قوڭغۇر، قۇرۇت، چاپانلىرى،
ھەر كۈندىنباي ئالماققا پۇل قىيىناپ ئۇرۇپ چاققانلىرى،
مۇنداق ياۋۇز يىرتقۇچ تۈگەپ پەنى زامان بولغان بۈگۈن.

چېرىك يۈتەلەپ يۈرگەن كۈندە بەش - ئالتە يانگىزچى،
ھەر كۈندە چىكەر ئەنەيۇن خوتونى بىلەن بەش باغزا،

ھەر كېچە ئوغۇرلۇقتا ئاملارنى تېشىپ چاڭزا،
يالغۇزدا بۇلاپ ئەلنى تەھدىتلىرى مىڭ يانزا،

مۇنداق بالا ئاپەت تۈگەپ بەختلىك زامان بولغان بۈگۈن.

پۇخرالارنى ئامالدايدۇ باخشى بىلەن داخانلار،
«سۈپ كۈچ» قىلىپ يالغاندىن خەلق مالنى ئالغانلار.

تۈسۈنچى تەرەققىگە مەددا، غوجا، ئىشانلار،
مازارغا قاراپ تۇغنى گوللايدۇ بۇ شەيتانلار.

مۇنداق قاداق ئادەت كېتىپ ئىلمى زامان بولغان بۈگۈن.

گەل كۆرمىدى نۇرلۇق زامان ئوتكەن قالاق دەۋراندا،
ھەسرەت بىلەن غۇربەتتە خەلق دەرتەن بولۇپ ھەيراندا.

يۇرتلار خاراپ تارقاق ماكان تۇرغان بۇ ئەل ۋەيراندا،
ئالۋاڭ - ياساق، سانسىز چىقىل زالىملىق پەرىماندا.

خەلقنى تىلەك چوڭ ئارىزۇ دەۋرى زابان بولغان بۈگۈن.

تىكلىنىپ تېيەنمىگە بەش يۇلتۇزلۇق بايراق دەل ئۈزى،
تونۇلدى ئالەمگە ھەيۋەت بۇ يېڭى خەلق مەركىزى.

ئەيلىدى دولەت ئۈچۈن جاننى فىدا ئەل ئوغۇل - قىزى،
كۈچلۈنۈپ قۇدرەتكە تولدى بۇ ۋەتەن چىڭ يىلتىزى.

مۇنداق ئۇلۇق چوڭ تەنتەنە نۇسرەت تولۇق قىلغان بۈگۈن.

بۇ ئۇلۇق خەلق تەختى مەڭگۈ خەلق ئۈچۈن چوڭ بىر پىئەدە،
ئەكسىيەتچى قاي جاھانگىر ئول ئۇزاتماققا نەھەد.

ئىچكى - تاشقى مۇستەبىتلەر ئاغدۇرالماس تائەبەت،
ئىچكى - تاشقى مۇستەبىتلەر ئاغدۇرالماس تائەبەت.

خاندى پېرى - خانغا قاراشلىق يەر
رشۋە - پارا.

بەندى بوزىكەش - بوزىغا بېرىلىپ كەتكەن كىشىلەر
چەندازا - مەس كۈمۈش پۇل سالىدىغان خالتا
لەندازا - ھارۋىغا قاتىدىغان ئات گابدۇقى
كەنجازا - يەكسىز پاختىلىق جىلىتكە
گەشالە - بازار

دشالە - يېزا، سەھرا.

شوتالە - مەكتەپ، دەرسخانا.

شوپالە - قاۋاقخانا

لاۋسى - مۇتەللىم .

دۇدۇزە - قىمار ئوينىدىغان قەرت

شېپالە - ھاۋالىمىدىغان جاي

فەنتالە - خوشالە - تاماق تۇرلىرى.

مەي - مەيچى - سودىگەر، تىجارەتچى

لوپوزا - قىرى خوتۇن

ئەرلوزا - لۈكچەك

بەندۇزا - سارا، ئەقلىدىن ئازغان

مىگئەن - خەلق داۋا ئەنزىلىرى

جوبى - توساق تام

شۇڭبەن - قاتىل.

لاشالە - ئاشلىق ئىسكىلاتى.

خەيلى - ئاغدۇرۇش، ۋەيران قىلىش، زىيانداشلىق.

زۇڭبەن - سالە باشلىقى

ئاق شامەن - ئاق بۇغداي ئۇنى

فزا - ئۇششۇق

تەيپىنجا - ئادەم كۈتمىدىغان جوۋ

دارىن - ئۇلۇق، ئىززەتلىك، ھەزرەتلىرى

لورىنجا - ئاتىمىز، پىشۋا

داجا - كۆپچىلىك

يودەنزە - قونالغۇ

چاڭداۋ - بۇلاڭچى

دەنجا - سارا يۈەن

پەنتەي - ئۈلكە باشلىقى

دوتەي - ۋىلايەت باشلىقى

تېتەي — ھەربى باشلىق

كاھ — مەنەسەپ نامى

جىرۇ — توخو كوشى

شەتەي — ھەربى ئەمەل

شەنگەن — ناھىيە باشلىقى

جۇگۇلاڭ — ياردەم ئاشلىقى، ئەھتىيات ئاشلىقى

جانجۇڭ — كىشىلەر

شاخجۇڭ — ھەدىيە، ئارىلىق بېرىش

لوزۇڭ — باش باجگىر

بوجاڭ — كەنت باشلىقى

خانتۇ — باجگىر

ئەژنەبى — چەتئەللىكلەر

تۇڭشاڭ — كونا ھۆكۈمەتنىڭ خارچى ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچىسى

لوشاڭ — پۇخرا

بەنشاڭ — جازانى ئىجرا قىلغۇچى

پاشاپ — كىچىكلىك قوغدىغۇچى

دىگۇ — يەر ئىگىسى

ساپال پۇراچ — سىرلىق ساپال تاۋاق

چوچەك تاۋاق — ياغاچنى ئويۇپ ياسىغان تاۋاق، ياكى ئاياق

دوغا — خەۋەرچى، چاپارمەن

مىراپ — سۇ ياتىلمىغۇچى، سۇ باشلىقى

«خو» مۇ «خو»؟ — ياخشىمەن؟ ياخشى

خەيرەندى — ساقىتپەز، ئالداچى

ئەتىراپىدا تەييارلىنىدىغان ئابدىرىپىم سابىت

ئۇيغۇر خەلق چوچەكلىرىدىن

زىرەك

بۇ ئىشنىڭ قاچان، قەيەردە بولغانلىقى نامەلۇم. ئىش قىلىپ بۇرنىسىدا بىر خەلىپىتىم ئوتكەن ئىكەن، ئۇ مەكتەپ ئىچىپ، بالا ئوقۇتۇپتۇ. بالىلار خەلىپىتىمنىڭ ھورمىتى ئۈچۈن ھەر پەشەنبە كۈنى پەيشەنبەلىك تاپشۇرىدىغان بوپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان پادىشا ئوك قول ۋەزىرىگە:
— مەن تۇرۇپ سوڭال موللىغا نىمە كەپتۇ! ھوزودەس بېرىپ، خەلىپەت نىمە ئېلىپ - نىمە يەپتۇ، بېلىپ كەل - دەپتۇ.
ۋەزىر قول باغلاپ:

خوش تەخىسرا - دەپ ئارقىسىغا يېنىپتۇ.
بۇ كۈنى پەيشەنبە ئىكەن. ۋەزىر ئەتمەن بېرىپ ماراپ تۇرۇپتۇ. قارىسا، بالىلار ھوجىرىغا قەدەم قويۇپلا ئاد، تىلىرى بويىچە خەلىپىتىگە تازىم قىلىپ سالام بېرىپتۇ، ئاندىن ئېلىپ كەلگەن پەيشەنبەلىكىنى خەلىپىتىنىڭ ئالدىدا قويۇپتۇ - دە، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ھەپتىيەكلىرىنى ئوقۇشقا باشلاپتۇ. پەيشەنبەلىكلەر پارچە - پۇرات نان، مەۋە - چىۋە ئىكەن. خەلىپىتىم ئاشۇنىڭغا تايىنىپ كۈن كەچۈرىدىكەن. ۋەزىر ئويلىنىپ قاپتۇ، پادىشا ھوزورىغا كىرىپ:

— ۋاي پادىشاھى ئالەم، ئاڭلىغانلىرى راسكەن، خەلىپىتىنىڭ قۇلغى گاسكەن، يېنىدىن ئو- تۇپ كەتسەم كورمىدى ئەمەسمۇ - دەپتۇ.
ۋەزىر ئەسلىدە پادىشانى گەپتە ئازدۇرۇپ، پەيشەنبەلىكتىن چەتتە قالدۇرۇپ، خەلىپەتكە، بالىلارغا خەيرىخالىق قىلىش غەرىزىدە شۇنداق دىگەن ئىكەن. نەدىكىنى، ئەس - يادى بايلىققا بىرىلگەن ئاچ كوز پادىشا ئاچچىقلاپ چالۋا قاپتۇ:

— راسكەن، گاسكەن، بۇ زادى قانداق گەپ؟! خەلىپەت نىمە ئېلىپ - نىمە يەپتۇ؟
نەخنى ئېيتقىن!
— ھە، ئۇنتۇپتىمەن، توغرا، بالىلار خەلىپىتىگە قول باغلاپ تازىم قىلىدىكەن، يەنە...
— ھەي، خەلىپىتىم تازىمۇ ئالامدىكەن تېخى؟ مانا - مانا، دىگىنىدەك بوپتۇ. توختا، مەن ئوزەم، باراي، تازىمىمۇ قوشۇپ ئالاي.

پادشا مەپىدە ئولتۇرۇپ يولغا چىقىپتۇ، ۋەزىرلىرىگە يول باشلا تەۋزۇپتۇ. مەپە ھوجرىغا يېتىپ بارغاندا، بالىلار ئويللىرىگە كېتىشكەن ئىكەن. پادشا خەلىپىتىدىن سوراپتۇ:

— بالىلار بېرىپ كەتكەن تازىم قېشى؟

— بار، ئۇلۇق شاھىم، ھەممىسى بار، مانا بۇنىڭ ئىچىدە، — دەپ كوزىنى كورسەتتىپتۇ خەلىپەت، — ھەزرەتلىرىگە لازىمى بولسا چىقىرىپ بېرىي.

— قانداق قىلىپ؟

— مانا، مۇنداق دىمەلە سۇلتانى كېرىم، — خەلىپەت كوزىنى چىمدىۋېتىپ ئىككى قەترە ياش چىقىرىپتۇ، — شاگىرتلىرىمىڭ تازىملىرى كوزۇمنىڭ قارچۇغىنى ئارقىلىق يېشىغا سىڭكەن، ئۇنىڭدا

سان - ساناقسىز تازىم بار.

پادشا ئىككى قەترە ياشنى قۇتغا سېلىپ ئاغزىنى بىكىتكەندىن كېيىن، پەيشەنبىلىك ھەققىدە گەپ ئاچقان ئىكەن، خەلىپەت چۈشكەن چۈشۈكنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. پادشانىڭ كىچىك تىلى لېپىلداپ

«كېيىنكىسى پىقىرىنىڭ» دېۋېتىپتۇ. خەلىپەت رازىلىق بىلدۈرۈپ، پادشانى ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

شۇندىن باشلاپ كۈن ساناپ بىر ھەپتىنى ئاران ئۆتكۈزگەن پادشا، ياندۇرغىنى پەيشەنبىسى ئەتىگەندىلا ھوجرىغا بېرىپ، خەلىپىتىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپتۇ. بالىلار پادشانى كورۇپ بولەكچە تاد

زىم قىلىپ، باشلىرى يەرگە تەككىچە ئىگىلىپتۇ، ئېلىپ كەلگەن پەيشەنبىلىكلىرىنى دەستىمىخانىغا تاشلاپتۇ. پادشا «ئاز بولسۇن نەخ ئىكەن» دەپ ھەممىسىنى بىر ئوزۇنلا كوتىرىپ مېڭىپتۇ. بۇ ئىشتىن

كېيىن، پادشا پەيشەنبىنى قولدىن بەرمەيدىكەن، بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى پادشانىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويۇشتىن ھەزرەت ئېلىپ، ئۇ ھەپتىدىن بۇ ھەپتىگىچە تاپقىنىنى پەيشەنبىلىك ئۇچۇن ئەۋە-

تىپ تۇرۇپتۇ. ئەۋەتە - ئەۋەتە ئويللىرىدە ساتاغا ساتقۇلۇقۇمۇ قالماپتۇ، خەلىپىتىنىڭ تىرىكچىلىك يولمۇ ئۇزىلىپتۇ...

بالىلار ئارىسىدا تۇرسۇن ئىسىملىك زىرەك بىر يېتىم بالا بار ئىكەن. ئۇ، قولنىڭ قىمىقىلىغىدىن بىر مەھەل پەيشەنبىلىك ئېلىپ كېلەلمەپتۇ. پادشا ئۇنى پەلەقە تارتىپ، راسا ئۇرۇپتۇ.

ئۇرۇپ بولۇپ:

— كوزۇمدىن يوقال! سېنىڭدەك پىغىمىقتىن بىزارمەن! — دەپتۇ.

تۇرسۇن يىغلاپتۇ، قاخاپتۇ. ئوتۇماي دىسە كوكلى قويماپتۇ. ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ بىر چارە تېپىپتۇ. ئۇنىڭ چارىسى ساۋاقداشلىرىغا بەكمۇ ياقان ئىكەن، شۇ يەردىلا بىر پىد

كىرگە كېلىشىۋاپتۇ.

پەيشەنبە كەپتۇ. بالىلار ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ، ھەر پەيشەنبە كۈنىدىكىدىن بۇرۇنراق كېلىپ رەتلىك ئولتۇرۇشىپتۇ. پادشا ھوجرىغا قەدەم بېشى ھامان تۇرسۇن:

— ۋاي پادشاھى ئالەم، تاۋىمىرى يوقمۇ، ياكى كېسەللىرى جىقمۇ؟ رەڭگىلىرى سارغىيىپتۇ زەپىرەڭدەك، يۈزلىرى كورىدۇ ھەپىرەڭدەك، — دەپتۇ. ساۋاقداشلار ئەگىشىپ تەكرارلاپتۇ.

پادشا قورقۇپ تىترەپ كېتىپتۇ، ھەممىنى ئۇنتۇپ، دەررۇ ھوجرىدىن ئايرىلىپتۇ. بالىلار خوش بولۇپ: «خۇيمۇ جايلىدۇق يەنە كەلسە شۇنداق قىلىلى» دېيىشىپتۇ.

پادشا يول بويى «راستىن كېسەل بولۇپ قالغاندىمەنمۇ؟ كېلىم ئىغىرىمىدۇ - يەڭگىل...» دەپ ئازاپلىنىپتۇ. ئازاپلانغانىرى رەڭگىدىن كېتىپتۇ. مۇلازىمىلار ئۇنى ئوردا ئىشىكىدە كۈتۈپ تۇر-

غان ئىكەن. قارىسا، پادىشا كۆڭلى پەرىشان خۇددى ئەتىدىن كەچكەچە سەكرەپ ھارغان بىر ئىشان ھالىتىدە كېلىۋاتقىدەك. مۇلازىملار قايغۇرۇپ:

— جانابى سۇلتانى كېرىم، نىمە بولدىكىن ئوزلىرى، ئەمىرىڭىزنىڭ كوزلىرى؟ چەرايلىرى تۇرسۇ ساماندىك، كورۇنمەيلا تېخى ئاماندىك؟— دېيىشىپتۇ. پادىشا:

— ۋاي ئەمدى مەن قانداق قىلاي؟— دەپلا ئوڭدىسىغا ئۇچۇپتۇ ۋە شۇ كۈندىن ئىتىۋارەن تېكىر تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ.

پادىشانىڭ راستىن كېسەل بولۇپ قالغان خەۋىرى ھوچرىغا يېتىپتۇ. بالىلار خوش بولۇپ سەك رىشىپ كېتىپتۇ. شۇ ئەسنادا، تۇرسۇنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر ئىش كەلگەن ئىكەن، دوستلىرىنى باش

لاپ پادىشانى يوقلاپ بېرىپتۇ.

— ئاھ، پادىشا ھەزرەتلىرى،— دەپتۇ تۇرسۇن تىزلىنىپ،— بۈگۈن ھەممىمىز ئوزلىرىنى دەپ، ھەر قەدەمدە غەملىرىنى يەپ، كوپتىن — كوپ تازىم، پەيشەنبىلىك ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق، خەلىپىتىم

«قويۇڭلار ئۇنى، پادىشا ساقىيالىمايدۇ...» دەپ ئېلىۋالدى، پەمىچە كېسەللىرى ئەدەپ كېتىپتۇ. ئۇ- چۇق تەكدىسۇ نىمە، ئاياقلىرى قېتىپتۇ.

باشقىلار تۇرسۇنىڭ دىگەنلىرىنى تەكرارلاپ چۇرۇقلىشىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان پادىشا بىر ياقىتىن تازىم بىلەن پەيشەنبىلىكتىن قۇرۇق قالغىنىغا ئىچى تۇۋۇسا، يەنە بىر ياقىتىن خەلىپىتىمنىڭ «دىگەنلىرى» گە چىدىيالىماي ئەلەمدىن ھالدىن كېتىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن ئېنى يېغىپ:

— جاللات! خەلىپەتنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ ماڭا كورسەت!...— دەپ ۋاقىراپتۇ. ۋاقىراپتۇ— يۇ، قان قۇسۇپ جان ئۇزۇپتۇ، خالايق زەيلىككە ئاپىرىپ كىمۇپتۇ. تۇرۇ— ئۇنى «زىرەك بالە» دەپ

ماختىشىپتۇ.

رەسىملىق قىز

مەھەللىمىزدە ھەسنىكام ئىسىملىك بىر بوۋاي بار ئىدى. ياشلار كۈنىگە دىگەندەك ئۇنىڭ ھويلى

سىغا توپلىشىپ چۈچەك ئېيىقلىنى سالاتتى. ئۇ، دائىم: بۇنى ماڭا چوڭ ئانام خەتنەنى قىلدۇرغان

يىلى سوزلەپ بەرگەن، ئۇنىڭغا بوستاندا چاچ ئېتىپ ئويناپ يۈرگەن چاغلىرىدا چوڭ دادىسى ئېيتىپ

بەرگەن ئىكەن، چوڭ دادىسىنىڭ كىمىدىن ئاڭلىغانلىقىنى سورىمىغان ئىكەن. ئىش قىلىپ بۇرىنىس-

دا بولۇپ ئوتكەن ئىشلارمىش، راست — يالغىنىنى ئوزمەڭلار ئايرىۋېلىڭلار، دەپتتى. بۈگۈنى ئۇ بۇ

ئىزەننى تەكرارلاپ بولغاندىن كېيىن، «رەسىملىق قىز»نى ئېيتىپ بەردى. بۇ ھەمكايە مۇنداق ئىدى:

بىر بېلىقچى ئوتكەن ئىكەن. قولى قىسقا بولغاچ ھالى چاغلىق، باغرى داغلىق ئىكەن. ئۇنىڭ

ئويىنىڭ ئايىغىدا بىر دەريا بولۇپ، سۈيى كۈن قىزىلدا تولۇپ ئاقىدىكەن، بېلىقچى ئەنە شۇ چاغ- دا تور ياپىدىكەن، تورغا ئويدىكى ئوت جان ئۇچۇن تولتا بېلىق چۈشىدىكەن. تور سوزۇۋېلىنغاندىن كېيىن دەريا قۇرۇپ قالىدىكەن — دە، قايتا تور سېلىش پۇرسىتى بولمايدىكەن. بېلىقچى شۇ تەرىقىدە كۈن ئوتكۈزۈپ، ئومرىنىڭ تەكدىن تولسىنى تۈگىتىپتۇ.

بېلىقچىنىڭ خوتۇنى بۇنداق كۇندارچىلىقتىن بىزار ئىكەن، ئۇ ئىزىنى كوزىدىن يۇتۇرۇپ، ئۇنىڭ رىسقىنى ئەپ قالماتچى بولپتۇ. چاڭگالغا باشلاپ بېرىپ، ئازدۇرۇپ قويۇپ كېچىپ كەپتۇ. قىز ئون ياشلاردا ئىكەن. ئۇ چول باياۋاندا تەمىتىرەپ، يىغا - يىغلاپ مەشرىققا قاراپ مېڭىپتۇ، ئۇنىڭ پەرىزىچە ئوي شۇياقتا ئىكەن. بىر كۇن مېڭىپتۇ، ئىككى كۇن مېڭىپتۇ. ئويىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەپتۇ. ئۇ، كېچىسى يەرنى سېلىنجا، ئاسماننى يېپىنجا، يانئاقنى دالدا قىلىپ يېتىپتۇ، كۇندۇزى دېگۈن يېتەرەن، ئەتە يېتەرەن، دەپ مېڭىۋېرىپ، بېرى كەم ئوتتۇز كۇن يول يۇرۇپتۇ. ئاخىرى كۇنجۇتلۇق ئوتتۇرىسىدا كۆل، كۆل لېۋىدە باغ، باغ يېنىدا كىچىككىنە تاغ، تاغ باغرىدا ئوتلاق، كۆزەل بىر يەرگە كېلىپ قاپتۇ. قىز خوش بولۇپ، كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ تەشئالغىنى قاندۇرۇپتۇ، پۇتىنى سۇغا چىلاپ ھاردىغىنى چىقىرىپتۇ. شۇ ئارىدا، ئاپپاق چاچلىق، قەلەم قاشلىق بىر موماي پەيدا بولۇپ:

— ئەسالام قىزىم، ھالىڭ نىچۇك؟ — دەپ سوراپتۇ. قىز ھەيران بولۇپ ئىلىك ئاپتۇ ۋە يېشىنى ئىكەپ، يېشىنى توكۇپ جاۋاپ بېرىپتۇ:

— يېتىم بالىمەن، ئېزىپ قالدىم.

موماي شۇ دىمەتلىك بولغىچە بالا يۈزى كورمىگەن ئىكەن، ئېرىنى كومۇپ ئويغاندىن بۇيان تۇل ئوتكەن ئىكەن، ئۇ خوش بولۇپ «رىسقىلىق قىز ئىكەنمەن، چۇر، بالا ئېتىۋالاي» دەپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. باققا باشلاپ كىرىپ، مۇۋە - چمۇە يىمگۇزۇپتۇ، ياخشى ئاناملار بىلەن تويغۇزۇپتۇ. شۇندىن باشلاپ قىز موماينى ئانا قىلىۋاپتۇ.

موماينىڭ ئوي ئىشامرى چىچىدىن تولا ئىكەن. قىز ئۇنىڭ پۇتىغا پۇت، قولغا قول بويىتۇ. كۈنلەر ئوتتۇرىپ قىز بويىغا يېتىپتۇ، موماي ئۇنىڭ كېتىپ تېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۇرگەن كۈنلەر. نىڭ بىرىدە، شاھزادە نۇرمۇھەمەت شىكاردىن قايتىشىدا موماينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كىلىپ قاپتۇ. موماي ئۇنى باراڭلىققا باشلاپ، قىزەملىق ئۇگىرە ئەتتۇرۇپ بېرىپتۇ. ئاش شاھزادىغا تېتىپ كېتىپتۇ.

— موما، — دەپ سوراپتۇ شاھزادە ئاغزىنى چاڭكىلىدىتىپ، — ئاشنى كىم ئەتتى؟ ئۇچ ئاياق ئىچىپ ھاردىغىم چىقتى.

— ئوزۇم ئەتتىم بالام، — دەپتۇ موماي تازىم قىلىپ.

— ياق موما، ئاشتىن قىزنىڭ پۇرىغى چىقىپ تۇرىدۇ.

— بىلسەڭ ئەزىزىم، مەنمۇ كىچىك ۋاقتىمدا قىز بالا ئىدىم، قولۇمنىڭ تانلىغى كەتمەيگەن ئوخشايدۇ.

مۇلازىمەتلەر، كېنىزەكلەر كۈلىشىپ كېتىپتۇ. شاھزادىمۇ دېمى ئۇزۇلكىچە كۈلۈپتۇ. ئاندىن ئوتتۇنۇپ سوراپتۇ:

— موما، ئاشخانلىرىنى كورۇشكە بولارمۇ؟

— ئۇنچىلىك - قانچىلىكى، ئەمما، سەل تەخىر قىلىپ بەرسىلە، قازان - چومۇچلەرنى يې - ئىشتۇرۇۋالاي، — موماي ھاسىسىنى تايىنىپ ئىچكەركى ئويگە كىرىپ كېتىپتۇ.

شاھزادە گۇمانىزىپ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. قازان بېشىدىكى يۈزى تولۇنئايىدەك يۇمۇلاق، كوز - لىرى گويلا نۇرلۇق چىراق، ھوسىنى جامالى شۇنچە ئوماق قىزنى كورۇپلا مەپتۇن بولۇپ ئاشىق بىنقارار بولپتۇ. يۈرىكىنى چاڭگاللاپ ئوردىغا قايتىپتۇ. مەيدىسىنى نەم يەرگە يېقىپ، ئالتۇن كەمىرىگە چۈشكەن قىزنىڭ شولىسىغا بېقىپ يېتىپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان پادىشا قىزنى ئالدىرۇپ كېلىپ، قىزنى كېچە - كۇندۇز توي مەرىكىسى ئوتكۇزۇپ شاھزادىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. موماينى ئەتسىۋارلاپ ئوردا تۇرىدە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

ئۇلار ھوزۇر - ھالاۋىتىنى كۆرۈۋېرىشۇن، ئەمدى كەينى قەزىنىڭ ئانا - ئانىسىدىن ئاڭلايدىمۇ؟
بېلىقچىنىڭ خوتۇنى قەزىنى ئېزىقتۇرۇپ قويۇپ ئويگە كەپتۇ. ئوچاققا ئوت يېقىپ، ياغ چۈچۈ-
تۈپ ئېرىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ئوغلغا قاراپ: «ئەچچە ۋاتتىن بىرى تۈزۈۋۇڭ تولىغىدەك غىزالانىم»
دىك بالام، ئەمدى كەڭ - ئاشا پەرسەنە دەپتۇ. بېلىقچى كۈن ئولتۇرغاندا تورنى يۇدۇپ بېلىق
سۈۋىتىنى كۈتمىسە قايىپ كەپتۇ. خۇتۇن سۈۋەتكە قاراپ ھەيرانلىقتا سورايتۇ:

— ھوي، ئاران ئۈچ بېلىق ئېلىپ كەپسە، بىرنى نىمە قىلدىڭلا؟

— تورغا چىققىنى شۇ خوتۇن، ئوت ئوچۇپتۇ. سېلىڭلار ئوچاققا قۇرۇق ئوتتۇن، — دەپتۇ بېلىقچى.
بېلىقچىنىڭ ئايلى قەزىنىڭ رىسقى ئوزى بىلەن بالە كەتكەنلىكىنى سىزىپتۇ، ئەيى، چاندۇر-
ماي قازان بېشىغا ئوتۇپتۇ. داستىخان سېلىنىپتۇ. بېلىقچى تەزىنى سۈرۈشتە تىلغىلى تۇرغاندا، خوتۇ-
نى «ئويىغىلى چىقىپ كەتكەن، ھىي كىرىدۇ» دەپتۇ ۋە ئۈچ بېلىقنى ئۈچ قاقچىغا ئېلىپ كەپتۇ.
بېلىقچى قەزىغا تۈگۈنۈپ، ئوز قاقچىسىدىن بولۇپ قويۇپتۇ.

بېلىقچى كېچىمەپ دەريا بويىغا بىرىپ، كۈن قەزىدا تورنى يېپىپتۇ، تورغا ئۇچتىن ئارتۇق
بېلىق چىقىپتۇ. يەنە كېلىپ، بېلىقلارنىڭ ئالدى بىلەن كەتكەن، كىچىكى باش مالداتىك ئىكەن. بۇنىڭ
دىن ئەجەپلەنگەن بېلىقچى غەمگە پېتىپ، بىر يېسىپ، ئىككى يېسىپ ئويگە كەلە، ئوغلى ئانىسىغا:
— سىڭلىمنى تاشلىۋەتسەنمۇ بوپتىكەن ئانا، ھىچ پايدىسىنى كۆرۈمدۇق، — دەۋاتقىدەك. ئانا بولسا:
— ئاغزىڭنى يۇم جېنىم بالام، داداڭ بىلىپ قالسا ئىش چاتاق، سەنمۇ يەيسەن شاپالاق، —
دەپ يالۋېرىۋاتقىدەك.

بېلىقچى ئىشنىڭ تەكىتىگە يېتىپ ئۇلۇق - كىچىك تىنىپتۇ ۋە ئويگە كىرىپ دەپتۇ:
— ئايان بولدى چۈشۈمگە، ئاغرىماپتۇ ئىچىڭ قەزىگە، قوپ ئورنىڭدىن ھەي شاللاق، ئىز
لەيلى قەزىنى، بولسا يوللار يىراق.

ئايال قورقۇپ يىغلاپتۇ، ئىككى ئىشەكنى توقۇپ تەخلەپتۇ، ئوغلى ئوي ساقلاپ قالماقچى
بوپتۇ. ئەر - خوتۇن يولغا چىقىپتۇ. مېڭىپتۇ، ئون يىل ئالەم كېزىپ، ئاخىرى بىر شەھەرگە بېرىپ
قاپتۇ. بۇ كۈنى بېلىقچىنىڭ قەزى مەلىكىچە كىيىنىپ، مەيگە ئولتۇرۇپ، قىزىق كېڭىرەكنىڭ ھەمرالى-
قىدا تاماشا قىلغىلى كوچىغا چىققان ئىكەن. ئۇ، ئاۋات بىر كوچىدا كېتىۋاتسا تور يۇدۇۋالغان
بىر بوۋاي ئىشەككە تەتۈر مېنىپ كېلىۋاتقىدەك. مەلىكە ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ سورايتۇ:
— بوۋا، ئۇ نىمە قىلغانلىرى؟

— نىمە قىلغانلىرىم بولاتتى خېنىم، — دەپتۇ بېلىقچى ئۆزىدىن سەل نېراتتا كېلىۋاتقان خوتۇن-
نى كۆرسىتىپ. — ئاۋۇ خوتۇن بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن قەزىنى تاشلىۋەتكەن ئىدى، قېرىغان
جېنىمدا مېنىمۇ ئاشلاپ قاقچىمىسۇن دەپ، كوز - قۇلاق بولغىنى شۇنداق قىلدىم.
قەزىنىڭ كۆڭلىگە تۇيۇق چۈشۈپ، يۈرىكى ئېشىپ كېتىپتۇ. دەر - گۇماندا ئوردىغا قايتىپ، ئۇ-
لارنى ئېلىپ كېلىشكە ياساۋۇل ئۈۋەتتۇ.

— ئايپاق مەلىكەم، بالا ئىزلىپ كېلىپ قايتۇق شەھەرلىرىگە، قەزى ئىدى ئىسمى ئولۇنسا،
بولغاندۇ، ئۆزلىرى دەستلىك ھايات بولسا، ئوتتۇرىغا كۈنايەمزدىن، كېتىۋالايلى دەرگاھلىرىدىن.
— دادا، — مەلىكە بېلىقچىغا ئۆزىنى ئېيتىپتۇ. بېلىقچى باغرىنى ئېچىپتۇ، ئانا خىجىللىقتىن
يەرگە پىتىپتۇ.

شۇندىن باشلاپ بوۋاي بىلەن موماي قەزىنىڭ دولتىدە ئاخىرتى ئومۇرىنى كۆڭۈللۈك ئوتكۈزۈپتۇ.
تويلاپ، دەتلىگۈچى: سىمىت زۇنۇن

كىتاپخاىلار دىققىتىگە

ھۆرمەتلىك كىتاپخان:

ئىشخانىمىز تەرىپىدىن نەشىر قىلىنىۋاتقان «قەدىقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى» ژورنىلى پەسىللىك ئۈنۈم بىر سال خاراكتىرىدىكى ئىلمىي ژورنال بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - ئەدىبىيات، تارىخ، تىبابەت، جۇغراپىيە، ئاسترونومىيە، پەلسەپە... گە ئائىت قەدىمقى كىتاپلىرى - مەدىنىي يادىكارلىقلىرى بىلەن ئاشۇ مەزمۇندىكى ئىلمىي تەتقىقات ماقالىلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ. ژورنالنىڭ ھەر سانىنىڭ باھاسى 0.80 يۈەن، 0.8 يۈك پوچتا ھەققى قوشۇپ ئېلىنىدۇ. مۇشتىرى بولغۇچىلارنىڭ پۇل ئېۋەتىشىنى سورايمىز.

ئادرىس: قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتاپلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشىر قىلىش ئىشخانىسى

ئالاقىلىشىدىغان كىشى: غوپۇر غوجا.

«قەدىمقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋىرى» ژورنىلى تەھراۋ ھەيئىتى

1985 - يىلى 11 - ئاي 20 - كۈنى.

مەرھۇم ۋەتەنپەرۋەر شائېر قۇتۇق ھاجىم
شەۋقى. (1876 — 1937 — يىللار)

喀什地区少数民族古籍收集整理出版办公室出版

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷